

**Wat is
dialectisch materialisme**

De filosofische grondslagen van de Marxistisch-Leninistische Wereldbeschouwing.

uit: „Osnovy Marksizma-Leninismo“, Moskou 1960.

Inhoudsopgave.

	Het filosofisch materialisme	11
1.	De ontwikkeling van de vooruitstrevende materialistische wetenschap in de strijd tegen reactie en onwetendheid	11
2.	Materialisme en idealisme	13
	Het spontane materialisme	
	Het materialisme is de filosofie van de vooruitgang	
	Het dialectisch en historisch materialisme is het hoogste stadium in de ontwikkeling van het filosofisch denken	
3.	Wat is materie in filosofische zin?	20
4.	De algemene bestaansvormen van de materiële wereld	26
	De eeuwige beweging in de natuur	26
	De bewegingsvormen van de materie	27
	Ruimte en tijd	29
	Over hen, die het objectieve bestaan van ruimte en tijd ontkennen	31
5.	Het bewustzijn is een eigenschap van de op bijzondere wijze georganiseerde materie	33
	Het denken van de mens als resultaat van de ontwikkeling van de levende	33
	De betekenis van de arbeid en de spraak voor de ontwikkeling van het menselijk denken	36
	Het bewustzijn als een eigenschap van de hersenen	38
6.	De tegenstanders van het filosofisch materialisme	40
	Het objectief idealisme	40
	Het subjectief idealisme	42
	De poging om een „derde weg” in de filosofie te zoeken	43
	De wortels van het idealisme	47
7.	De huidige burgerlijke filosofie	49
	De filosofie contra de rede	51
	De zogenaamde „filosofie van de wetenschap”	54
	De herleving van de middeleeuwse scholastiek	59
8.	De strijd voor de wetenschappelijke wereldbeschouwing	64
	De materialistische dialectiek	69

1.	De algemene samenhang der verschijnselen	75
	De wet van oorzaak en gevolg	76
	De idealistische opvatting van causaliteit	77
	De wisselwerking	80
	Noodzakelijkheid en wet	82
	Noodzakelijkheid en toeval	83
	Het determinisme en de moderne wetenschap	86
2.	De kwalitatieve en kwantitatieve veranderingen in natuur en maatschappij	90
	De kwalitatieve en kwantitatieve bepaaldheid der dingen	90
	Het overgaan van kwantitatieve veranderingen in kwalitatieve	94
	Wat is een sprong?	95
	De metafysische opvatting van de ontwikkeling	97
3.	De splitsing in tegenstellingen - de hoofdsom der ontwikkeling	99
	Uit de geschiedenis der dialectiek	99
	De dialectische tegenstelling en haar algemeen karakter	101
	Ontwikkeling als strijd der tegenstellingen	102
	Tegenspraken zijn altijd concreet	105
	Antagonistische en niet-antagonistische tegenstellingen	
	Hoe de ideologen van de bourgeoisie de dialectiek verdraaien	109
4.	De dialectische ontwikkeling van laag naar hoog	111
	De dialectische negatie	111
	De opeenvolging in de ontwikkeling	113
	Het progressieve karakter van de ontwikkeling	114
5.	De dialectiek als methode voor het leren kennen en veranderen van de wereld	117
	De betekenis van de dialectiek voor wetenschap en praktijk	117
	De scheppende toepassing van de dialectiek	119
	De kennistheorie	123
I.	De praktijk - grondslag en doel van de kennis	125
	De eenheid van theorie en praktijk	128
2.	Kennis als weerspiegeling van de objectieve werkelijkheid	131
	Tegen het agnosticisme	133
3.	De leer van de waarheid	136

De objectieve waarheid	137
Het pad der kennisverwerving	137
De gewaarwordingen zijn evenbeelden van de dingen en hun eigenschappen	138
Het denken is het leren kennen van het wezen der verschijnselen	140
De eindeloze kennisverwerving van de oneindige wereld	144
Absolute en relatieve waarheid	145
De dialectische eenheid van de absolute en de relatieve waarheid	148
Het concrete karakter van de waarheid	150
De betekenis van de marxistische leer van de waarheid voor wetenschap en praktijk	151
4. De praktijk als criterium der waarheid	153
Het pragmatisme - de filosofie van de big business	156
5. Noodzakelijkheid en vrijheid	159

De filosofische grondslagen van de Marxistisch-Leninistische Wereldbeschouwing.

Het filosofisch materialisme

De onwrikbare grondslag van het hele marxisme-leninisme is zijn filosofische leer het dialectisch en historisch materialisme. Deze filosofische leer neemt de wereld zoals ze werkelijk is; haar beschouwingwijze stemt overeen met de nieuwste verworvenheden van de wetenschap en de praktijk van het maatschappelijk leven. Het marxistisch filosofisch materialisme is het wetmatig resultaat van de eeuwenlange ontwikkeling van het wetenschappelijk denken.

1. De ontwikkeling van de vooruitstrevende materialistische wetenschap in de strijd tegen reactie en onwetendheid

De geschiedenis van de wetenschap heeft zich voltrokken als één onafgebroken strijd van vooruitstrevende geleerden en filosofen tegen onwetendheid en bijgeloof, tegen politieke en ideologische reactie. In de op uitbuiting berustende klassenmaatschappij bestonden en bestaan nog steeds krachten, voor wie de verbreiding van vooruitstrevende wetenschappelijke opvattingen ongunstig is: dit zijn de reactionaire klassen in de maatschappij. De reactie is in het verleden op tweeërlei wijzen tegen de wetenschap opgetreden: door rechtstreekse vervolging van progressieve geleerden en filosofen, waarbij kerker en brandstapel niet werden geschuwd, òf door pogingen de wetenschappelijke ontdekkingen zo te verdraaien, dat van hun progressieve materialistische inhoud niet veel overbleef.

In het klassieke Griekenland leefde de eminente materialistische filosoof Democritus; hij was de grondlegger van de leer van de atomaire structuur der materie, en ontkende elke inmenging van de goden in het leven van de natuur en in de menselijke aangelegenheden. Zijn werken werden door de reactionaire aristocratie vernietigd. De materialistische filosoof Anaxagoras werd op beschuldiging van goddeloosheid uit Athene verbannen.

Een volgeling van Democritus, de Griekse materialist Epicurus, die in de oudheid verheerlijkt werd als een held die de mensen bevrijd had van hun angst voor de goden en de wetenschap tot aanzien had gebracht, stond tweeduizend jaar lang onder de banvloek van de kerkvaders, die hem voorstelden als een verbreider van verdorvenheid en een vijand van de zedelijkheid. In het jaar 391 verbrandden christelijke monniken de beroemde bibliotheek van Alexandrië, waar ongeveer 700.000 werken van schrijvers en geleerden uit de oudheid bewaard werden,

Paus Gregorius I (590 —604), een heftig tegenstander van wereldlijk onderwijs en wetenschap, vernietigde tal van waardevolle werken van antieke auteurs, vooral van materialistische filosofen.

De Inquisitie, door paus Gregorius IX ingesteld voor de strijd tegen alle tegenstanders van de katholieke kerk, heeft de vooruitstrevende denkers op gruwelijke wijze vervolgd. In 1600 veroordeelde de Inquisitie Giordano Bruno, een voortreffelijk filosoof en geleerde, die de leer van Copernicus verdedigd had, tot de brandstapel. In 1619 rukten de beulen in Toulouse op besluit van de Inquisiteurs de vooruitstrevende denker Lucilio Vanini eerst de tong uit en brachten hem daarna op de brandstapel. De grote Italiaanse geleerde Galilei, die de leer van Copernicus verdedigde, werd door de Inquisitie gedwongen zijn opvattingen te verloochenen. De beroemde Franse XVIIIde eeuwse filosoof van de Verlichting, Voltaire, werd in de Bastille opgesloten. Ook zijn tijdgenoot, de materialistische filosoof Diderot, werd opgesloten.

Het zou onjuist zijn te denken, dat de strijd, die de reactie in de Oudheid en Middeleeuwen tegen de wetenschap voerde, tijdens het kapitalisme werd beëindigd. De kapitalistische klasse heeft belang bij de ontwikkeling van de natuurwetenschappen (natuurkunde, scheikunde, wiskunde e.a.) voor zover de technische vooruitgang daarvan rechtstreeks afhankelijk is. Zij heeft echter helemaal geen belang bij de verbreiding van de materialistische filosofie, de wetenschappelijke wereldbeschouwing die het de mensen mogelijk maakt zich een juist denkbeeld te vormen van de hen omringende wereld, te weten hoe ze tegenover de wereld moeten staan en hoe ze daarin moeten optreden. Daarom trachten de ideologen van de bourgeoisie tot iedere prijs te verhinderen, dat uit de wetenschappelijke ontdekkingen materialistische en atheïstische conclusies worden getrokken, aangezien ze daarin een gevaar voor hun heerschappij zien.

Eén leer haat de reactionaire bourgeoisie wel bijzonder: het marxisme-leninisme en zijn filosofie: het dialectisch en historisch materialisme. Hele regimenten burgerlijke professoren houden zich speciaal bezig met de „weerlegging" van het marxisme.

De reactionaire bourgeoisie brengt heden ten dage geen vooruitstrevende geleerden en filosofen meer op de brandstapel, maar past andere middelen toe: verwijdering van de universiteiten en wetenschappelijke instellingen, het feitelijk beroven van de mogelijkheid om te publiceren, het zedelijk en politiek in diskrediet brengen etc. De laatste jaren wordt in de Verenigde Staten en andere landen van dergelijke strijdmiddelen tegen „gevaarlijke ideeën" druk gebruik gemaakt.

Hierdoor en door propaganda voor haar eigen reactionaire ideologie oefent de heersende klasse druk uit op het bewustzijn van de mensen, prent hun ideeën in die voor haar voordelig zijn en belemmert de verbreiding van vooruitstrevende materialistische opvattingen.

Maar hoe doornig het pad der wetenschap en der materialistische filosofie ook moge zijn, hoeveel offers hun beoefenaars in de uitbuitersmaatschappij ook moeten brengen, zij overwinnen uiteindelijk alle hindernissen en bewegen zich standvastig voorwaarts.

De kracht van de materialistische wetenschap en filosofie is, dat zij de mensen inzicht geeft in de wetten van natuur en maatschappij, hen leert dit inzicht te gebruiken in het belang van de mensheid, de mensen uit het duister van de onwetendheid haalt en hen naar het licht van de ware kennis voert.

2. Materialisme en idealisme

De filosofie onderzoekt de meest algemene vragen van een wereldbeschouwing.

De materialistische filosofie gaat uit van de erkenning van het feit, dat de natuur bestaat: de sterren, de zon en de aarde met haar bergen en vlakten, zeeën en wouden, dieren — en mensen, die over een bewustzijn beschikken en in staat zijn, te denken. Er bestaan geen bovennatuurlijke verschijnselen of krachten en deze kunnen ook niet bestaan. Van de bonte rijkheid van de natuur is de mens slechts een klein onderdeel, het bewustzijn een eigenschap of vermogen van de mens. De natuur bestaat objectief, d.w.z. buiten het bewustzijn van de mens en onafhankelijk daarvan.

Er zijn filosofen die ontkennen dat de natuur onafhankelijk van het bewustzijn bestaat. Ze zeggen dat slechts het bewustzijn, het denken, de geest of de idee primair bestaan, en dat de gehele materiële wereld secundair is en afhankelijk van een geestelijk principe. De verhouding van het menselijke bewustzijn tot het materiële zijn is het grondvraagstuk van iedere filosofie, ook van de allernieuwste. Wat is primair - de natuur of het denken? Op grond van hun antwoord op deze vraag kan men de filosofen in twee grote kampen verdelen.

Zij, die de materie - de natuur - als primair beschouwen, en het denken, de geest als een eigenschap van de materie, behoren tot het kamp van het *materialisme*. Maar degenen die zeggen dat het denken, de geest of de idee al eerder bestonden dan de natuur, dat de natuur op de een of andere wijze door een geestelijk principe werd geschapen en daarvan afhangt, vormen het kamp van het *idealisme*. Dit en niets anders is de betekenis van de woorden „idealisme" en „materialisme" in filosofische zin.

Tussen de aanhangers van de materialistische en de idealistische wereld-beschouwing is al heel lang een scherpe strijd aan de gang. De geschiedenis van de filosofie is één strijd tussen deze twee kampen: het materialisme en het idealisme.

Het spontane materialisme

In hun praktische doen en laten twijfelen de mensen er niet aan, dat de hen omringende voorwerpen en natuurverschijnselen onafhankelijk van hen en hun bewustzijn bestaan. Dit betekent dat ze spontaan op het standpunt van het materialisme staan.

Het spontane materialisme „van ieder gezond mens, die niet in een gekkenhuis of bij de idealistische filosofen in de leer is geweest, " schreef Lenin, „bestaat in de aanvaarding dat de dingen, de omgeving en de wereld *onafhankelijk* van onze gewaarwordingen, ons bewustzijn, van ons *Ik* en de mens in het algemeen bestaan". (1)

Men kan niet van alleen ideeën en begrippen leven, en zich voeden met zijn eigen gewaarwordingen en de producten van de eigen verbeelding. In de praktijk weet iedereen dit heel goed, ook die filosofen, die idealistische leerstellingen fabriceren en het bestaan van de materiële dingen herleiden uit gewaarwordingen, begrippen en ideeën. Meer dan eens moesten ze toegeven, dat het feit van hun leven tegen hun eigen filosofie indruist, dat, als er in de wereld werkelijk geen materiële dingen bestonden, de mensen van honger zouden moeten sterven.

Verreweg de meest beoefenaren der natuurwetenschappen staan op het standpunt van het spontane, onbewuste materialisme. Ze verdiepen zich gewoonlijk niet in filosofische vraagstukken, maar volgen spontaan de logica van het natuurwetenschappelijk materiaal, dat ze onder handen hebben. De natuur ontvouwt hun bij iedere stap de materiële aard van de verschijnselen die ze bestuderen. Of de natuuronderzoeker nu hemellichamen of moleculen en atomen, verschijnselen van elektriciteit en magnetisme of de wereld van planten en dieren onderzoekt, altijd heeft hij met objectieve processen te doen, met materiële dingen en hun eigenschappen, met natuurwetten die onafhankelijk van het bewustzijn van de mensen bestaan.

In de burgerlijke maatschappij zijn slechts de moedigste en consequentste geleerden openlijk aanhangers van het filosofisch materialisme. De meerderheid echter bevindt zich onder een dermate zware druk van de officiële burgerlijke ideologie, de leer der kerk en de idealistische filosofie, ja, van de omstandigheden in de burgerlijke samenleving in het algemeen, dat ze aarzelen om openlijk het standpunt van het materialisme in te nemen. Zij zijn wankelmoedig en dikwijls komen ze met idealistische verklaringen en voorbehouden. In hun

natuurwetenschappelijk werk echter ontwikkelen deze geleerden krachtens de aard van het voorwerp van hun onderzoekingen in het algemeen materialistische opvattingen. Zo wilde bij voorbeeld de Engelse natuurvorser Thomas Huxley (1825 —1895) niet toegeven dat hij materialist was. Maar in zijn onderzoekingen op het gebied van de dierkunde, de vergelijkende anatomie, de antropologie en de evolutietheorie verdedigde hij materialistische opvattingen en zei, dat het filosofisch idealisme tot niets leidt, behalve tot verwarring en onwetendheid.

Engels noemde natuuronderzoekers van dit slag „beschaamde materialisten", en volgens Lenin waren de uitvluchten van Huxley ten aanzien van het materialisme slechts een vijgenblad om zijn spontaan natuurwetenschappelijk materialisme mee te bedekken.

Wanneer moderne natuuronderzoekers proberen om filosofische gevolgtrekkingen te maken uit hun wetenschappelijke ontdekkingen, komen ze niet zelden tot idealistische conclusies. Zolang ze echter op het gebied van de natuurwetenschap blijven en praktisch werk verrichten in hun laboratoria, in bedrijven en op proefterreinen, zolang ze niet over filosofische kwesties nadenken, maar zich bezig houden met de onderwerpen uit de natuur die ze aan het bestuderen zijn, zolang treden ze op als spontane materialisten.

Een van de grootste natuurkundigen van onze tijd, Albert Einstein, stond op filosofisch gebied in enkele opzichten onder de invloed van de idealistische filosofie, maar op het gebied van de wetenschap werd hij de opsteller van de naar haar wezenlijke inhoud materialistische relativiteitstheorie.

Een andere beroemde natuurkundige, Max Planck, de grondlegger van de moderne quantenfysica, noemde zich evenmin materialist. Maar in zijn werken op het gebied van de natuurkunde en in filosofische voordrachten kwam hij op voor een „gezonde wereldbeschouwing", die uitgaat van het bestaan van de natuur, onafhankelijk van het bewustzijn van de mens. Max Planck streed tegen het filosofisch idealisme en was feitelijk materialist. Het idealisme komt echter niet zelden op negatieve wijze tot uiting in de interpretatie door de geleerden van het natuurwetenschappelijke materiaal zelf. Dat bewijst, dat het spontane materialisme een onvoldoende beveiliging is tegen het idealisme. Alleen de bewuste aanvaarding van de filosofie van het dialectisch materialisme behoedt de geleerden afdoende voor idealistische fouten.

Het materialisme is de filosofie van de vooruitgang

Het filosofisch materialisme verschilt van het spontane, naïeve materialisme hierin, dat het op wetenschappelijke wijze de materialistische stellingen fundeert, uitwerkt en consequent

toepast, daarbij uitgaand van de nieuwste gegevens van de wetenschap en het maatschappelijk leven.

De materialistische filosofie is een beproefd wapen tegen de verderfelijke invloed van de reactie op het gebied van de ideologie. Zij dient de mens als leidraad in zijn leven en wijst hem de juiste weg om de wereldbeschouwelijke vraagstukken die hem bewegen, op te lossen. Duizenden jaren heeft de kerk de mens minachting voor het leven op aarde en angst voor God ingeboezemd. Zij leerde de mensen, en vooral de onderdrukte massa's, dat slechts werken en bidden hun deel zijn, dat geluk in dit „aardse tranendal" onbereikbaar is en alleen door gehoorzaamheid en ootmoed in een „toekomstig leven" verworven kan worden. Wie in opstand kwam tegen de heerschappij van de uitbuiters, die zogenaamd van God gegeven zou zijn, werd met de straffe Gods en foltering in de hel bedreigd.

De historische verdienste van de materialistische filosofie bestaat hierin, dat zij de mens helpt om zich van bijgeloof te bevrijden. Reeds in de oudheid keerde zij zich tegen de angst voor de dood, de angst voor goden en andere bovennatuurlijke krachten.

Zich geen illusies te maken betreffende een leven na de dood, maar het aardse leven naar waarde te schatten en naar verbetering daarvan te streven, zie hier wat de materialistische filosofie de mensen leert. Het materialisme heeft voor het eerst de waardigheid en het verstand van de mens de ereplaats laten innemen, het verkondigde dat de mens geen worm is die in het stof kruipt, maar de hoogste schepping van de natuur, in staat om heer en meester van de natuurkrachten te worden. Het materialisme is doordrongen van het grootst mogelijke vertrouwen in de macht van de kennis, het verstand van de mens, zijn vermogen om de geheimen van de hem omringende wereld te doorgronden en een verstandig en rechtvaardig maatschappelijk stelsel tot stand te brengen.

De predikers van het idealisme geven dikwijls een lasterlijke voorstelling van het materialisme, spreken over een „sombere, neerdrukkende en op een nachtmerrie lijkende wereldbeschouwing' (William James), In werkelijkheid echter schildert de idealistische filosofie, en in het bijzonder de moderne, ons een somber beeld. Niet het materialisme, maar het idealisme ontkent dat het verstand in staat is kennis te verwerven en predikt wantrouwen in de wetenschap; niet het materialisme, maar het idealisme verheerlijkt de cultus van de dood, niet het materialisme, maar het idealisme was en is de ideologische voedingsbodem voor de meest weerzinwekkende producten van onmenselijkheid: rassentheorieën en fascistisch obscurantisme.

Het filosofisch idealisme wil niet erkennen dat de ons omringende stoffelijke wereld werkelijk bestaat, ontvlucht haar, verklaart haar voor onecht en stelt er een bedachte, onstoffelijke wereld voor in de plaats.

Het materialisme geeft daarentegen een waar beeld van de wereld zonder er iets overbodigs aan toe te voegen in de vorm van geesten, een God die de wereld geschapen zou hebben, en dergelijke. De materialisten verwachten geen hulp van bovennatuurlijke krachten, maar hebben vertrouwen in de mens en zijn vermogen om de wereld met eigen hand om te vormen en in overeenstemming met zijn waardigheid te brengen.

Het materialisme is in diepste wezen een optimistische, het leven aanvaardende en opgewekte levensbeschouwing, waaraan pessimisme en „het wereldleed" vreemd zijn. Derhalve is het materialisme als regel de wereldbeschouwing van vooruitstrevende groeperingen en klassen in de maatschappij. Zijn aanhangers zijn mensen, die zonder angst vooruitzien en niet gekweld worden door twijfel aan de rechtvaardigheid van hun zaak.

De predikers van het idealisme hebben altijd beweerd, dat materialisten geen morele waarden en verheven idealen kennen, dat die slechts eigen zouden zijn aan de aanhangers van het filosofisch idealisme. In werkelijkheid wijst het dialectisch en historisch materialisme van Marx en Engels vooruitstrevende ideeën, zedelijke beginselen en verheven idealen geenszins af, maar kent deze

daarentegen grote betekenis toe. Het gaat er van uit dat een succesvolle strijd voor de vooruitgang onmogelijk is zonder grote ideeën die de mensen tot strijd, scheppende en vermetelege daden inspireren.

De strijd van de arbeidersklasse en de communisten vormt een overtuigende weerlegging van het bedenksel der idealisten dat de materialisten onverschillig tegenover idealen zouden zijn. Deze strijd wordt gevoerd voor het hoogste en edelste ideaal dat de mensheid ooit gekend heeft, voor het communisme, en daardoor brengt hij ontelbare moedige strijders voort, die het verheven communistisch ideaal van ganser harte zijn toegedaan.

Het dialectisch en historisch materialisme is het hoogste stadium in de ontwikkeling van het filosofisch denken

Het moderne materialisme is het door Marx en Engels geschapen dialectisch en historisch materialisme. Het is niet uit het niets ontstaan, De filosofie van Marx en Engels was het resultaat van een lange ontwikkeling van het filosofisch denken.

Het materialisme ontstond ongeveer twee en een half duizend jaar geleden in China, Indië en Griekenland. Het materialistische filosofische denken was daar nauw verbonden met de

dagelijkse ervaring der mensen en met het begin van kennis van de natuur. Maar aangezien de wetenschap in die tijd nog slechts in de kinderschoenen stond, misten de voorstellingen van de oude materialistische filosofen over de wereld een vaste natuurwetenschappelijke grondslag en bleven nog zeer naïef, hoewel ze dikwijls geniale veronderstellingen bevatten. Al heel wat rijper was het materialisme, dat in de 17de en 18de eeuw ontstond. De vooruitgang van natuurwetenschap en techniek gaf het filosofisch denken een krachtige stoot voorwaarts. Tegelijkertijd bevorderde de materialistische filosofie het onderzoek van de natuur. Zo gaf de leer van Francis Bacon, een Engelse materialist in het begin van de 17de eeuw, volgens welke de ervaring de oorsprong van alle kennis is en die de gedachte bevatte dat kennis macht is, een krachtige stimulans aan de ontwikkeling van de natuurwetenschappen. In de 17de en 18de eeuw bereikten de wiskunde en de mechanica van aarde en hemellichamen de hoogste graad van volmaaktheid. Dit drukte zijn stempel op de filosofische veralgemeningen van de materialisten van die tijd, bij voorbeeld op hun opvatting van de materie en de beweging.

De natuurkunde van de Franse filosoof René Descartes, die in zijn natuurleer materialist was; de mechanistische leer betreffende de mens van de Engelse materialist Thomas Hobbes (17de eeuw) en in het bijzonder de mechanica van de Engelse geleerde Isaak Newton speelden een enorme rol in de ontwikkeling van een nieuwe vorm van het materialisme. Deze materialistische filosofen beschouwden alle verschijnselen van natuur en maatschappelijk leven vanuit het standpunt der mechanica en trachtten ze met behulp van de mechanicawetten te verklaren. Daarom kreeg hun materialisme de naam van mechanisch materialisme. In de 18de eeuw waren John Toland en Joseph Priestley in Engeland, Julien Lamettrie, Paul Henri Holbach, Claude Adrien Helvetius en Denis Diderot in Frankrijk de vertegenwoordigers van deze richting.

De positieve zijde van het materialisme van de 17de en 18de eeuw was zijn nauwe band met de natuurwetenschappen. Tegelijkertijd had het ook zijn gebreken. Engels heeft op de drie belangrijkste daarvan de vinger gelegd.

De eerste tekortkoming was zijn *mechanicisme*. De mechanica, die voor de materialistische filosofen van die tijd het voorbeeld van de wetenschap was, beperkte hun gezichtskring. Ze probeerden alle processen en soorten beweging tot mechanische beweging te herleiden. Ze hadden geen begrip voor de bijzondere eigenschappen van de organische natuur, noch voor de specifieke kenmerken en wetten van het maatschappelijk leven.

De tweede tekortkoming van deze materialisten was hun onvermogen de ontwikkeling van de

natuur te begrijpen en te verklaren, zelfs als ze de feiten van de ontwikkeling waarnamen. De materialisten van de 17de en 18de eeuw beschouwden de natuur als geheel als een onveranderlijke grootheid, die eeuwig één en de zelfde kringloop doormaakt. Zulk een opvatting van de natuur wordt metafysisch genoemd. Het mechanisch materialisme was dus metafysisch van aard.

Tenslotte waren de materialisten van deze periode evenmin als alle andere materialisten vóór Marx in staat het materialisme op het maatschappelijk leven toe te passen. Ze zagen de materiële grondslag van het maatschappelijk leven niet en verbreedden de opvatting, dat de overgang van de maatschappij van onvolkomen naar meer volmaakte vormen teweeggebracht zou worden door vooruitgang op het gebied van het weten en door veranderingen in de opvattingen en ideeën die in de maatschappij leven. Maar zulk een verklaring is idealistisch. Bovendien begrepen de materialisten vóór Marx de betekenis van de praktisch-kritische revolutionaire activiteit van de klassen en het handelend optreden der volksmassa's voor het veranderen van de werkelijkheid en het maatschappelijk leven niet. Ze waren weliswaar voor het vervangen van de feodale instellingen door de burgerlijke, maar wezen tegelijkertijd de strijd van de massa's voor het nieuwe stelsel van de hand en vreesden deze. Hierin uitte zich hun burgerlijke klassebeperkteid.

Een stap voorwaarts in de ontwikkeling van de materialistische filosofie deden Ludwig Feuerbach, een Duitse filosoof uit de eerste helft van de 19de eeuw en in het bijzonder de Russische revolutionaire democraten: A. I. Herzen, W. G. Belinski, N. G. Tsjernysjewski en N. A. Dobroeljoebow. Feuerbach overwon tot op zekere hoogte de mechanistische bekrompenheid van de materialisten van de 18de eeuw, maar in andere opzichten deelde hij hun tekortkomingen. Bovendien was zijn filosofie niet verbonden met de maatschappelijke en politieke praktijk. De grote verdienste van de Russische materialisten was, dat zij ernaar streefden, hun materialistische opvatting van de natuur met de dialectiek te verbinden.

Bovendien zagen zij als ideologen van de Russische revolutionaire boeren in de filosofie niet alleen een leer betreffende datgene wat bestaat, maar ook een leer die antwoord geeft op de vraag hoe het bestaande kan worden omgevormd voor het welzijn van het volk.

Het dialectisch en historisch materialisme, dat geschapen werd door Marx en Engels, de grote leermeesters en leiders van de meest vooruitstrevende en revolutionaire klasse van de huidige maatschappij - het proletariaat - was een nieuw en hoger stadium in de ontwikkeling van het materialisme.

Marx en Engels brachten een waarlijk revolutionaire omwenteling in de filosofie tot stand. Zij waren op de hoogte van de maatschappelijke en natuurwetenschappelijke kennis van hun tijd, maakten zich alles eigen wat in de voorafgaande ontwikkeling van het filosofisch denken waardevol was geweest, en verwerkten het op scheppende wijze, Hiervan uitgaande schiepen ze een nieuwe vorm van materialisme, vrij van de tekortkomingen van het vroegere materialisme, namelijk het *dialectisch en historisch materialisme*.

In de marxistische filosofie vormt het materialisme een organische eenheid met de dialectiek. Het steunt hierbij op een hoger peil van de wetenschap, op nieuwe ontdekkingen van de natuurwetenschappen, waarvan de wet van het behoud en de omvorming van energie, de ontdekking van de cel en de theorie van Darwin betreffende het ontstaan der soorten van bijzondere betekenis zijn. De successen van de natuurwetenschappen gaven aan de idee van de ontwikkeling en de idee van de eenheid en de onderlinge samenhang van de natuurverschijnselen een strikt wetenschappelijke grondslag.

In de plaats van de eenzijdige mechanistische beschouwingwijze van natuur en mens stelden Marx en Engels de leer van de ontwikkeling, die alle gebieden van de werkelijkheid omvat en tegelijkertijd rekening houdt met de eigen aard van ieder afzonderlijk gebied: de anorganische natuur, de organische wereld, het maatschappelijk leven en het bewustzijn van de mensen.

Marx en Engels waren de eersten die het materialisme toepasten op het maatschappelijk leven en de materiële stuwkrachten en wetten van de maatschappelijke ontwikkeling ontdekten.

Daarmede werd de geschiedenis van de maatschappij tot een wetenschap gemaakt.

Tenslotte maakten de grondleggers van het marxisme de materialistische filosofische leer van een abstracte theorie tot een effectief middel om de maatschappij te veranderen en tot het ideologische wapen van de arbeidersklasse in haar strijd voor socialisme en communisme. De door Marx en Engels ontworpen filosofische leer heeft de meest algemene waardering geogst van de werkers in alle landen ter wereld. Het is waarlijk de filosofie van de massa's.

3. Wat is materie in filosofische zin?

In het marxistische filosofisch materialisme wordt het begrip „materie" in de breedste zin gebruikt ter aanduiding van alles, wat objectief, d.w.z. onafhankelijk van het bewustzijn bestaat en in de waarnemingen van de mens weerspiegeld wordt.

Materie is de objectieve realiteit, die in onze waarnemingen tot ons komt" (Lenin).

Het is heel belangrijk deze ruime opvatting van het begrip materie precies te kennen.

De vertegenwoordigers van het oude vóór-marxistische materialisme verstonden in de meeste

gevallen onder materie de allerkleinste deeltjes atomen of lichaampjes die de dingen vormden. Zo bestaan er volgens de leer van Democritus en Epicurus slechts atomen en de leegte waarin de atomen zich bevinden. Uit de verbinding van beide bestaan de verschillende lichamen. De natuurkunde heeft later de geniale veronderstelling van deze Griekse materialisten omtrent de atomaire structuur van de stof bevestigd. Door echter onder materie slechts de stoffelijke atomen te verstaan, vereenvoudigden ze de zaak en lieten de rijkdom van de ons omringende wereld geen recht wedervaren. Desalniettemin heeft een dergelijke opvatting van de materie zich tot het eind van de 19de eeuw in de wetenschap gehandhaafd.

De marxistische filosofie verstaat onder materie de objectieve werkelijkheid in

24.

al haar bonte verschijningsvormen. Materie zijn niet alleen de allerkleinste deeltjes, waaruit alle lichamen zijn opgebouwd. Materie is de oneindige veelheid van werelden van het oneindige heelal en de gas- en stofwolken, die zich in de kosmos bevinden; materie is ons zonnestelsel met de planeten en de zon, het is de aarde en alles wat zich daarop bevindt. Materie zijn ook de stralingen, de velden in de natuurkunde, die de werking van bepaalde lichamen en deeltjes op andere overbrengen en hen verbinden: de elektromagnetische en de nucleaire velden. Alles, wat buiten het bewustzijn en onafhankelijk daarvan bestaat, valt onder het begrip materie.

Alle wetenschappen die de objectieve werkelijkheid bestuderen, bestuderen de materie en haar verschillende eigenschappen en toestanden.

De natuurwetenschappen bestuderen de natuurkundige toestand van de materie. De moderne natuurkunde heeft ontdekt dat een atoom een ingewikkeld geheel is, en helemaal niet een eenvoudig, ondeelbaar en onveranderlijk deeltje, zoals de aanhangers van de oude atoomtheorie dachten. De geleerden hebben vastgesteld dat atomen van het ene element als gevolg van veranderingen in de atoomkernen veranderd kunnen worden in atomen van een ander element. Zo worden bij voorbeeld uraniumatomen in een atoomreactor veranderd in plutoniumatomen.

In het begin van de 20ste eeuw zijn tal van nieuwe natuurkundige verschijnselen ontdekt (zoals de radio-activiteit en de röntgenstraling); bewezen werd de onjuistheid van de voorstelling dat een atoom ondeelbaar zou zijn; nieuwe theorieën over de structuur van de stof ontstonden en in de natuurkunde begonnen de oude en klassieke begrippen het veld te ruimen. Hieruit trokken vele idealistische filosofen en natuurkundigen, die idealistische dwaalwegen opgegaan waren de conclusie, dat de wetenschap de materialistische natuurbeschouwing zou hebben weerlegd. Zij verkondigden reeds, dat de materie verdwenen was. Deze beweringen

waren volkomen onjuist. Het marxistisch filosofisch materialisme heeft zich nooit vastgelegd op de een of

25.

andere eenzijdige opvatting van de structuur van de stof en nooit de materie teruggebracht tot een soort onveranderlijke „bouwsteentjes van het heelal". Het heeft steeds onder materie slechts één ding verstaan: de objectieve werkelijkheid, die buiten het menselijk bewustzijn bestaat en erdoor weerspiegeld wordt. Het materialisme staat tegenover het idealisme door zijn antwoord op het vraagstuk van de *oorsprong* van de kennis en de verhouding van het bewustzijn tot de buitenwereld. Het materialisme stelt dat de wereld objectief bestaat en het bewustzijn de wereld weerspiegelt. Materie is de filosofische term ter aanduiding van de objectieve wereld. De *natuurkundige* bouw van de wereld en haar natuurkundige eigenschappen bestudeert de natuurkunde. Met haar ontwikkeling veranderen de opvattingen over de natuurkundige structuur van de materie, maar hoe deze ook veranderen, ze doen niets af aan de stelling van het filosofisch materialisme, dat de wereld objectief bestaat en dat de natuurkunde, evenals vele andere wetenschappen, van deze objectieve wereld, deze wereld van materie, studie maakt.

Immers de enige ‚eigenschap‘ van de materie, aan de erkenning waarvan het filosofisch materialisme gebonden is, is dat zij een *objectieve werkelijkheid* is, buiten ons bewustzijn bestaat"(2), schreef Lenin. Deze opvatting van de materie is de enig juiste. Ze omvat de hele rijkdom aan vormen van de materiële wereld, zonder deze tot één enkele vorm van materie terug te brengen. Wie zich het marxistische materiebegrip eigen heeft gemaakt, kan niet meer uit het veld worden geslagen door de beweringen van de filosofische idealisten, volgens welke de nieuwe natuurkundige ontdekkingen het verdwijnen van de materie zouden hebben bewezen.

Men kan materie niet scheppen en ook niet vernietigen. Zij verandert voortdurend, maar in geen enkel natuurkundig, chemisch of enig ander proces kan men een deeltje er van in niets veranderen.

De wetenschap geeft een hele reeks bevestigingen voor deze stelling van het

26.

filosofisch materialisme. Laten we een voorbeeld aanhalen, De moderne natuurkunde heeft vastgesteld, dat onder bepaalde omstandigheden deeltjes materie als het positron en het elektron verdwijnen, waarbij quanten (hoeveelheden) licht fotonen — ontstaan. Sommige natuurkundigen noemden dit verschijnsel „de annihilatie van de materie". Het woord „Annihilatie" komt van het Latijnse „nihil" en betekent letterlijk: volledige vernietiging,

verandering in niets. De idealistische filosofen gebruiken dit verschijnsel als een nieuw „bewijs" voor het verdwijnen van de materie. In werkelijkheid vindt hier geen enkel verdwijnen van materie plaats. De verandering van het positron en het elektron in fotonen is de overgang van de materie van de ene toestand naar een andere, van stof in licht. In de natuur komt ook het omgekeerde proces voor, de verandering van fotonen in het positron en het elektron, d.w.z. de overgang van licht in stof.

In al deze veranderingen werkt de wet van het behoud van massa en van energie.

De wereld vertoont een beeld van bonte verscheidenheid: de anorganische en de organische natuur, natuurkundige verschijnselen en chemische processen, het leven van plant en dier en het maatschappelijk leven. De wetenschap en de materialistische filosofie brengen de eenheid in deze verscheidenheid aan het licht: alle processen en verschijnselen, die in hun oneindige verscheidenheid in de wereld plaats vinden, zijn verschillende toestanden, eigenschappen en verschijningsvormen van de materie. „De werkelijke eenheid van de wereld bestaat in haar stoffelijkheid" , zegt Engels (3). De eenheid van de wereld bestaat ook daarin, dat het bewustzijn tot deze zelfde ons omringende stoffelijke wereld behoort, en niet tot de een of andere, bovenaardse wereld dat het bewustzijn een bijzondere eigenschap van de materie is. De overtuiging omtrent de stoffelijke eenheid van de wereld ontstond en versterkte zich in de strijd met de leer der kerk, die de wereld scheidt in een aardse en een hemelse, in de wereld van het hier en die van het hiernamaals; in

27.

de strijd ook met het dualisme, dat lichaam en geest, bewustzijn en materie van elkaar losmaakt, in de strijd tenslotte met het filosofische idealisme, dat de eenheid van de wereld daarin ziet, dat de hele wereld het product is van het bewustzijn, van de geest.

4. De algemene bestaansvormen van de materiële wereld

De eeuwige beweging in de natuur

Natuur en maatschappij kennen geen absolute onbeweeglijkheid, rust en onveranderlijkheid. De wereld is eeuwig in beweging en in verandering. Beweging, verandering en ontwikkeling zijn eeuwige en vaste eigenschappen van de materie. „*De beweging is de bestaanswijze van de materie*", zegt Engels. „Nooit en nergens heeft de materie zonder beweging bestaan, of kan zij bestaan" 2) Ieder stoffelijk lichaam, ieder deeltje materie — molecule, atoom en zijn samenstellende delen — is naar zijn eigen innerlijke aard bewegelijk en veranderlijk. Beweging in de filosofische zin is niet alleen verandering van plaats van een voorwerp in de ruimte. Beweging, begrepen als bestaansvorm van de materie, omvat alle in het heelal

plaatsvindende processen en veranderingen. Onder deze veranderingen spelen vooral die processen een belangrijke rol, die een ontwikkeling van de materie inhouden, haar overgang van de ene naar de andere, hogere toestand, waarin ze verrijkt is met nieuwe bijzonderheden en eigenschappen.

In de wereld zijn er geen eens en voor altijd gegeven en verstarde dingen, maar slechts veranderende dingen en processen. Dat betekent dat nergens de absolute rust is, die beweging volkomen zou uitsluiten. Er bestaat slechts betrekkelijke rust. Een of ander lichaam kan zich op de aarde slechts ten opzichte van een bepaald punt van het aardoppervlak in een toestand van rust bevinden. Maar datzelfde lichaam neemt deel aan de beweging van de aarde en aan die van het

28.

gehele zonnestelsel. Bovendien zijn de moleculen en atomen, waaruit dit lichaam bestaat, in beweging; binnen het lichaam vinden ingewikkelde processen plaats. Iedere rust is dus betrekkelijk, alleen de beweging is absoluut; er is niets, dat niet in beweging is.

De bewegingsvormen van de materie

De verscheidenheid van de bewegingsvormen van de materie komt overeen met haar verscheidenheid van vormen. De eenvoudigste bewegingsvorm van de materie is de mechanische plaatsverandering van een lichaam in de ruimte. De thermische processen, de ongeordende beweging van de moleculen waaruit een lichaam bestaat, zijn een gecompliceerder bewegingsvorm. Er is wetenschappelijk vastgesteld, dat het licht, de elektromagnetische straling en de velden in de natuurkunde eveneens speciale vormen zijn van de zich bewegende materie. De beweging van de materie komt eveneens tot uiting in de chemische stofwisselingsprocessen, die gepaard gaan met de verbinding en scheiding van atomen en moleculen. Het organisch leven, de fysiologische processen in plant en dier en de ontwikkeling der soorten, het zijn alle speciale vormen waarin de algemene eigenschap van de materie beweging tot uiting komt.

Een bijzonder gecompliceerde bewegingsvorm van de materie zien we in het maatschappelijk leven van de mensheid: de ontwikkeling van de materiële productie, het economisch leven en wat daar allemaal mee samenhangt.

Sedert het eind van de 19de eeuw heeft de wetenschap een hele reeks nieuwe en vroeger onbekende bewegingsvormen van de materie ontdekt en met succes bestudeerd. Hiertoe behoren de beweging van de deeltjes binnen het atoom rondom de kern, de ingewikkelde transformatieprocessen in de kern van het atoom en andere. Ongetwijfeld zal men ook in de toekomst voortdurend nieuwe bewegingsvormen van de materie ontdekken.

De verschillende bewegingsvormen van de materie bestaan niet op zichzelf en geïsoleerd van elkaar, maar zijn onderling verbonden en gaan in elkaar over.

29.

Zo veroorzaakt de chaotische beweging van de moleculen de thermodynamische processen. Deze processen kunnen chemische veranderingen en lichtverschijnselen veroorzaken, Ze hebben op een bepaalde trap van ontwikkeling geleid tot de vorming van eiwitlichamen en de daarmee verbonden fermentatiesystemen. Op deze grondslag ontstond het leven, d.w.z. de biologische bewegingsvorm van de materie.

De bewegingsvormen van de materie kunnen in elkaar overgaan. Dit komt in het bijzonder tot uiting in de belangrijkste wet van de natuurwetenschap de wet van het behoud en de omzetting van energie.

De verschillende bewegingsvormen stemmen overeen met de verschillende trappen van ontwikkeling en gecompliceerdheid van de materie. De lagere en eenvoudiger vormen van beweging van de materie gaan over in hogere en ingewikkelder bewegingsvormen en nemen daaraan deel. Er bestaat nochtans tussen de verschillende bewegingsvormen een kwalitatief verschil: hogere bewegingsvormen laten zich niet tot lagere terugbrengen. Zo vindt men b.v. in fysiologische processen ook mechanische beweging, nl. de ruimtelijke verplaatsing der elementen die aan deze processen deelnemen. Maar men kan de fysiologische processen niet eenvoudig terugbrengen tot de mechanische verplaatsing van deze elementen, ze bestaan daar niet enkel en alleen uit.

De vóór-marxistische aanhangers van het mechanische materialisme veronderstelden, dat alle processen in natuur en mensenmaatschappij zouden kunnen worden teruggebracht tot mechanische plaatsveranderingen van de stofdeeltjes en lichamen. Door de beweging als verandering in het algemeen op te vatten, overwint het marxistisch filosofisch materialisme het bekrompen en te eenvoudig voorgestelde begrip van de materie van het mechanisch materialisme.

Ruimte en tijd

De materie kan zich niet anders bewegen dan in ruimte en in tijd. Alle lichamen in de natuur, ook de mens, en alle materiële processen, die in de wereld

30.

plaatsvinden, nemen een plaats in de ruimte in. Ze zijn meer of minder ver van elkaar verwijderd; er bestaat een zekere afstand tussen hen en een lichaam legt bij zijn beweging een bepaalde afstand af. Al deze dingen wijzen op een eigenschap van materiële dingen en processen hun ruimtelijkheid.

De ruimte is een algemene bestaansvorm van de materie. Buiten de ruimte is er geen materie en kan ze er niet zijn. Omgekeerd is er geen ruimte zonder materie. Het verschil tussen de ruimtelijkheid van een afzonderlijk lichaam en de ruimtelijkheid van de gehele materiële wereld bestaat daarin, dat de ruimtelijkheid van een afzonderlijk lichaam beperkt en eindig is, d.w.z. een begin en een eind heeft, terwijl de materiële wereld als geheel onbegrensd, oneindig is.

De ruimtelijke afstanden in het heelal zijn enorm en in geen enkel opzicht te vergelijken met hetgeen we op aarde gewend zijn. Moderne telescopen maakten het mogelijk om sterrensystemen te ontdekken, wier licht honderden miljoenen jaren nodig heeft om ons te bereiken. Men bedenke hierbij dat een lichtstraal 300.000 km per seconde aflegt. Maar ook deze afstanden kunnen ons geen juiste voorstelling geven van de ruimtelijke afmetingen van het heelal, omdat ze eindig zijn en het heelal daarentegen oneindig is. De oneindigheid van het heelal gaat ons voorstellingsvermogen te boven; men kan zich deze oneindigheid niet voorstellen, maar alleen in de vorm van een wetenschappelijk begrip uitdrukken.

Het bestaan van de dingen en de mensen duurt minuten, uren, dagen, jaren enz. Alles in de wereld is aan verandering onderhevig. Ieder ding en ieder natuurverschijnsel heeft zijn verleden, heden en toekomst. Dat is het verschijnsel tijd. De tijd is evenals de ruimte een algemene bestaansvorm van de materie. Ieder afzonderlijk ding, ieder proces en de materiële wereld als geheel bestaan in de tijd.

Maar er is verschil tussen de tijdsduur van het bestaan van een afzonderlijk ding en die van de natuur als geheel: het bestaan van een afzonderlijk ding in de tijd

31.

is beperkt, de natuur als geheel bestaat eeuwig. Ieder ding ontstaat, is aan veranderingen onderhevig en houdt tenslotte op te bestaan. De natuur daarentegen heeft nooit een begin gehad en zal ook nooit een einde nemen. Ieder afzonderlijk ding is vergankelijk, maar de keten van eindige dingen vormt de oneindige natuur, die noch aanvang noch einde kent. Wij worden diep getroffen door de hoge ouderdom van de aarde en de lange duur van het tijdperk waarin het leven zich er op ontwikkelde. De mens in zijn huidige gedaante is vijftig- tot zeventigduizend jaar geleden tot ontwikkeling gekomen. Ongeveer een miljoen jaar geleden ontstonden de overgangsvormen van aap naar mens. Voor het verschijnen van de allereerste primitieve vormen van plantaardig en dierlijk leven op het aardoppervlak moet men meer dan een miljard jaar in de geschiedenis teruggaan. Sedert het ontstaan van de aarde zijn er vele miljarden jaren verstreken. Met zulke reusachtige tijdsruimten rekent de geschiedenis van onze aarde. Maar noch deze, noch grotere tijdsruimten kunnen ons een ware

voorstelling geven betreffende de eeuwigheid van de natuur, deze eeuwigheid betekent immers oneindigheid van het bestaan in de tijd, ze betekent dat de natuur altijd bestaan heeft en altijd zal blijven bestaan.

Ruimte en tijd, die onderling verbonden zijn als bestaansvormen van de objectieve wereld, hangen eveneens onverbrekkelijk samen met de zich bewegende materie.

Deze onverbreeklijke samenhang werd op overtuigende wijze bewezen in een van de grootste wetenschappelijke theorieën van onze tijd de relativiteitstheorie van Einstein. De relativiteitstheorie betekende een weerlegging van de vroeger in de kunde heersende opvatting, dat de ruimte een leegte zou zijn, onafhankelijk van de materie en onveranderlijk, waarin de materiële dingen als het ware van buiten af ingebracht waren en de tijd steeds gelijkmatig zou verstrijken en zijn duur niet afhing van de beweging van de materie.

Als algemene bestaansvormen van de materie zijn ruimte en tijd absoluut: niets

31.

kan buiten de tijd en de ruimte bestaan. Tegelijkertijd zijn de eigenschappen van ruimte en tijd veranderlijk. De ruimtelijke en tijdelijke betrekkingen hangen af van de bewegingssnelheid van de materie; de eigenschappen van ruimte en tijd lopen in verschillende delen van het heelal uiteen, al naar gelang de verdeling en de beweging van de massa's materie. In deze zin zijn ruimte en tijd betrekkelijk.

Over hen, die het objectieve bestaan van ruimte en tijd ontkennen

De eeuwenlange ervaring van de mensen en de gegevens der wetenschap bewijzen dat ruimte en tijd objectief bestaan. Desondanks ontkennen talrijke idealistische filosofen het objectieve bestaan van ruimte en tijd.

De Duitse filosoof Kant was van mening, dat er geen objectieve, van het bewustzijn onafhankelijke, tijd en ruimte bestaan, maar dat ze teruggebracht moeten worden tot een menselijke wijze van beschouwen der verschijnselen. Volgens hem is het een eigenaardigheid van het menselijk kenvermogen om alle verschijnselen waar te nemen als in de ruimte geplaatst en in de tijd op elkaar volgend. Was het menselijk bewustzijn er niet, dan zouden ook ruimte en tijd niet bestaan.

De opvatting van ruimte en tijd als subjectieve methoden om de verschijnselen te beschouwen, vindt ook in de moderne idealistische filosofie aanhang. Deze spitsvondige idealistische opvatting is in de krasse tegenspraak met al wat wetenschap, ervaring en praktijk ons leren.

Iemand, die bv. van Parijs naar Moskou moet reizen, weet dat hij een werkelijke afstand van 2500 km moet afleggen, en niet een denkbeeldige. Daar is tijd voor nodig. Hoeveel tijd, hangt

niet van de denkbeeldige maar van de objectief bestaande afstand tussen deze steden af en eveneens van de vervoermiddelen. Met de trein mag men er wel twee dagen voor uittrekken. Met een modern straalvliegtuig is men in drie à vier uur op de plaats van bestemming.

De wetenschap heeft bewezen, dat de wereld al bestond toen de mens er nog niet was. Maar indien de wereld er al was, toen de mens en zijn bewustzijn nog niet

32.

bestonden, dan houdt dat in, dat ruimte en tijd onafhankelijk van het bewustzijn van de mens bestaan, want de materiële wereld kan niet anders dan in de ruimte en in de tijd bestaan.

In onze dagen, nu niet alleen de wetenschappelijke theorie maar ook de door mensenhanden vervaardigde technische apparatuur in de kosmische ruimte doordringt, worden aan de idealistische opvattingen betreffende de subjectiviteit van ruimte en tijd nieuwe slagen toegebracht.

De leer van het filosofisch materialisme dat de materiële wereld in ruimte en tijd bestaat, weerlegt de beweringen van de kerk, dat God buiten ruimte en tijd zou bestaan. De theologie leert dat God bestond voordat hij de natuur schiep en dat hij zich na de schepping van de wereld buiten de natuur in het een of andere onbegrijpelijke, bovennatuurlijke „ergens" zou bevinden. Ze leert bovendien, dat alleen God oneindig en eeuwig is, maar de natuur een begin en een eind heeft, zowel in de ruimte als in de tijd.

De wetenschap bewijst echter onweerlegbaar, dat zulke opvattingen op fantasie berusten en onhoudbaar zijn. Het beeld van de wereld dat de wetenschap ons geeft, laat voor God geen plaats. Reeds in de 18de eeuw verklaarde de Franse astronoom Lalande dat hij de hele hemel doorzocht, maar geen God aangetroffen had.

De natuur is haar eigen oorzaak. Deze stelling van de materialistische filosoof Spinoza (1632 -1677) houdt in, dat de natuur geen buiten haar zelf staande schepper nodig heeft; dat zijzelf over de eigenschappen van oneindigheid en eeuwigheid beschikt, die de theologie ten onrechte aan God toeschrijft. Het marxistische filosofisch materialisme toont op onomstotelijke wijze aan, dat de natuur niet geschapen werd, maar eeuwig en oneindig is. Daarmee verleent het een vaste grondslag aan het atheïsme.

33.

5. Het bewustzijn is een eigenschap van de op bijzondere wijze georganiseerde materie

Het denken van de mens als resultaat van de ontwikkeling van de levende materie

Het vermogen om te denken, waarover de mens beschikt, is het product van een langdurige ontwikkeling der organische wereld. De materiële grondslag voor het leven wordt gevormd

door eiwitlichamen, die het gecompliceerde product zijn van de ontwikkeling der materie. De eiwitten spelen een beslissende rol bij de stofwisseling, die de grondslag vormt voor alle levensfuncties der organismen. Met de stofwisseling zijn ook de andere kenmerken van het leven verbonden, zoals het vermogen om de soort in stand te houden, om op prikkels te reageren etc. Deze prikkelbaarheid vormt de basis voor de eigenschap van levende wezens om op uitwendige en inwendige invloeden te antwoorden met aanpassingsreacties. De prikkelbaarheid is een elementaire vorm van weerspiegelingsactiviteit. Op grondslag van deze prikkelbaarheid, waarover zelfs de allereenvoudigste organismen beschikken, ontstaan in de hogere stadia der ontwikkeling van de organische wereld de hogere zenuwwerkzaamheid en datgene wat psychische activiteit genoemd wordt.

Zelfs ééncellige organismen hebben in hun structuur al elementen die bijzonder gevoelig zijn voor bepaalde prikkels uit de hen omringende wereld. Tijdens het verloop van de verdere ontwikkeling en het optreden van veelcellige organismen, specialiseren de cellen zich. Bij de dierlijke organismen ontstaan dan bijzondere groepen cellen (receptoren), die de functies vervullen van het waarnemen van de uitwendige prikkels en het omzetten van de energie van de prikkel in een prikkelingsproces. Naarmate de dierlijke organismen gecompliceerder worden, ontwikkelen zich uit deze cellen langzamerhand het zenuwstelsel en als centraal deel daarvan de hersenen. Het zenuwstelsel van mens en dier brengt de verbinding van het organisme met de buitenwereld en de

34.

onderlinge betrekkingen tussen de verschillende organen van het organisme tot stand. Het centrale zenuwstelsel bestaat bij de gewervelde dieren uit het ruggenmerg en de hersenen met hun verschillende afdelingen. Bij de meeste vissen zijn de hersenen betrekkelijk klein en hun halfvonden zwak ontwikkeld. De amfibieën hebben al grotere hersenen en de ontwikkeling van de voorste hersenen de basis voor de ontwikkeling van de halfvonden der grote hersenen kondigt zich aan. De hersenen van de reptielen zijn nog verder ontwikkeld dan die van de amfibieën en op het oppervlak der halfvonden treden voor het eerst de zenuwcellen op die het beginstadium van de hersenschors vormen. Bij de vogels zijn de halfvonden van de grote hersenen nog groter, maar is de hersenschors zwak ontwikkeld. Bij de zoogdieren zijn de halfvonden van de grote hersenen zeer sterk ontwikkeld, hetgeen samenhangt met de ontwikkeling en de differentiëring van de hersenschors. Bij de hogere zoogdieren heeft de sterk vergrote hersenschors talrijke voren en windingen, en bedekken de halfvonden alle overige delen van de hersenen.

Bij de mens is de hersenschors het meest ontwikkeld. Het is een apparaat dat met het gehele zenuwstelsel van de mens in contact staat en het is het orgaan voor de hogere zenuwactiviteit en de hoogste en meest ingewikkelde vormen van communicatie met de omringende wereld. I. P. Pawlov wees er op dat de hersenschors „de hele activiteit van het organisme regelt en verdeelt" en dat „deze hoogste afdeling alle verschijnselen die in het lichaam plaats vinden, onder haar bestuur heeft" (5). De hersenschors is het orgaan van het menselijk denken. Invloeden uit het uiterlijk en innerlijk milieu veroorzaken prikkelingen van de uiteinden der sensorische zenuwen. Deze prikkelingen worden via speciale middelpuntzoekende zenuwen naar de betreffende sectoren van de hersenen geleid. Vandaar gaan impulsen langs middelpuntvlidende zenuwen naar de

35.

verschillende organen en brengen ze in werking. Op deze wijze komt de antwoordreactie van de organen en het hele organisme op deze of gene prikkel tot stand.

Wanneer iemand b.v. zijn hand brandt en deze daarna snel terugtrekt, dan is er sprake van zulk een reflex. Dit soort reflexen noemen de fysiologen onvoorwaardelijke reflexen; ze zijn mens en dier aangeboren.

Op grondslag van de onvoorwaardelijke reflexen (voedings-, afweer- en andere reflexen) vormen zich tijdens het proces der individuele ervaring bij mens en dier de zogenaamde *voorwaardelijke reflexen*. Wanneer een hond naar vlees hapt en daarbij speeksel begint af te scheiden, dan is dat een onvoorwaardelijke voedingsreflex. De speekselafscheiding kan bij de hond echter al beginnen wanneer hij het vlees alleen maar ziet of ruikt en zelfs al wanneer hij degene ziet die hem zijn voedsel geeft. De grote Russische fysioloog I. P. Pawlov heeft deze en soortgelijke verschijnselen geanalyseerd en aangetoond, dat er bij een hond, wanneer men zijn voeding met het aanflitsen van een lampje of met een belsignaal gepaard laat gaan, een nieuw soort antwoordreactie kan ontstaan, waarbij alleen al het licht of het geluid een speekselafscheiding veroorzaken. Deze reflexen noemde Pawlov *voorwaardelijke reflexen*, omdat ze ontstaan wanneer de een of andere voorwaardelijke prikkeling (licht, geluid enz.) met een onvoorwaardelijke prikkeling, die een onvoorwaardelijke reflex veroorzaakt, samenwerkt.

De voorwaardelijke reflexen zijn tijdelijke zenuwverbindingen. Ze ontstaan onder de bovengenoemde voorwaarden en blijven langere of kortere tijd ook zonder samenhang met de onvoorwaardelijke prikkelingen in stand. De betekenis van de voorwaardelijke reflexen is daarin gelegen, dat de organismen zich met behulp daarvan aanpassen aan de veranderende

omstandigheden van de wereld om hen heen. Zoals men weet, tonen vele wilde dieren geen angst wanneer ze voor het eerst een mens zien. Maar nadat ze tot jachtobject zijn

36.

geworden, veranderen ze van gedrag. Wanneer ze een mens bespeuren, vluchten ze of verbergen ze zich. Dat betekent, dat zich bij die dieren een nieuwe en voor hen zeer nuttige voorwaardelijke reflex heeft gevormd. Het opmerken van een mens wekt de onvoorwaardelijke verdedigingsreflex en dient als signaal voor doeltreffende veiligheidsmaatregelen.

Het is gebleken, dat allerlei voorwerpen en verschijnselen in de natuur in verbinding met onvoorwaardelijke reflexen bij mens en dier tot signaal kunnen worden voor de werkzaamheid van de voorwaardelijke reflex. Dit signaalsysteem, dat mens en dier gemeen hebben, werd door Pawlov het eerste signaalsysteem genoemd.

Tegelijkertijd legde deze grote fysioloog de nadruk op de eigen geaardheid van de hogere zenuwwerkzaamheid bij de mens in vergelijking met die bij de dieren. Hij wees er op dat de gearticuleerde spraak een nieuw signaalsysteem vormt, dat karakteristiek is voor de mens. Deze wordt eveneens tot uitgangspunt voor de activiteit van voorwaardelijke reflexen. Dit systeem, dat slechts de mens eigen is, noemde hij het *tweede signaalsysteem*. I. P. Pawlov ontdekte de fysiologische wetmatigheden der hogere zenuwwerkzaamheid bij mens en dier. Hij liet zien waar de hogere zenuwwerkzaamheid bij de mens samenhangt met die bij het dier en waar ze principieel verschillen. Met zijn leer legde I. P. Pawlov een vaste natuurwetenschappelijke grondslag voor het onderzoek naar het psychische leven van de mens.

De betekenis van de arbeid en de spraak voor de ontwikkeling van het menselijk denken

De elementaire vormen van psychische activiteit der dieren lopen vooruit op de psyche van de mens. Men moet echter ook op het kwalitatieve verschil tussen deze twee letten. De psychische activiteit van de mens, zijn denken, is de hoogste trap in de ontwikkeling der psyche. De ongewoon hoge ontwikkeling van het psychisch leven en denken van de mens wordt veroorzaakt door zijn

37.

deelnemen aan het arbeidsproces in de maatschappij.

De grote Engelse geleerde Charles Darwin heeft bewezen dat de mens en de mensaap gemeenschappelijke voorouders hebben. In oude tijden namen de dierlijke voorouders van de mens, wier voorste ledematen bijzonder ontwikkeld waren, de gewoonte aan om rechtop te

lopen en gingen voorwerpen uit de natuur gebruiken als werktuigen om zich voedsel te verschaffen en zich te verdedigen.

Later gingen ze er toe over om werktuigen te vervaardigen. Zo veranderde het dier langzamerhand in de mens. Het gebruik van werktuigen stelde de mens in de gelegenheid om een natuurkracht als het vuur aan zich dienstbaar te maken en opende de mogelijkheid om zijn voeding te verbeteren en gevarieerder te maken. Daardoor werd de ontwikkeling van de menselijke hersenen bevorderd.

Het gebruik van werktuigen maakte dat de mens anders tegenover de natuur kwam te staan. Het dier past zich op passieve wijze bij de natuur aan en maakt gebruik van datgene wat de natuur zelf oplevert. De mens past zich daarentegen op actieve wijze bij de natuur aan, d.w.z. dat hij de natuur op doelmatige wijze verandert en zich levensomstandigheden schept, die niet rechtstreeks in de natuur aangetroffen worden. De arbeidsactiviteit van de mens speelde de beslissende rol bij de ontwikkeling en de perfectionering van zijn hersenen. De arbeid heeft als het ware de mens geschapen, zij schiep ook de menselijke hersenen.

Hoe gecompliceerder de verhouding van de mens tot de natuur werd, des te ingewikkelder werden ook de betrekkingen tussen de mensen onderling, De mensen werkten collectief en moesten zich daardoor met elkaar verstaan. Ze hadden daarvoor niet genoeg aan het beperkte aantal geluiden waarmee dieren de omgang in stand houden. In en door de arbeidsactiviteit ontstond het strottenhoofd en ontwikkelde zich; de mens leerde gearticuleerde klanken voort te brengen. Uit deze klanken vormden zich langzamerhand woorden en ontwikkelde zich de taal. Als de mensen hun spraakvermogen niet ontwikkeld

38.

hadden, zou gezamenlijk werken niet mogelijk geweest zijn.

Zonder woorden zouden er geen begrippen van de dingen en hun onderlinge samenhangen bestaan en was het menselijk denken niet mogelijk. Het ontstaan en de ontwikkeling van de spraak waren op hun beurt weer van invloed op de ontwikkeling van de hersenen.

Zo vormen de maatschappelijke productieve activiteit van de mens, de arbeid, en er mee verbonden de spraak de beslissende factoren waardoor de menselijke hersenen zich vervolmaakten en het vermogen om te denken ontwikkeld werd.

Het bewustzijn als een eigenschap van de hersenen

Het bewustzijn is het product van de activiteit der menselijke hersenen, die verbonden zijn met een ingewikkeld complex van zintuiglijke organen. Krachtens zijn aard is het een weerspiegeling van de materiële wereld. Het bewustzijn is een proces met vele facetten, verschillende soorten van psychische activiteit van de mens behoren er toe: gewaarwordingen,

waarnemingen, voorstellingen, het denken in abstracte begrippen, gevoelens en de wil. Als de hersenen niet goed werken, is een normaal functioneren van het bewustzijn niet mogelijk. Is de activiteit van de hersenen ten gevolge van dronkenschap of ziekte gestoord, dan is de mens niet in staat normaal te denken. De slaap is een gedeeltelijke en tijdelijke afremming van de werkzaamheid van de hersenschors; in de slaap houdt het denken op en wordt het bewustzijn zwakker.

Uit deze juiste materialistische stellingen volgt echter helemaal niet dat de gedachte van stoffelijke aard is en door de hersenen afgescheiden wordt. De Duitse burgerlijke materialist Karl Vogt (1817 — 1895) verklaarde dat de gedachte een speciale stof was die door de hersenen afgescheiden wordt, zoals de speekselklieren speeksel en de lever gal afscheiden. Dat was een vulgair materialistische voorstelling van de aard van het denken. De psyche, het bewustzijn, het denken is een bijzondere eigenschap van de materie, maar volstrekt geen aparte stof.

39.

Bij het oplossen van het hoofdprobleem der filosofie stellen we bewustzijn en materie, geest en natuur tegenover elkaar. Materie is alles wat onafhankelijk van en buiten het bewustzijn bestaat. Wie het bewustzijn tot de materie rekent, maakt een ernstige fout. Lenin leerde: „De gedachte echter zelf materieel noemen zou betekenen een fout te maken die leidt naar het door elkaar halen van materialisme en idealisme".(6) En inderdaad, als de gedachte zelve materie zou zijn, dan zou daarmee het verschil tussen materie en denken wegvallen en waren deze identiek. De tot het kamp van de idealisten behorende tegenstanders van het Marxisme schuiven het marxistische materialisme telkens weer de bewering in de schoenen, dat het bewustzijn iets stoffelijks is.

Zij doen dat om het marxistische filosofisch materialisme gemakkelijker te kunnen „weerleggen". Die truc is zo oud als de wereld. Eerst wordt de tegenstander een belachelijk standpunt opgedrongen en dan gaat men dat „triumfantelijk" kritiseren.

In werkelijkheid identificeert niet het dialectisch materialisme, maar het vulgair materialisme bewustzijn en materie. De marxistische filosofie heeft zulk een opvatting altijd bestreden. Ze maakt consequent verschil tussen het bewustzijn — de weerspiegeling van de materiële wereld en de materie zelf. , Men mag het verschil tussen bewustzijn en materie echter niet overdrijven en beide absoluut van elkaar scheiden. Dat doen b.v. de aanhangers van het psychofysisch parallellisme. Ze beweren dat de bewustzijnsprocessen parallel met de materiële processen in de hersenen verlopen en daarvan volledig onafhankelijk zouden zijn. Dit standpunt wordt door de wetenschap van de hand gewezen. Deze toont aan dat het

psychische leven van de mens alleen maar een bijzonder aspect is van de levensactiviteit van zijn organisme, een bijzondere functie van de hersenen.

Het dialectisch materialisme keert zich tegen de scheiding van materie en bewustzijn. Zulk een scheiding zou in wezen neerkomen op een herstel van de

40.

primitieve en op onwetendheid berustende denkbeelden uit de allereerste tijd van de geschiedenis der mensheid, toen men de levensverschijnselen verklaarde uit de werking van een „ziel“, die naar men beweerde in het lichaam huisde en het regeerde.

Bij het oplossen van het psychofysische probleem, d.w.z. van de vraag naar de verhouding van de psychische activiteit van de mens tot het orgaan waarmee die activiteit verricht wordt, de hersenen (als stoffelijk orgaan, als fysiek lichaam), moet men zowel op het verschil als op de samenhang tussen beide letten. Men mag het verschil tussen hen niet uit het oog verliezen, omdat het gelijkstellen van het bewustzijn met de materie tot complete onzin leidt. Toch mag men het bewustzijn ook niet scheiden van de hersenen, omdat het bewustzijn een functie is van de hersenen, d.w.z. op bijzondere wijze georganiseerde materie.

6. De tegenstanders van het filosofisch materialisme

Door de materiële eenheid van de wereld te erkennen, stelt het marxistische filosofisch materialisme zich op het standpunt van het filosofische monisme (van het Griekse woord „monos“ = één). De marxistische filosofie is een consequente en harmonische leer, omdat ze alle verschijnselen ter wereld vanuit één materiële grondslag verklaart.

Er zijn echter ook filosofische stelsels, die noch de prioriteit van de materie, noch die van de geest willen erkennen. Ze ontwikkelen het beginsel van het filosofisch dualisme (van het Latijnse duo twee) en proberen te bewijzen dat er in de wereld twee van elkaar onafhankelijke en principieel verschillend geaarde oerelementen zijn; materie en geest, lichaam en bewustzijn, natuur en idee. Deze opvatting was b.v. de Franse filosoof René Descartes (1596 — 1650) toegedaan.

Het dualisme is niet in staat te verklaren, hoe een invloed op het lichaam van de mens veranderingen in zijn bewustzijn kan veroorzaken en omgekeerd een gedachte tot een lichamelijke beweging kan leiden.

41.

Het standpunt van het filosofisch dualisme is inconsequent en leidt in de regel tot idealisme. Filosofische monisten zijn ook die idealisten, die hun best doen om de wereld uit één ideële oorsprong te verklaren. Maar hun monisme berust op een foutieve, onwetenschappelijke

grondslag, want ze gaan er van uit dat de idee, het denken, het bewustzijn primair zouden zijn en de natuur, de tastbare dingen en het menselijk lichaam secundair, van een geestelijke oorsprong afgeleid. Naar de mening van de idealisten is alles bewustzijn of van het bewustzijn afgeleid.

Het objectief idealisme

De idealistische wereldbeschouwing heeft in haar meest primitieve, maar nog altijd meest verbreide vorm gestalte aangenomen in de leer der kerk. Deze spreekt van een onlichamelijke geest of God, die al vóór dat er van het heelal sprake was bestaan en alles geschapen zou hebben.

De gehele geschiedenis van de wetenschap weerlegt deze voorstelling van zaken. De wetenschap heeft onweerlegbaar bewezen dat de geestelijke verschijnselen en processen in een zeer hoog ontwikkelingsstadium van de materie ontstaan zijn en dat ze onmiskenbaar afhankelijk zijn van bepaalde materiële processen in de hersenschors en in het zenuwstelsel. Zonder deze materiële, fysiologische processen zijn er gewoonweg geen geestelijke verschijnselen. Daarom is de kerkelijke leer van een geest die vóór de materie, vóór de natuur bestaan heeft, onwaar; deze leer heeft met de werkelijkheid niets te maken.

In de idealistische filosofische systemen kregen de idealistische opvattingen een meer verfijnde en meer abstracte vorm. Plato, Leibniz en Hegel beweerden, dat de dingen terug zouden gaan op geestelijke of onlichamelijke oorzaken, elementen of wezens, die al vóór de dingen bestonden. Plato noemde deze oorzaken „oerbeelden" of „ideeën". Leibniz hield bijzondere geestelijke „atomen" van het zijn, actieve geestelijke „eenheden" (monaden) voor de

42.

bakermat der dingen. Hegel beschouwde de „idee' als objectief bestaand begrip als de grondslag van alle dingen. „Het begrip is het waarlijk eerste", schreef Hegel, „en de dingen zijn wat ze zijn door de activiteit van het begrip dat zich in hen bevindt en zich in hen openbaart".(7) De natuur als geheel is volgens Hegel eveneens het product van het begrip, de idee. Het is geen gewone menselijke idee, maar een buiten de mens bestaande absolute idee, die identiek is met God.

De filosofie die Plato, Leibniz en Hegel ontwikkelden, noemt men het objectief idealisme. Dit idealisme noemt men daarom objectief, omdat het uitgaat van het bestaan van een „objectieve' geestelijke oorsprong, die zich onderscheidt van het menselijke bewustzijn en daarvan niet afhankelijk zou zijn.

De redeneringen van de objectieve idealisten zijn niet tegen kritiek bestand. De ideeën en begrippen bestaan slechts in het menselijk denken. In de begrippen weerspiegelen zich de algemene kenmerken en eigenschappen van de werkelijkheid, het algemene dat in de materiële wereld bestaat. Zo staat het bij voorbeeld met de begrippen mens, maatschappij, socialisme, natie, enz.

Dat het begrip en de idee al vóór de natuur bestonden en deze voortgebracht zouden hebben, is louter fantasie van de idealisten. Lenin schreef: „Iedereen weet wat een menselijke idee is, maar een idee zonder de mens en eerder dan de mens, een abstracte en absolute idee, dat is een theologisch uitdenksel van de idealist Hegel. (8).

Het subjectief idealisme

Naast het objectief idealisme dat de natuur uit een goddelijke idee afleidt, bestaat de richting van het *subjectieve idealisme*. De aanhangers daarvan beweren dat de dingen en voorwerpen onze gewaarwordings- of gedachtencomplexen zijn. Daarmee brengt deze richting de wereld over naar het bewustzijn van het subject, d.w.z. degeen die de waarneming verricht.

De subjectieve idealist vraagt: Wat kan ik te weten komen van de mij omringende dingen? En hij antwoordt: Ik kan slechts de indrukken die ik van

43.

deze dingen krijg, de waarnemingen van de kleur, van de smaak, van de reuk, van de dichtheid, van de vorm enz. registreren en niets anders dan de som van deze waarnemingen. Het is daarom het verstandigst om aan te nemen, dat het ding niets anders is dan de som van mijn waarnemingen en er niets los van of buiten de waarnemingen bestaat.

Uit de stellingen van het subjectieve idealisme volgt dat de mens niet door dingen omringd wordt, maar door bundels (complexen) van zijn eigen indrukken en dat de hele natuur niets anders is dan de som van de gewaarwordingen.

De opvattingen van het subjectief idealisme werden in het begin van de 18de eeuw ontwikkeld door de Engelse bisschop Berkeley. Deze verklaarde openlijk dat zijn idealistische filosofie slechts één doelstelling kende, nl. het materialisme en het atheïsme te weerleggen en bewijzen aan te voeren voor het bestaan van God.

Het subjectief idealisme verdraait de werkelijke verhouding tussen onze waarnemingen en de dingen. Het stelt de menselijke waarneming gelijk met het waargenomen voorwerp. Indien men

de logische gevolgtrekkingen maakt uit de hoofdstelling van het subjectief idealisme, verkrijgt men het volgende beeld: Het ding en de waarneming van het ding zijn het zelfde. We moeten dan tot de slotsom komen, dat de hele wereld door het eigen bewustzijn geschapen

wordt en de andere mensen, met inbegrip van de eigen ouders, ook slechts op de eigen waarneming berusten en niet objectief bestaan. Het subjectief idealisme leidt derhalve onvermijdelijk tot het solipsisme (van de Latijnse woorden solus = alleen en ipse = zelf). Dit is een absurde filosofie. Ze beweert, dat slechts ik alleen besta en de gehele wereld en alle andere mensen slechts in mijn voorstelling bestaan. Lenin noemde zulk een filosofie geschikt voor de bewoners van een psychiatrische inrichting.

De solipsistische consequenties waartoe iedere vorm van subjectief idealisme onvermijdelijk voert, bewijzen overtuigend hoe onhoudbaar deze filosofie is.

44.

De poging om een „derde weg" in de filosofie te zoeken

Naast de idealistische doctrines, die er volstrekt geen geheim van maken dat ze het bewustzijn als de bakermat van de wereld beschouwen, bestaan er ook filosofische stromingen, die trachten hun idealisme te maskeren en de zaak zo voor te stellen, alsof ze boven de vraag van materialisme of idealisme verheven zijn en een „derde weg" in de filosofie vormen. Een dergelijke filosofische stroming is b.v. het *positivisme*.

Het positivisme ontstond in de eerste helft van de 19de eeuw. Het is thans een van de meest invloedrijke filosofische stromingen in de burgerlijke wereld. Ook onder de beoefenaars van de natuurwetenschappen is het verbreid.

Het positivisme verklaart de hele vroegere filosofie voor metafysica, waaronder het vruchteloze, scholastische speculaties verstaat over vraagstukken, waarvoor geen wetenschappelijke oplossing bestaat, daar ze de grenzen van de ervaring te buiten gaan. Tot zulke vraagstukken rekent het positivisme in de eerste plaats het hoofdprobleem van de wijsbegeerte: Wat is het primaire, het oorspronkelijke - de natuur of het bewustzijn? Volgens de stelling van de positivisten moet de wetenschap zich slechts met feiten bezig houden die binnen het bereik van de waarneming liggen en er geen stoffelijke of geestelijke grondslagen achter zoeken. Een filosofie die naar zo'n grondslag zoekt, zou nutteloos zijn. De wetenschap zou het trouwens heel goed zonder filosofie kunnen stellen, ze zou zèlf de filosofie zijn.

De positivisten stellen de zaak zo voor, alsof ze noch materialisten noch idealisten zijn, maar onderzoekers van empirische feiten, mensen van de wetenschap. Maar het positivisme is slechts een dekmantel voor het filosofisch idealisme. Door het oplossen van het hoofdprobleem van de wijsbegeerte uit de weg te gaan en te beweren dat het door de wetenschap niet opgelost kan worden, zonderen de positivisten zich van de materiële wereld af en sluiten ze zichzelf op in de kluisters van hun eigen bewustzijn, d.w.z. nemen ze het standpunt van

het subjectief idealisme in.

Dit komt ook hierin tot uiting, dat de positivisten onder de „feiten" waar ze het zo vaak over hebben, onze menselijke waarnemingen verstaan. De positivisten beweren met klem, dat ons slechts onze indrukken en waarnemingen rechtstreeks ter beschikking staan. We zouden ons er dan ook toe moeten ken deze te bestuderen.

De positivisten verklaren telkens weer dat ze „boven" materialisme en idealisme staan. In werkelijkheid strijden ze als burgerlijke filosofische stroming zij aan zij met de idealistische filosofie tegen het materialisme. Ze noemen het materialisme een metafysica, omdat de materialisten met hun constatering dat de wereld buiten ons bewustzijn bestaat „de grenzen die de ervaring ons stelt, te buiten gaan". Zulk een beschuldiging is toch wel bijzonder onzinnig! De leer van het materialisme over de objectieve materiële wereld is de rechtstreekse gevolgtrekking uit de ondervinding van de gehele mensheid.

Het marxistisch filosofisch materialisme is een onverzoenlijke vijand van alle metafysica (9), ook die metafysica die speculeert over absoluut niet-bestaande „bestaanseenheden". Het wijst zowel de metafysica van het idealisme af, die met het verdichtselsel van een „ideële" grondslag voor de wereld aankomt, als de metafysica van de kerk, die het bestaan van God en van een onsterfelijke ziel predikt. Ook de pogingen van het positivisme om de leer betreffende het buiten ons bewustzijn bestaan van de materiële wereld tot metafysica te verklaren, wijst het marxistisch materialisme op besliste wijze van de hand. De positivisten schuiven anderen datgene in de schoenen, waaraan juist hun eigen denkbeelden mank gaan. Terwijl het in woorden ten strijde trekt tegen de vermeende „metafysica van het materialisme' smokkelt het zelf de metafysica van het subjectief idealisme binnen.

De hele geschiedenis van de filosofie toont aan dat er naast materialisme en idealisme geen „derde weg" in de filosofie bestaat. Hoe eerder de

wetenschappelijke en technische intelligentsia van het westen, waar het positivisme grote aanhang heeft, dit begrijpt, des te eerder zal zij van haar positivistische dwaalwegen terugkomen en de vaste grond betreden van de wetenschappelijke; materialistische filosofie. Aan het eind van de 19de en het begin van de 20ste eeuw trad het positivisme in de gedaante van het Machisme op, aldus genoemd naar de Oostenrijkse natuurkundige en filosoof Ernst Mach. Deze filosofie werd ook als empiriocriticisme (kritiek der ervaring) aangeduid. Mach en zijn volgelingen, in het bijzonder zijn Russische aanhanger Alexander Bogdanow, deden eveneens aanspraak gelden op het overwinnen van de „eenzijdigheid" van materialisme

en idealisme. In werkelijkheid was de filosofie van Mach niets anders dan een systeem van subjectief idealisme.

Mach beweerde, dat de ervaringen de grondelementen van de wereld waren. Ieder ding zou een „elementen- of ervaringscomplex" zijn en de natuur als geheel samenhangende „reeksen elementen", die door de mens als hij over de wereld nadenkt, „geordend" worden, Alles wat de mens omgeeft, moet tot zijn ervaringen teruggebracht worden. Dat is de kern van de Machistische wereldbeschouwing.

Maar de Machisten probeerden de subjectief-idealistische aard van hun opvattingen te maskeren. Ze beweerden dat de ervaringen (elementen) „niemands"-ervaringen zijn, dat ze noch materieel noch ideëel, noch van lichamelijke noch van geestelijke aard zijn, maar „neutraal".

Eveneens om hun idealisme onder valse vlag binnen te voeren, verklaarden de Machisten dat hun filosofie „ervaringsfilosofie" was, die op de ervaring berustte en de ervaring als de bron van alle kennis beschouwde.

In zijn boek „Materialisme en empiriocriticisme" kritiseerde Lenin de reactionaire filosofie van het Machisme. Zoals hij uiteenzette, maakt het beroep dat de Machisten op de „ervaring" doen, hun filosofie volstrekt niet

47.

wetenschappelijk. Integendeel, het begrip „ervaring" zelf kan zowel materialistisch als idealistisch opgevat worden. De materialist stelt dat ons gehele weten op de ervaring berust, maar legt er tegelijk de nadruk op dat de mens ervaring opdoet van de objectieve werkelijkheid. Anders gezegd onze ervaringen hebben een objectieve inhoud. De Machist, die het met ons eens is dat ons weten op de ervaring berust, loochent echter het bestaan van de objectieve werkelijkheid, die ons in de ervaring gegeven is. Hij beweert dat we in de ervaring niet te maken hebben met de objectieve wereld, maar slechts met indrukken, waarnemingen en denkbeelden. We zouden ons er toe moeten beperken die te onderzoeken. Met andere de Machist staat in werkelijkheid op het standpunt van het subjectief idealisme.

Lenin brandmerkte de poging van de Machisten om zich met behulp van het woordje „neutraal element" boven materialisme en idealisme te verheffen, als filosofische oplichterij. „Iedereen weet", schreef hij, „wat een menselijke ervaring is, maar een ervaring zonder en vóór de mens is een dwaasheid, een dode abstractie, een idealistische capriool" (10). Lenin liet zien, dat de „neutrale elementen" in werkelijkheid de ervaringen der mensen zijn en dat een leer, die er een wereld uit wil opbouwen, subjectief idealisme is.

Bestond de natuur eerder dan de mensen ? — vroeg Lenin de Machisten. Indien de natuur een schepping van het menselijk bewustzijn is en tot ervaringen teruggebracht kan worden, dan betekent dat, dat niet de natuur de mens heeft voortgebracht, maar de mens de natuur heeft geschapen. Uit de natuurwetenschap weten we echter, dat de natuur reeds lang véér de mens heeft bestaan. Denkt de mens met behulp van zijn verstand ? vroeg Lenin de Machisten. Volgens hun theorie zijn de menselijke hersenen eveneens een „elementen- of ervaringscomplex", d.w.z. een product van de psychische activiteit van de mens. Daaruit volgt dat de mens denkt zonder zijn hersenen te gebruiken en

48.

omgekeerd de hersenen een gedachteconstructie zijn, die men uitgevonden heeft om het psychische leven beter te kunnen verklaren.

Bestaan de andere mensen ? vroeg Lenin de Machisten. Vanuit het standpunt van de Machistische filosofie zou het antwoord onvermijdelijk moeten luiden, dat alle andere mensen ervaringscomplexen van de mens zijn, d.w.z. voortbrengselen van zijn eigen bewustzijn. De Machistische filosofie leidt tot solipsisme. Dat is het beste bewijs voor haar wetenschappelijke onhoudbaarheid.

Terwijl de Machistische filosofie aan het begin van de 20ste eeuw nog grote invloed uitoefende, moest ze in de twintiger jaren voor nieuwe vormen van positivisme het veld ruimen.

De wortels van het idealisme

De idealistische filosofie is een onjuiste levensbeschouwing. Het idealisme keert de ware relatie tussen het denken en zijn materiële grondslag om. Soms is dit het gevolg van het bewuste streven der idealistische filosofen om de waarheid te verdraaien en te verheimelijken. Een dergelijke bewuste verdraaiing van de waarheid wordt heden ten dage dikwijls burgerlijke filosofen, die de heersende klasse willen behagen door het idealisme te propageren, bedreven. Niet zelden echter waren in de geschiedenis van de wijsbegeerte de idealistische doctrines het gevolg van „zich eerlijk vergissen" van filosofen die oprecht naar de waarheid streefden.

Zoals in „De kennistheorie" hierna uiteengezet zal worden, is de verwerving van kennis een hoogst gecompliceerd en veelzijdig proces, waardoor zich te allen tijde de mogelijkheid voordoet, het proces van het verwerven van kennis eenzijdig te benaderen en de betekenis van bepaalde facetten te overdrijven, te verabsoluteren en in iets geheel en al onafhankelijks te veranderen dat losstaat van al het andere. Zo gaan nu juist de idealistische filosofen te werk. Zoals reeds gezegd, verabsoluteren de Machisten en andere subjectieve idealisten het feit dat

onze gehele kennis van de wereld om ons heen uit waarnemingen voortkomt. Ze maken de waarnemingen los van de materiële dingen, door welke ze veroorzaakt worden en trekken daaruit op idealistische wijze de conclusie, dat er niets anders op de wereld bestaat dan hun waarnemingen.

Lenin zei dat de kennisverwerving altijd de mogelijkheid in zich draagt dat de fantasie met de werkelijkheid op de loop gaat en de werkelijke samenhangen door verzinsels vervangt.

Rechtlijnigheid en eenzijdigheid, subjectivisme en subjectieve verblindheid zijn de gnoseologische (11) wortels van het idealisme, d.w.z. de wortels van het idealisme in het proces der kennisverwerving. Maar om uit deze wortels een plan te laten groeien en de kenfouten tot een idealistisch filosofisch systeem te laten worden, dat strijd levert tegen het materialisme en de materialistische natuurwetenschap, moeten er bepaalde maatschappelijke voorwaarden bestaan. De onjuiste opvattingen moeten voor bepaalde maatschappelijke krachten voordelig zijn en door hen ondersteund worden. De eenzijdige en subjectivistische houding tegenover de verwerving van kennis van de wereld leidt rechtstreeks naar het moeras van het idealisme, waar het, zoals Lenin schreef, met ankers wordt vastgelegd door het klassebelang van de heersende klasse de slavenhouders, de feodale heren of de bourgeoisie. Hier liggen de klassewortels van het idealisme.

Het reactionaire karakter van het filosofisch idealisme komt duidelijk aan de dag, wanneer men zijn verhouding tot de theologie en de religie nagaat. Lenin wees er op, dat ieder filosofisch idealisme in laatste instantie een geraffineerde verdediging vormt van de theologie. Het filosofisch idealisme bevindt zich, zelfs als het niet openlijk getuigt van zijn sympathie voor het geloof, in de praktijk op hetzelfde terrein als de religie. Daarom heeft de kerk het filosofisch idealisme altijd energiek ondersteund en vijandig gestaan tegenover het filosofisch materialisme en de aanhangers daarvan, overal waar dat maar mogelijk was, aan vervolgingen blootgesteld.

7. De huidige burgerlijke filosofie

Lenin toonde aan dat de huidige filosofie even partijdig is als die van tweeduizend jaar geleden. Net als in het verleden zijn de filosofen ook nu in twee tegenovergestelde partijen verdeeld, de aanhangers van het materialisme en die van het idealisme. In hun strijd komen in laatste instantie streven en ideologie van elkaar vijandige maatschappelijke klassen en lagen tot uiting. De filosofie van het dialectisch materialisme is de ideologie van de arbeidersklasse, van de vooruitstrevende maatschappelijke krachten van ons tijdperk. En omgekeerd

vertegenwoordigen de verschillende stromingen van de idealistische filosofie de wereldbeschouwing van de reactionaire krachten, van de imperialistische bourgeoisie. De moderne burgerlijke filosofie tracht de leer van Marx, Engels en Lenin te weerleggen. Ze bestrijdt het Marxisme-Leninisme, verdedigt in deze strijd de burgerlijke wereldbeschouwing en is pleitbezorgster van het kapitalistisch systeem. De huidige burgerlijke filosofie biedt een bonte verscheidenheid van scholen en richtingen. Maar de verschillende stromingen vormen in wezen slechts varianten van een openlijk of verborgen filosofisch idealisme, d.w.z. een onjuiste en bedrieglijke levensbeschouwing. Het filosofisch idealisme is nu nog reactionairder en decadenter, dan aan het eind van de 19de eeuw. In de moderne burgerlijke filosofie is het irrationalisme in de mode gekomen. Dit verzekert ons dat de wereld en het leven dwaas en zinloos zijn en het menselijk verstand niet in staat zou zijn de werkelijkheid om ons heen te leren kennen; groot succes wordt geboekt door doctrines, die wetenschappelijke ontdekkingen aangrijpen om de wetenschap in diskrediet te brengen; de invloed van openlijk theologische stelsels wordt steeds groter. In het geestelijk leven der kapitalistische landen is een paradoxale toestand ontstaan. De wetenschap gaat onophoudelijk vooruit en we krijgen voortdurend een dieper inzicht in de materiële wereld; de wetenschap vergroot, in samenwerking met de techniek, de macht van de mens over de natuur tot in het onmetelijke.

51.

Reeds meer dan honderd jaar bestaat en ontwikkelt zich de vooruitstrevende materialistische filosofie, het dialectisch en historisch materialisme, dat ons de verschijnselen van natuur en maatschappij op werkelijk wetenschappelijke wijze verklaart. En toch beweren vele filosofen en zelfs wetenschapsmensen nog altijd, dat de wereld om ons heen niet objectief bestaat, dat de wetenschap geen objectieve waarheid kan ontdekken, dat de mensen niet in staat zouden zijn het ware wezen van de dingen te kennen en het voor hen daarom maar het beste zou zijn om in het bovennatuurlijke te geloven en in de schoot der kerk te komen.

Wat zijn de oorzaken van zulk een toestand? Hoe kunnen den kende mensen, waaronder eerlijke mensen van de wetenschap, de idealistische opvattingen delen die in strijd zijn met de wetenschap en de praktijk van het maatschappelijk leven ?

De beslissende hinderpalen voor de aanvaarding van het materialisme zijn het klassebelang van de bourgeoisie en de anti communistische vooroordelen van de burgerlijke intelligentsia. Het moderne wetenschappelijke materialisme, het dialectisch en historisch materialisme, op consequente wijze toegepast, noopt er toe het standpunt van de arbeidersklasse in te nemen en in te stemmen met de theorie van het wetenschappelijk socialisme. Dat is een van de oorzaken waarom mensen, en ook geleerden, die niet met de bourgeoisie willen breken, er voor

terugschrikken om zich aan het materialisme gewonnen te geven. En de openlijke en actieve verdedigers en ideologen van het kapitalisme zien in het dialectisch materialisme een onverzoenlijke vijand en beschouwen het als hun taak om het, 't koste wat het kost, te weerleggen. Ze gebruiken daartoe alle middelen voor ideologische en morele druk: de pers, de radio, de televisie, colleges en universiteiten, preken in de kerk, wetenschappelijke verhandelingen en publicistisch werk. Natuurlijk oefent deze propaganda, die dag in dag uit en jaar in jaar uit voortgezet wordt, haar invloed uit op het denken van de mensen.

52.

De andere oorzaken voor de taatheid van het idealisme worden duidelijker, wanneer we kennis maken met de belangrijkste stromingen van de moderne burgerlijke filosofie.

De filosofie contra de rede

De geest van pessimisme, irrationalisme en vijandschap jegens de wetenschappelijke wereldbeschouwing, waarvan de ideologie der hedendaagse bourgeoisie vervuld is, komt bijzonder duidelijk tot uiting in het existentialisme. Het existentialisme is een van de filosofieën die in de burgerlijke wereld het meest in de mode is.

De Duitse idealistische filosoof Martin Heidegger was de grondlegger van het existentialisme. Hij maakte gebruik van de leer van de Deense mysticus Sören Kierkegaard die in de eerste helft van de 19de eeuw leefde. Andere bekende existentialisten zijn Karl Jaspers, Jean Paul Sartre, Gabriel Marcel en Albert Camus.

Het centrale probleem dat door de existentialisten aan de orde wordt gesteld, is de vraag naar de zin van het leven, naar de plaats van de mens in de wereld en naar de keuze van zijn levensweg. Dat zijn zeer algemene en oude vraagstukken, maar ze hebben in onze tijd voor vele mensen een bijzondere betekenis verkregen. Velen staan thans voor de noodzaak om hun plaats te bepalen in de ingewikkelde en tegenstrijdige toestanden van de burgerlijke maatschappij en tegenover de strijd van de vooruitstrevende en reactionaire krachten, die in de wereld plaats vindt.

De existentialisten hebben daarmee een van de meest actuele vraagstukken van onze tijd aangeroerd. Ze trachten echter hun vragen vanuit een decadente en idealistische wereldbeschouwing op te lossen. Ze gaan uit van het bewustzijn van het geïsoleerd staande individu, dat zich tegenover de maatschappij stelt en in zijn eigen innerlijk leven aan het wroeten is. Dit verkeerde uitgangspunt bepaalt bij voorbaat de tekortkomingen van de hele existentialistische leer.

53.

De existentialisten geven deze leer uit voor de filosofie van het zijn in het algemeen, maar in feite brengen ze de filosofie terug tot de beschouwing van de „existentie" van de menselijke persoonlijkheid (Het woord existentie is uit het Latijn afgeleid en betekent „bestaan").

Afgezien van de uitspraken van enkele existentialisten over „de andere wereld" (das Jenseits) is voor hen het persoonlijk bestaan, het bewustzijn dat „ik besta", de enige realiteit. De wereld om ons heen wordt door de existentialisten als geheimzinnig en ontoegankelijk voor de rede en het logisch denken voorgesteld. „Het zijn", schreef Sartre, „kent geen logica, causaliteit of noodzakelijkheid". Als alle subjectieve idealisten ontkennen de existentialisten de objectieve realiteit van de natuur, van de ruimte en van de tijd. De wereld bestaat in zoverre, aldus Heidegger, als er een existentie is. „Wanneer er geen existentie is, dan bestaat er ook geen wereld”.

De existentialisten zeggen, dat het feit van zijn bestaan voor de mens het allerbelangrijkste is en weiden er in langdradige tirades over uit dat de menselijke existentie begrensd is en het hele leven van de mens zogenaamd in angst voor de dood verloopt. Naar hun mening is het juist de taak van de filosofie om deze angst te wekken en voortdurend in stand te houden. Filosoferen, zo verklaart Karl Jaspers, betekent leren te sterven.

De existentialisten weten dat het het gemakkelijkst is om de mens vrees aan te jagen wanneer zijn banden met de maatschappij verbroken worden en hij zich geïsoleerd en eenzaam voelt. Daarom proberen ze de mens aan te praten, dat hij in een vreemde en vijandige maatschappij „geworpen" is, dat hij onder de andere mensen een „onwezenlijk" bestaan leidt en de maatschappij hem van zijn individualiteit berooft.

De „existentiefilosofen" maken daarbij gebruik van het onbetwiste en voor vele mensen moeilijk te verwerken feit, dat de kapitalistische maatschappij de mens werkelijk onderdrukt en hem geen gelegenheid geeft om zijn persoonlijkheid te ontplooien. Ze speculeren op het bij vele intellectuelen levende gevoel van

54.

protest tegen de onderdrukking door het kapitalistische systeem en leiden het op de verkeerde weg van protest tegen de maatschappij als zodanig. Want volgens de mening van de existentialisten blijft de mens, hoewel hij zonder de omgang met andere mensen niet kan leven, te midden van hen volkomen eenzaam en kan hij de vrijheid slechts beleven door zich in zichzelf op te sluiten. Voor de existentialisten bestaan er noch plichten, die de mens door de maatschappelijke collectiviteit opgelegd worden, noch algemeen geldende zedelijke normen. Het is geen toeval, dat de held van existentialistische toneelstukken en romans gewoonlijk een mens zonder vaste overtuigingen is en dikwijls eenvoudig een zedeloos,

immoreel sujet. Volgens een dergelijke filosofie zijn iedere menselijke activiteit en strijd vruchteloos, is de wereld het rijk van het absurde en de hele geschiedenis zinloos.

De subjectief-idealistische filosofie van het existentialisme is vooral daarom onjuist, omdat ze de realiteit in haar geheel terugbrengt tot het bestaan van de mens en zijn zielenroerselen.

Daarnaast maakt deze filosofie een volslagen karikatuur van het wezen van de mens.

De maatschappij geeft het leven van de mens zijn inhoud. Wat heeft de mens boven het rijk der dieren doen uitstijgen? Zijn arbeid in maatschappelijk verband. In de maatschappij komen de gevoelens, het verstand, de wil en het geweten van de mens tot ontwikkeling en krijgt zijn leven doel en zin. Voor iemand die een inhoudsrijk maatschappelijk leven leidt en zich door progressieve ideeën laat inspireren, ligt het belangrijkste niet in het feit dat hij te eniger tijd zal sterven, maar in de vraag hoe hij zijn leven in de maatschappij doorbrengt en wat hij de mensen na zijn dood achterlaat. Maar wanneer men de persoonlijkheid op kunstmatige wijze losmaakt van de maatschappij, komt de mens voor ons te staan als een angstig en bevend wezentje dat siddert bij de gedachte aan de dood en niet weet wat het met het leven moet beginnen. Zo laat het existentialisme ongewild zien tot welke mate van geestelijke en morele

55.

verwording het burgerlijke individualisme de mens laat afzakken.

De decadente „existentiefilosofie" is uiterst reactionair. Deze filosofie brengt in laatste instantie de angst van de uitbuitersklasse voor de onafwendbare ondergang van het kapitalistische systeem tot uitdrukking en oefent een demoraliserende uitwerking uit op de mensen die onder haar invloed raken, in het bijzonder op de jeugd. Het prediken van de angst en van de hopeloosheid en absurditeit van het bestaan wekt anti-maatschappelijke neigingen en levert de rechtvaardiging voor immoraliteit en beginselloosheid. Iemand die doordrongen is van de ideeën van het existentialisme kan onder bepaalde omstandigheden gemakkelijk tot een speelbal van de meest reactionaire krachten worden en van hysterische kwezel in een fascistische moordenaar veranderen. In Duitsland maakte het existentialisme samen met andere reactionaire doctrines op ideologisch gebied de bodem rijp voor het fascisme. In Frankrijk deden de existentialisten na het beëindigen van de oorlog woeste aanvallen op de heldhaftige Communistische Partij en polemiseerden ze tegen de partijdiscipline en tegen de classesolidariteit van het proletariaat. Al heel gauw kregen de Franse marxisten door, dat het existentialisme een van hun gevaarlijkste ideologische vijanden was. Ten gevolge van de hardnekkige strijd die ze tegen deze reactionaire filosofie voerden, is de invloed van het existentialisme in de kringen van de Franse intelligentsia in aanzienlijke mate afgenomen.

De zogenaamde „filosofie van de wetenschap"

Een andere filosofische richting die in de burgerlijke wereld grote verbreiding heeft gevonden, is het neo-positivisme of „logisch positivisme". Het wordt door zijn aanhangers luidkeels aangeprezen als de „filosofie van de wetenschap". Op het eerste gezicht zou het kunnen schijnen, dat deze richting het tegendeel was van de irrationalistische „existentiefilosofie". In werkelijkheid is het neo-positivisme echter een idealistische leer, die innerlijke verwantschap heeft met het existentialisme. Deze filosofie is door en door pessimistisch en wantrouwt

56.

het kenvermogen en verstand van de mens.

De grondslagen van het neo-positivisme werden gelegd door de Engelsman Bertrand Russell en de Oostenrijkers Ludwig Wittgenstein en Moritz Schlick. Op dit moment zijn de Amerikaan Rudolf Carnap en de Engelsman Alfred Ayer zijn bekendste vertegenwoordigers. Het neo-positivisme is voortgekomen uit het streven, de subjectief-idealistische filosofie van het Machisme te vernieuwen. Dit moest gebeuren door haar aan te passen aan de huidige stand van de natuurkunde, wiskunde en logica. De grondgedachte van het neo-positivisme bestaat in het verwijderen uit de filosofie van de belangrijkste levensbeschouwelijke problemen en het veranderen van de filosofie in een „logische analyse van de taal". De neo-positivisten beweren dat deze problemen, en in de eerste plaats het hoofdprobleem van de filosofie, als wetenschappelijke problemen in het geheel niet bestaan en vanuit het standpunt van de wetenschap „pseudo-problemen" zijn. Volgens hun mening kan de filosofie geen kennis van de buitenwereld brengen. Ze heeft zich slechts bezig te houden met de analyse van de taal der wetenschap, d.w.z. het analyseren van de regels voor het gebruik van wetenschappelijke begrippen en symbolen, voor het aaneenvoegen van woorden tot zinnen, voor het afleiden van de ene stelling uit de andere enz., en tenslotte met de „semantische(12) analyse" van de betekenis van wetenschappelijke termen en begrippen. Het terugbrengen van de hele filosofie tot de logische analyse van de taal der wetenschap, hoe belangrijk zulk een analyse ook mag zijn, betekent in feite, dat de hele filosofie overboord wordt gezet. De neo-positivisten wijzen er terecht op dat men van ervaringsfeiten, van feiten uit moet gaan, wil er van wetenschap sprake kunnen zijn. Maar net als de Machisten weigeren ze om de ervaringsfeiten als objectieve realiteit te erkennen. Vanuit het standpunt van de neo-positivisten is het b.v. onzinnig om te vragen of de roos objectief bestaat; men zou slechts kunnen zeggen: ik zie de rode kleur

57.

van de roos en ruik haar geur. Slechts over dit feit zou men een wetenschappelijke uitspraak mogen doen. Derhalve verstaan de neo-positivisten onder feiten geenszins objectieve dingen, gebeurtenissen en verschijningsvormen van de objectieve werkelijkheid, maar ervaringen, indrukken, waarnemingen en andere verschijningsvormen van het bewustzijn. In strijd met hun eigen beweringen dat het zinloos is naar de aard der realiteit te vragen, ontkennen ze in werkelijkheid slechts het *stoffelijke* karakter van de wereld en verklaren dat ze van geestelijke aard is.

Waar houdt de wetenschap zich mee bezig? De neo-positivisten beweren dat de wetenschap in eerste instantie de „feiten" beschrijft, d.w.z. de waarnemingen van de mens; de wetenschap zou niet in staat zijn de objectieve wereld te kennen, het weten op grond van de ervaring zou geen objectieve betekenis hebben. Volgens de neo-positivisten leveren willekeurig gekozen uitspraken over feiten het materiaal voor een wetenschappelijke theorie, die dan met behulp van de logica en de mathematica opgebouwd wordt. Anders dan de empirische wetenschappen, die van proefondervindelijk materiaal uitgaan, berusten de logica en de mathematica volgens de opvattingen van de neo-positivisten op een systeem van axioma's en regels die volslagen willekeurig aanvaard zijn en evenzeer het resultaat van een afspraak (een conventie) vormen als de regels van het schaak- of van het kaartspel.

De enige eis die te stellen ware aan een uitspraak die deel uitmaakt van een bepaalde theorie, zou zijn dat ze niet in strijd is met de vastgestelde regels; is eenmaal aan deze voorwaarde voldaan, dan zou de onderhavige uitspraak als waar moeten worden beschouwd. Bij het toepassen van deze methode op concrete problemen komen de neo-positivisten b.v. tot de onwetenschappelijke conclusie dat het enkel en alleen van de afspraak afhangt of men de zon of de aarde voor het centrum van het zonnestelsel houdt.

58.

Natuurlijk berooft zulk een uitleg van de wetenschappelijke theorie de wetenschap van iedere objectieve betekenis voor het verwerven van kennis en maakt ze het wetenschappelijk leren kennen tot een soort spelletje.

Men kan zich nauwelijks voorstellen dat grote geleerden die een aanzienlijke bijdrage geleverd hebben tot de moderne wetenschap, het eens zijn met dergelijke absurde opvattingen die in de grond van de zaak een dodelijk gevaar voor de wetenschap vormen. En toch is het zo. De gecompliceerdheid van de door de moderne wetenschap gebruikte methodes voor het onderzoek van gecompliceerde verschijnselen en de moeilijkheden die zich voordoen om enkele daarvan te verklaren, maken idealistische aarzelingen bij de geleerden mogelijk. De

verhoudingen van de burgerlijke maatschappij maken dat deze mogelijkheden tot werkelijkheid worden.

Zo trok men uit de ontdekking van de niet-euclidische meetkunde (van Lobatsjewski, Riemann e.d.), die de objectieve wetmatigheden van de ruimte weerspiegelen, onder voorwaarden die afwijken van de ons bekende, de onjuiste conclusie dat geen enkele meetkunde waar is, omdat de grondprincipes ervan alleen maar bepaalde afspraken zouden zijn.

De voedingsbodem voor de idealistische uitleg van de natuurkunde wordt hoofdzakelijk gevormd door het abstract-mathematisch karakter van de natuurkundige theorie, het is b.v. niet mogelijk een aanschouwelijk model van de micro-objecten te vervaardigen en ze toegankelijk te maken voor directe observatie.

De tegenwoordige natuurkundigen kunnen de door hen bestudeerde micro-objecten (elektron, proton, meson e.a.) zelfs met behulp van de sterkste optische instrumenten niet te zien krijgen en ze kunnen geen aanschouwelijk model van een microdeeltje maken. Alles wat de experimentele fysicus kan waar nemen, zijn gegevens van de meetapparatuur, lichtflitsen op het beeldscherm enz. Op grond van gecompliceerde theoretische overwegingen en wiskundige

59.

berekeningen concludeerde men het bestaan van de microdeeltjes zelf en de aard van hun eigenschappen. Wanneer een natuurkundige experimenten uitvoert, handelt hij als een spontane materialist. Maar wanneer hij aan het denken slaat over de algemene problemen van de wetenschap, kan hij als hij filosofisch niet sterk genoeg in zijn schoenen staat, tot een verkeerde interpretatie komen. Hij komt dan tot de mening, dat het microdeeltje en al zijn eigenschappen niet in werkelijkheid bestaan, maar slechts in de theorie, dat het een „logische' of „taalkundige" constructie is, of een symbool, geschapen om de metingen van de instrumenten met elkaar in overeenstemming te brengen en te kunnen voorzien.

Zo schreef een van de meest vooraanstaande natuurkundigen van de tegenwoordige tijd, Werner Heisenberg, dat het elementaire deeltje van de moderne fysica geen materieel deeltje in ruimte en tijd is, maar slechts een symbool, welks invoering de natuurwetten een bijzonder eenvoudige vorm geeft (13).

De theoretische fysica houdt zich hoofdzakelijk bezig met de wiskundige bewerking van de resultaten der waarnemingen van andere onderzoekers.

Het gespecialiseerde karakter van dit werk en het voortdurend elkaar afwisselen van de wetenschappelijke theorieën, kunnen een onderzoeker die niet van de dialectiek op de hoogte is, tot de onjuiste conclusie brengen, dat de door hem opgestelde hypothesen en theorieën

willekeurig zijn en de principes die er aan ten grondslag liggen, van subjectieve aard. De bekende astronoom en idealistische filosoof James Jeans verklaarde b.v., dat „het objectieve en materiële heelal al bij al slechts bestaat uit constructies van ons eigen verstand. "(14) In werkelijkheid is het feit dat men geen aanschouwelijk model van de micro-objecten kan vormen en ze niet rechtstreeks kan waarnemen, absoluut geen argument tegen hun stoffelijk karakter, en wel omdat ze buiten en onafhankelijk van ons bewustzijn bestaan. Dit wordt bevestigd door de hele ontwikkeling van

60.

de wetenschap en de technische toepassing van de wetenschappelijke vondsten betreffende de microwereld.

Net als vijftig jaar geleden, toen Lenin zijn boek „Materialisme en Empiriocriticisme" schreef, maken de idealistische filosofen gebruik van de moeilijkheden die de wetenschap te overwinnen heeft en van de aarzelingen van vele geleerden en hun gebrek aan besluitvaardigheid om het materialistische standpunt te verdedigen en in praktijk te brengen. Daarom vereist de strijd tegen het idealisme, dat men op de hoogte is van de moderne wetenschap en in staat is de problemen ervan vanuit het standpunt van het dialectisch materialisme op te lossen.

Het moderne positivisme vindt niet alleen in de natuurwetenschappen verbreiding, maar ook op het gebied van de maatschappijwetenschappen. Zijn aanhangers beweren dat de sociale werkelijkheid afhangt van de vraag wat de mensen erover zeggen en dat de maatschappelijke misstanden door een verkeerd begrip en een verkeerd woordgebruik veroorzaakt worden. Derhalve zou een verandering van de taal en de woordbetekenis voldoende zijn om het maatschappelijk leven te veranderen. De Amerikaanse positivist Stuart Chase ging zelfs zover, dat hij verklaarde dat woorden als „kapitaal", „werkloosheid " enz. geen enkele betekenis zouden hebben. Volgens Chase zou er b.v. ook in de werkelijkheid geen uitbuiting meer bestaan, wanneer er in de taal niet zo'n „schadelijk" woord als „uitbuiting" bestond. De neo-positivisten wisten uit het gebied van de wetenschap niet alleen „metafysische", maar ook zedelijke waarden en beoordelingen. Ze beweren dat ieder oordeel dat een zedelijke waardering bevat, subjectief is en slechts de persoonlijke opvatting van de spreker tot uitdrukking brengt. Vanuit dit standpunt is b.v. het beoordelen van een agressieve veroveringsoorlog als rechtmatig niets meer dan een subjectieve meningsuiting, die hetzelfde waarheidsgehalte heeft als het beoordelen van deze oorlog als volkomen rechtvaardig.

61.

Zo is de filosofie van het neopositivisme, waarvan scheen of ze zeer ver af stond van de politiek, alleszins geschikt voor het rechtvaardigen van een reactionaire politiek. Iemand die niet wil afzien van objectief geldende morele normen, wordt door deze filosofie ertoe gebracht om zulke vaste normen en beginselen buiten het terrein van de wetenschap te zoeken, in de eerste plaats in de leer van de kerk. Door de wetenschap omlaag te halen, die zogenaamd geen objectief ware kennis over de wereld zou kunnen verschaffen, effenen de neo-positivisten de weg voor de verdedigers van het geloof. Dat ontkennen zelfs de aanhangers van het neo-positivisme niet. Zo verklaarde de bekende idealistische filosoof en natuurkundige Pascual Jordan: er doen zich van het positivistische standpunt uit geheel nieuwe positieve mogelijkheden voor, om de religie bewegingsruimte te verschaffen zonder in tegenspraak te geraken met het wetenschappelijke denken. "(15). Lenin zei: „De objectieve, de klasserol van het empiriocriticisme bestaat uitsluitend uit het verlenen van hand- en spandiensten aan de fideïsten in hun strijd tegen het materialisme".(16) Deze woorden zijn ook volkomen van toepassing op de neo-positivisten van onze dagen.

De herleving van de middeleeuwse scholastiek

Er wordt thans in de burgerlijke maatschappij een steeds omvangrijkere en fellere propaganda gemaakt voor het fideïsme. De kerk en haar organisaties ontplooiën een enorme activiteit. De ideologen van de heersende klasse beweren steeds nadrukkelijker, dat slechts de godsdienst redding kan brengen(17) en dat het enige antwoord op de brandende sociale vraagstukken bestaat in het dieper doordringen van ons leven met de geest van het Christendom. (18)

Onder de bourgeoisie en de burgerlijke intelligentsia hebben naast de godsdienst ook mystiek, spiritisme, astrologie, handlezen en andere soorten bijgeloof verbreiding. Lenin bracht al het klassenkarakter van deze verschijnselen aan het

62.

licht, toen hij er op wees, dat „de bourgeoisie uit vrees voor het groeiende en sterker wordende proletariaat alles ondersteunt, wat achterlijk, afstervend en middeleeuws is.(19)

De herleving van de Middeleeuwen vindt ook in de moderne burgerlijke filosofie plaats. Het is een wedergeboorte in de ware zin van het woord. In de filosofie van het *neo-thomisme* wordt een nieuwe versie gegeven van de leer van de middeleeuwse scholasticus Thomas van Aquino, de door het Vaticaan officieel erkende filosofie van de Rooms-Katholieke Kerk. Men zou zo denken, dat een onverholen religieuze filosofie die de leer van een middeleeuwse scholasticus voor de „eeuwige. filosofie" uitgeeft, in wetenschappelijke kringen geen grote invloed zou kunnen hebben. Het neo-thomisme is echter zo geraffineerd opgezet, dat het

dikwijls niet alleen gewone mensen, maar ook geleerden van de kapitalistische landen op dwaalwegen leidt.

De grondgedachte van de leer der neo-thomisten is de erkenning van God als de Schepper en Albehoeder van de wereld. Zij beschouwen de natuur als de „verwezenlijking van de Goddelijke ideeën" en de geschiedenis als de „verwezenlijking van het plan Gods" In tegenstelling tot de neo-positivisten, existentialisten en aanverwante subjectieve idealisten verklaren de neo-thomisten dat de wereld om ons heen, als de schepping van God, onafhankelijk van en buiten het bewustzijn van de mens werkelijk bestaat en door de mens door middel van zijn zintuigen en zijn verstand kan worden gekend. In dit opzicht kritiseren ze zelfs het irrationalisme van de existentialisten en geven ze zich met veel tamtam uit voor verdedigers van de rede, waarmee God de mens zou hebben uitgerust, opdat hij daarmee de waarheid zou leren kennen.

Zulke verklaringen vinden met name bij die mensen gehoor, die niet tevreden zijn met de sofismen van het positivisme en het irrationalisme, maar toch niet tot het filosofisch materialisme willen of kunnen overgaan. Zulke mensen menen dat het neothomisme een juiste en gezonde instelling tegenover de wetenschap

63.

op geslaagde wijze paart aan het geloof in God, dat de religieuze behoefte van de mens bevredigt.

Dit standpunt is echter volkomen onjuist. In werkelijkheid laat het neo-thomisme zich niet verzoenen met de ratio en de wetenschap. Het grondprincipe van de neo-thomisten is het ondergeschikt maken van de wetenschap aan de godsdienst en van het weten aan het geloof. Ze laten slechts een „rede" en een denkwijze toe, die de grenzen van de kerkelijke leer niet overschrijdt. En omgekeerd verklaren ze de verdediging van wetenschappelijke stellingen die in tegenspraak zijn met de dogma's van de kerk, tot „in strijd met de rede", „een opstand tegen de rede".

De neo-thomisten zeggen dat er drie wegen zijn waarlangs men tot de waarheid kan komen: Wetenschap, filosofie en godsdienst. De wetenschap zou de slechtste weg zijn. Het weten dat zij verschaft, zou niet betrouwbaar zijn en zich slechts beperken tot het stoffelijk omhulsel der dingen, dat hun ware geestelijke aard verborgen houdt. Tot dit wezen der dingen zou de wetenschap geen toegang hebben en dit zou ook in belangrijke mate gelden voor de filosofie, ofwel „metafysica". Anders dan de wetenschap zou de filosofie vragen naar de primaire oorzaak van het bestaan der wereld en tot de conclusie komen, dat het hoogste geestelijke principe ofwel de Goddelijke Schepper deze primaire oorzaak is. Maar de hoogste waarheid,

zo leren de neo-thomisten, bereikt men slechts door de Openbaring en het geloof in God en alle algemene conclusies van de wetenschap en de filosofie moeten daarop afgestemd worden. In de gedachtegang van de neo-thomisten bestaat de eigenlijke theoretische betekenis van de wetenschap in het aanbrengen van argumenten om het geloof in God te bevestigen en te bewijzen, dat „Katholicisme en wetenschap voor elkaar geschapen" zijn. Alle moeilijkheden waarmee de wetenschap te kampen heeft en alle onopgeloste vraagstukken worden ten bate van de kerkelijke dogma's misbruikt.

64.

Om haar bewering omtrent het scheppen van de wereld te ondersteunen, beroept de Rooms-Katholieke filosofie zich met voorliefde op de theorie van „het uitdijende heelal". In het jaar 1919 werd de zogenaamde „roodverschuiving" ontdekt. Daaronder verstaat men een verschuiving van de spectraallijnen van het licht, dat van de verafgelegen extragalactische sterrenstelsels tot ons komt, naar de roodkant van het spectrum. De wetenschap heeft nog niet met zekerheid vastgesteld, waardoor dit verschijnsel veroorzaakt wordt. De idealistische filosofen maken gebruik van de omstandigheid dat de oorzaak van de „roodverschuiving" waarschijnlijk moet worden gezocht in een snelle beweging van de extragalactische sterrenstelsels van ons zonnestelsel vandaan naar verschillende kanten. Zij trokken daar onmiddellijk de conclusie uit, dat de hele materie en energie van het heelal eens geconcentreerd zou zijn geweest in een door God geschapen „oeratoom"

Wetenschappelijk gesproken is er voor deze conclusie geen enkele aanleiding. We hebben niet het recht op grond van feiten die in een gegeven tijd en in een beperkt gedeelte van het heelal waargenomen worden, conclusies te trekken over het gehele oneindige heelal en over een periode die miljarden jaren van ons af ligt.

Desniettemin verklaarde Paus Pius XII, zich beroepend op deze en soortgelijke „theorieën", in zijn rede „Het bewijs voor het bestaan van God in het licht van de moderne natuurwetenschap" die hij op 22 november 1951 uitsprak: „Dus de schepping in de tijd, derhalve een Schepper en diens gevolg een God. Zie hier de boodschap, die wij van de wetenschap wensen te horen en die onze generatie van haar verwacht." (20)

Dit voorbeeld toont aan, hoe idealistische filosofen en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders uit onvoldoend verklaarde wetenschappelijke gegevens idealistische en fideïstische conclusies trekken. Slechts wanneer een wetenschapsbeoefenaar vast op het standpunt van het filosofisch materialisme

65.

staat en consequent dialectisch denkt, kan hij zich vrijwaren voor aarzelingen en zich hoeden voor de vallen, die de idealisten op alle moeilijke gedeelten van de weg der wetenschap hebben opgesteld. Heel vaak winnen de neo-thomisten de mensen voor zich door grote aandacht te schenken aan vraagstukken van de moraal. Dit is eveneens een factor waardoor ze zich van de subjectieve idealisten onderscheiden. Maar de moraal die de neo-thomisten prediken, is er een van deemoed. Hun moraal leert, dat de mens niet zo aan het leven op aarde en aan het vergankelijk lichaam moet denken, maar aan zijn „onsterflijke ziel", het „eeuwige leven" en God. Met andere woorden, de moraal van de neo-thomisten is een moraal van passiviteit, die de bestaande maatschappelijke misstanden, de uitbuiting en de ongelijkheid rechtvaardigt. Het is een moraal die het protest en de strijd tegen de sociale onrechtvaardigheid vervangt door gebed en inkeer tot God, een moraal dus, die alleen maar de belangen van de heersende uitbuitersklasse behartigt.

De sociaal-politieke leer van de neo-thomisten wordt gekenmerkt door hun actieve strijd tegen het socialisme. Deze strijd gaat gepaard met „kritiek" op enige gebreken van het kapitalisme. Maar de belangrijkste gebreken van de maatschappij verklaren de Rooms-Katholieke filosofen uit het feit, dat vele mensen, waaronder ook kapitalisten, het geloof hebben vergeten en geen goede Christenen meer zijn. „Kritiek" van dit soort toont aan, dat de neo-thomisten niet denken aan de strijd tegen het kapitalisme, maar er in wezen verdedigers van zijn.

In de kapitalistische wereld bestaan nog vele andere stromingen en scholen: Het „instrumentalisme" (21), het „neorealisme", de „fenomenologie", het „personalisme" en hoe ze allemaal mogen heten. Maar ze behoren stuk voor stuk tot hetzelfde idealistische kamp, ze vertonen dezelfde reactionaire trekken en tendenties als de hierboven besproken bijzonder typische doctrines, waarin ze alleen

66.

maar duidelijker aan het licht komen. De idealistische filosofie is niet in staat een juist antwoord te geven op de wetenschappelijke en sociale problemen van onze tijd. In haar vijandigheid tegen de wetenschappelijke wereldbeschouwing en de maatschappelijke vooruitgang komt het onophoudelijk verval van het kapitalisme en de crisis van zijn cultuur tot uiting.

8. De strijd voor de wetenschappelijke wereldbeschouwing

De zwakte en onhoudbaarheid van de moderne idealistische filosofie blijken uit het feit dat ze zich in strijd bevindt met de ontwikkeling van de wetenschap en de maatschappelijke vooruitgang; ze wekt het protest van zowel standvastige en onomkoopbare mensen van de

wetenschap als van de zijde van diegenen wie de belangen van het volk en een lichtende toekomst der mensheid meer ter harte gaan dan de belangen van de kapitalisten.

In de landen die de apologeten van het imperialisme op huichelachtige wijze de „vrije wereld” noemen, wordt de ideologische strijd tussen de vooruitstrevende en de reactionaire wereldbeschouwing, tussen de aanhangers van het materialisme en die van het idealisme steeds heftiger. In de voorste linie van deze strijd staan de in de communistische organisaties verenigde marxistische kaders. Maar herhaaldelijk zijn het ook burgerlijke intellectuelen die de reactionaire rol van het filosofisch idealisme onderkend hebben, die zich tegen deze filosofie keren.

Tot hen behoort een vooruitstrevende filosoof als Barrows Dunham, een moedig strijder tegen de geestelijke en politieke reactie in de USA, die scherpe kritiek levert op de reactionaire filosofische leerstellingen en maatschappelijke mythes. Hij bestrijdt de vervlakking en ontluistering van de filosofie in de publicaties van de pragmatisten en positivisten en wijst daarbij op de grote waarde van de filosofie als middel om de belangen en verwachtingen van het volk tot uiting te laten komen. „Voor mij is in de filosofie het meest aantrekkelijke het feit, dat ze

67.

haar wortels in het volk heeft”, schrijft hij in zijn boek „*Giant in Chains*” („Een reus in ketenen”), Voor Dunham is de filosofie geen scholastische „analyse van de taal”, „De filosofie” schrijft hij, „is een leidraad voor het leven, ze vormt de theorie voor de bevrijding van de mensheid.”(22)

De Japanse filosoof Yanagida Kenjuro, die voor de vrede, de democratische rechten van het Japanse volk en zijn bevrijding van afhankelijkheid van het buitenland opkomt, raakte er van overtuigd, dat de idealistische filosofie de mens machteloos maakt en zijn hoofd volpropt met illusies die nimmer verwezenlijkt kunnen worden. Yanagida Kenjuro vond de moed zich van deze bedriegelijke filosofie los te maken, er kritiek op te leveren en het standpunt van de wetenschappelijke materialistische wereldbeschouwing in te nemen. Hij schreef in zijn boek „Mijn reis naar de waarheid”.

„ In plaats van de failliete idealistische filosofie is er een nieuwe gekomen, de marxistische, materialistische filosofie, die zich nu meester maakt van het verstand van onze jeugd. Dat is ook begrijpelijk, want hoe meer de maatschappelijke tegenstellingen zich verscherpen in een land, dat door buitenlandse troepen bezet is, des te duidelijker zien de brede massa's de waarheid van het dialectisch materialisme.(23)

Barrows Dunham en Yanagida Kenjuro zijn geen afzonderlijke gevallen. Men kan vele progressieve filosofen en geleerden noemen, die het filosofisch idealisme bestrijden en het dialectisch materialisme verdedigen en propageren.

In Amerika staan Howard Selsam, Harry K. Wells en andere marxisten in de voorste gelederen van de strijders voor het materialisme. Ook de bekende vooruitstrevende filosoof John Sommerville ontplooit een levendige activiteit om het Amerikaanse volk bekend te maken met de wereldbeschouwing van de bewoners der Sowjet-Unie. Roy Wood Sellars, Corliss Lamont en Paul Crosser staan dicht bij het materialisme en hebben veel bijgedragen tot de ontluistering van de idealistische filosofie. In Engeland zijn het Maurice Comforth,

68.

John Lewis, A. Robertson en de grote geleerden J. D. Bernal en J. B. S. Haldane, die een aanzienlijke bijdrage hebben geleverd tot de strijd voor de vooruitstrevende wereldbeschouwing. De Franse en Italiaanse marxisten Roger Garaudy, Jean Kanapa, M. Spinella, C. Luporini en vele anderen hebben zich zeer verdienstelijk gemaakt bij het verbreiden van progressieve filosofische ideeën. De werken van Eli de Gortari (Mexico) en C. Theodorides (Griekenland) tonen aan, dat de materialistische filosofie ook in andere landen ter wereld steeds meer aanhangers krijgt.

Het materialisme wordt niet alleen verdedigd door mensen die er via actief optreden in de maatschappij en filosofische overwegingen aanhangers van zijn geworden, maar het krijgt ook in voortdurend toenemende mate ondersteuning van vooruitstrevende beoefenaars van de moderne natuurwetenschap. Vele hoogst belangrijke ontdekkingen van de laatste decennia werden tot een overtuigend bewijs voor de juistheid van het marxistische filosofisch materialisme.

De relativiteitstheorie van Einstein bewees de onverbreekelijke samenhang van ruimte en tijd met de materie en haar beweging, en bevestigde de leerstelling van het dialectisch materialisme van ruimte en tijd als bestaansvormen van de materie. De kernfysica bracht licht in de gecompliceerde structuur van de atoomkern en ontdekte talrijke elementaire deeltjes van de materie. Daarmee bracht ze nieuwe bewijzen aan voor de stelling van het marxistische materialisme betreffende de onuitputtelijkheid der materie en de oneindige verscheidenheid van haar vormen. In de natuurkunde heeft zich langzamerhand de dialectische opvatting baan gebroken, dat de microdeeltjes een eenheid van stof en veld, van corpusculaire en golfeigenschappen vormen.

De successen op het gebied der fysische wetenschap gingen hand in hand met belangrijke vooruitgang in de scheikunde, de biologie en de fysiologie. De resultaten van het onderzoek der theoretische natuurwetenschap brachten de

69.

techniek een enorm stuk vooruit. De drie grote wetenschappelijke en technische prestaties van onze tijd het gebruik van de atoomenergie, de elektronica en de rakettechniek leidden een nieuw tijdperk in de geschiedenis van de productiekrachten der mensheid in. De macht van de mens over de natuur is daarmee onnoemelijk toegenomen. De kunstmatige aardsatellieten en de kosmische raketten hebben voor de mensheid reële perspectieven geopend om de begrenzings van de aardse atmosfeer te overschrijden en in de wereldruimte door te dringen. Al deze en andere ontdekkingen en verworvenheden bevestigen de juistheid van het dialectisch materialisme en nopen niet zelden positivistisch ingestelde geleerden hun opvattingen te her zien. Het is b.v. kenmerkend dat Albert Einstein zich in de laatste periode van zijn leven steeds vaker voor het materialisme uitsprak. Voor grote geleerden als Leopold Infeld en Louis de Broglie geldt hetzelfde. Eerst stonden ze dicht bij het positivisme, later gingen ze tot het materialisme over.

Enkele zeer grote geleerden (Niels Bohr, Werner Heisenberg) die tientallen jaren aan de spits van de positivistische stroming in de natuurkunde hebben gestaan, hebben in de laatste tijd van een reeks positivistische stellingen afstand gedaan en er kritiek op uitgeoefend. Onder de geleerden en filosofen die zich bij het positivisme aangesloten hadden, zijn er die aan het aarzelen zijn geraakt, die sympathiek staan tegenover het materialisme en er zich toe aangetrokken voelen.

De grote betekenis van de recente ontdekkingen op het gebied van de natuurwetenschap bestaat vooral hierin, dat ze de oude metafysische wereldbeschouwing ondermijnen en de dialectische opvatting van de wereld op de voorgrond schuiven. Lenin vatte in zijn boek „Materialisme en Empiriocriticisme" de processen samen, die zich in het begin van de twintigste eeuw in de natuurkunde voltrokken en stelde volkomen terecht vast:

70.

„De moderne fysica ligt in de barensweeën. Ze staat op het punt het dialectisch materialisme te baren”(24). Deze woorden van Lenin zijn ook nu nog voor de natuurkunde volop van kracht gebleven. De moderne natuurwetenschap komt door haar eigen ontwikkeling tot de methode van de materialistische dialectiek. Dit werd ingezien door vooraanstaande natuurkundigen van onze tijd als Paul Langevin, Frédéric Joliot-Curie en een reeks andere geleerden. Deze werden tot bewuste aanhangers van het dialectisch materialisme.

Om de reactionaire filosofie met succes het hoofd te bieden en de materialistische wereldbeschouwing standvastig te kunnen verdedigen, is het heden ten dage niet voldoende zich materialist te noemen; men moet daarvoor een bewust aanhanger van het dialectisch materialisme zijn.

De materialistische dialectiek.

De marxistische materialistische dialectiek is de diepgaandste, veelzijdigste en inhoudrijkste leer van de beweging en de ontwikkeling. Ze is het resultaat van de gehele eeuwenlange geschiedenis van het leren kennen van de wereld, de samenvatting van het reusachtige materiaal van de maatschappelijke praktijk. De materialistische dialectiek en het filosofisch materialisme zijn onverbrekkelijk verbonden en doordringen elkaar als twee kanten van de filosofische, één geheel vormende leer van het Marxisme. Het onderscheid tussen deze twee kanten bestaat in het volgende: Wanneer we over het marxistische filosofisch materialisme spreken, richten we onze aandacht op de verhouding van de materie tot het bewustzijn, de materie als begrip, de leer van de materiële eenheid der wereld, de analyse van de bestaansvormen der materie enz.; spreken we daarentegen over de materialistische dialectiek, dan plaatsen we de leer van de algemene samenhangen en wetmatigheden van de beweging en ontwikkeling der objectieve wereld en haar weerspiegeling in het bewustzijn van de mens op de voorgrond.

71.

„De kunst der dialectiek" (*dialektikè tèchnè*) noemden de klassieke Griekse filosofen het vermogen om tot de waarheid te komen door middel van een dispuut of dialoog, waarin de tegenstrijdigheden in de opvattingen van de gesprekspartners naar voren komen. Aan het eind van de 18de en het begin van de 19de eeuw verstonden de Duitse idealistische filosofen, met name Hegel, onder dialectiek de ontwikkeling van het denken via tegenstellingen die zich in het denken zelve voordoen. Hegel beschreef uitvoerig de grondvormen van het dialectische denken. Hij ging echter bij het ontwikkelen van zijn dialectiek van het onjuiste, idealistische standpunt uit, dat de dialectische ontwikkeling slechts eigen zou zijn aan het denken, de geest, de idee, maar niet aan de natuur. Marx zei, dat de dialectiek bij Hegel „op zijn kop" stond. Voor een juiste interpretatie van de dialectiek zou men deze van zijn hoofd op zijn voeten moeten zetten. Dat deden Marx en Engels dan ook, toen ze een materialistische dialectiek schiepen en de term „dialectiek" een nieuwe inhoud gaven.

De grondleggers van het Marxisme gingen van het principe der materiële eenheid van de wereld uit en verstonden onder dialectiek de leer van de algemene samenhangen en van de

meest algemene ontwikkelingswetten van de werkelijkheid in haar geheel. Daardoor veranderde de dialectiek van Hegels idealistische leer van de beweging van het denken in de materialistische leer der algemene ontwikkelingswetten van het *zijn*. De dialectiek der ontwikkeling van onze begrippen (de subjectieve dialectiek) bleek zodoende de weerspiegeling van de dialectische ontwikkeling van het zijn zelve (van de objectieve dialectiek) in het wetenschappelijk denken.

Iedere gespecialiseerde tak van de wetenschap bestudeert de bewegingsvormen en wetmatigheden van een bepaald afzonderlijk gebied van de werkelijkheid. De dialectiek is een speciale wetenschap. Ze onderzoekt de meest algemene wetmatigheden van iedere beweging, verandering en ontwikkeling.

72.

Het algemene karakter van de wetten der dialectiek is gelegen in het feit, dat ze van kracht zijn in de natuur en in de maatschappij en dat ook het denken er aan onderworpen is.

Marx en Engels beschouwden de dialectiek niet alleen als een wetenschappelijke theorie, *maar ook als een methode voor het verkrijgen van kennis en een leidraad tot handelen.*

Kennis van de algemene ontwikkelingswetten maakt het mogelijk zich in het verleden te oriënteren, een juist begrip te krijgen van de eigentijdse processen en de toekomst te voorzien. De dialectiek vormt dus een methode van *onderzoek* en op grond van de resultaten daarvan ook een methode tot *praktische activiteit*. Vanaf het allereerste begin tot op de dag van vandaag levert de dialectiek strijd tegen de haar vijandige denkwijze en wereldbeschouwing, de *metafysica*. Een andere toestand zou ook ondenkbaar zijn.

Het woord „metafysica” heeft in de marxistische filosofische literatuur niet dezelfde betekenis als in de vóór-marxistische en de moderne burgerlijke filosofische geschriften. In de vóór-marxistische literatuur betekent metafysica (Grieks: *ta meta ta fusika* = datgene wat na de fysica, de wetenschap omtrent de natuur, komt) een apart *deel* van de filosofie, d.w.z. een gebied waarin filosofen op zuiver speculatieve wijze trachtten het vermeende onveranderlijke, eeuwige wezen der dingen te leren kennen, Dit streven wordt ook thans nog voortgezet.

In hun kritiek op de onwetenschappelijke en kunstmatige systemen van de metafysica bedoelden Marx en Engels met het woord „metafysica” niet een deel van de filosofie of de speculatieve kennis, maar de methode van onderzoek en van denken, die door de ontwerpers van die systemen werd gehanteerd en die rechtstreeks tegengesteld is aan de dialectische methode. Tegenwoordig wordt de term „metafysica” in de marxistische filosofie bijna uitsluitend in deze zin gebruikt.

Het fundamentele gebrek van de metafysica is haar eenzijdige, bekrompen en

73.

starre opvatting van de wereld, haar neiging om afzonderlijke kanten van de verschijnselen te overdrijven en te verabsoluteren en andere die niet minder belangrijk zijn, buiten beschouwing te laten. De metafysicus ziet b.v. wel de betrekkelijke stabiliteit en vastheid van iets, maar niet de verandering en ontwikkeling er van. Hij concentreert zich op wat een bepaald verschijnsel onderscheidt in het geheel van de andere verschijnselen, maar hij is niet in staat de betrekkingen er van tot andere dingen en verschijnselen te doorzien. De innerlijke samenhangen ontgaan hem. Hij erkent slechts definitieve antwoorden op alle vragen waarvoor de wetenschap staat, zonder te begrijpen dat ook de werkelijkheid zich in ontwikkeling bevindt en iedere wetenschappelijke stelling slechts binnen bepaalde grenzen geldigheid bezit. De metafysische methode is voor huiselijk gebruik en in de eerste ontwikkelingsstadia van de wetenschap in mindere of meerdere mate bruikbaar, maar men lijdt onvermijdelijk schipbreuk wanneer men probeert er ingewikkelde ontwikkelingsprocessen mee te verklaren. De natuurwetenschap en het maatschappelijke leven maken ieder moment duidelijk hoe ontoereikend de metafysica is en hoe noodzakelijk het is om haar door de dialectiek te vervangen.

Niettemin is de metafysica tot nu toe niet overwonnen, noch in de filosofie, noch in de gespecialiseerde wetenschappen.

Hoe kan men het taaie leven van de metafysica verklaren? Er is een tijd geweest, dat het wetenschappelijke denken over de gehele linie niet dialectisch was, maar metafysisch. De definitieve vorming en verbreiding van de metafysische denkwijze als wetenschappelijke methode ligt in de 17de en 18de eeuw, in de periode waarin de moderne wetenschap ontstond. De natuurwetenschap hield zich toen voornamelijk bezig met het verzamelen van materiaal over de natuur, het beschrijven van de verschillende dingen en het indelen in klassen van de natuur en haar verschijnselen. Maar om het een of andere ding te kunnen

74.

beschrijven, moest men het uit de totaliteit der andere dingen naar voren halen en het afzonderlijk onderzoeken. Door deze manier van doen raakte de gewoonte ingeburgerd om de dingen en verschijnselen geïsoleerd, buiten hun algemene samenhang te beschouwen. Maar daardoor werd het onmogelijk de ontwikkeling der dingen, het voortkomen van het ene ding uit een ander waarvan het verschilt, vast te stellen. Zo ontstond de metafysische denkmethode, die de dingen los van elkaar en niet in hun ontwikkeling beschouwt. De metafysica heeft lang

in het bewustzijn der mensen een overheersende plaats ingenomen en is in het wetenschappelijke denken een traditie geworden.

Thans is het toepassen van de metafysische methode door niets meer te rechtvaardigen. Het is een ouderwetse methode, een wereldbeschouwing die zich overleefd heeft en die zowel bij het wetenschappelijke werk als in het maatschappelijk leven een uitgesproken negatieve invloed uitoefent. Door een metafysische benadering komt men namelijk gemakkelijk tot ernstige fouten en misrekeningen.

Een tweede oorzaak voor het taaie leven van de metafysica wordt gevormd door de reeds lang bestaande vijandige instelling van de ideologen der bourgeoisie tegenover de materialistische dialectiek.

„In haar rationele gestalte" schreef Karl Marx, „is ze" (de dialectiek) „een ergernis en een gruwel voor het burgerdom en zijn ideologische woordvoerders, omdat ze in het positieve begrip van het bestaande tegelijk ook het begrip van zijn negatie en zijn noodzakelijke ondergang opneemt, omdat ze iedere ontstane vorm in de stroom der beweging, dus ook in zijn vergankelijke aspect ziet, omdat ze zich door niets laat imponeren en van nature kritisch en revolutionair is." (25)

Het is daarom niet te verwonderen, dat onder de invloed van de politieke en ideologische druk der reactionaire krachten vele geleerden en filosofen in de kapitalistische landen tot op de dag van vandaag bang zijn voor de dialectiek,

75.

haar niet kennen en bestuderen, bevooroordeeld tegenover haar staan en . door de metafysica op sleeptouw genomen worden.

De marxistische materialistische dialectiek is een betrouwbaar wapen in de strijd tegen de metafysica, het is een instrument voor het wetenschappelijk onderzoeken van alle verschijnselen van de zich ontwikkelende werkelijkheid.

1. De algemene samenhang van de verschijnselen

De wereld om ons heen biedt een bonte verscheidenheid van verschijnselen. Reeds de meest oppervlakkige waarneming leert ons, dat deze verschijnselen in meer of minder constante samenhang met elkaar staan. De wereld vertoont een bepaalde continuïteit en regelmatigheid. Zo volgt de dag op de nacht en komt het voorjaar na de winter; een eik levert beslist een eik op en geen berk of spar; een pop verandert in een vlinder en wordt nooit meer een rups. Reeds in de grijze oudheid begonnen de mensen er van overtuigd te raken, dat de dingen en de verschijnselen uit hun omgeving elkaar bepalen, dat er tussen hen een natuurlijke en

noodzakelijke samenhang bestaat, die onafhankelijk is van het bewustzijn en de wil van de mens.

Een juist inzicht in deze samenhang werd echter lange tijd belemmerd door bijgeloof en religieuze voorstellingen. Volgens deze werden de natuurverschijnselen door bovenaardse krachten, goden, veroorzaakt, die in staat waren de natuurlijk samenhang der dingen te doorbreken. Maar de wetenschap en de materialistische filosofie leverden het bewijs, dat er geen wonderen en bovennatuurlijke verschijnselen bestaan en ook niet kunnen bestaan. Ze toonden aan dat er in de wereld slechts sprake is van de natuurlijke samenhang der dingen en verschijnselen. Langzaam maar zeker is deze waarheid diep in het bewustzijn der mensen doorgedrongen.

Tijdens de ontwikkeling van het wetenschappelijke en filosofische denken werden vele soorten en vormen van de algemene samenhang van de verschijnselen ontdekt en werden er begrippen (categorieën) gevormd, die ze

76.

onder woorden brengen. Zulke begrippen zijn b.v. causaliteit } wisselwerking, noodzakelijkheid, wet, toeval, essentie en verschijningsvorm, mogelijkheid- en werkelijkheid, vorm en inhoud. In het nu volgende bespreken we hoofdzakelijk die categorieën, die ons het noodzakelijke van de algemene samenhang en de algemene bepaaldheid der verschijnselen, d.w.z. het principe van het determinisme, de hoeksteen van een werkelijk wetenschappelijke verklaring van de wereld, laten inzien.

De wet van oorzaak en gevolg

Een vorm van samenhang die men overal tegenkomt en die voor niemand iets vreemds heeft, is de wet van oorzaak en gevolg (ook wel: het causale verband, van het Latijnse woord *causa* oorzaak).

Gewoonlijk wordt iets dat het bestaan van een verschijnsel veroorzaakt heeft, de oorzaak van dit verschijnsel genoemd. Het veroorzaakte verschijnsel wordt dan resultaat of gevolg genoemd. De wind is b.v. de oorzaak van de voortbeweging van een zeil-

Tussen oorzaak en gevolg bestaat een bepaalde opeenvolging in de tijd. Eerst ontstaat de oorzaak, daarna treedt het gevolg op. Maar lang niet ieder „na" betekent een „ten gevolge".

De dag komt b.v. altijd na de nacht en de nacht volgt op de dag, maar de dag is niet de oorzaak van de nacht en de nacht is ook niet de oorzaak van de dag. De oorzaak van de opeenvolging van dag en nacht ligt, zoals men weet, in de draaiing van de aarde om haar as, waardoor om beurten de ene en de andere zijde van de aardbol verlicht wordt.

Het gevolg is noodzakelijk met de oorzaak verbonden. Wanneer er een oorzaak is, dan komt er beslist een gevolg, maar alleen dan, als het door niets verhinderd wordt. Wanneer men op de trekker van een geladen geweer drukt, moet er absoluut een schot komen. Maar we weten, dat het schot soms toch niet afgaat. Betekent dit, dat de causale samenhang in dit geval zijn noodzakelijke karakter verloren heeft? Neen, het betekent slechts dat enigerlei andere oorzaak het schot heeft verhinderd. De hinderpaal kan bestaan hebben uit een te zwakke veer, vochtig kruit of een slecht slaghoedje. Wanneer we alle omstandigheden onderzocht hebben, kunnen we de oorzaak vaststellen die het verwachte verschijnsel verhinderd heeft op te treden. De wet van oorzaak en gevolg is hier dus maar schijnbaar buiten werking gesteld.

Om een oorzaak een gevolg te laten opleveren, zijn er altijd enkele voorwaarden vereist. Voorwaarden zijn verschijnselen die noodzakelijk zijn voor het plaatsvinden van een bepaalde gebeurtenis, maar deze op zichzelf niet veroorzaken. Zo is er b.v. een reeks voorwaarden nodig om een vliegtuig te laten opstijgen: een startbaan, goed zicht enz. Maar op zichzelf zijn deze voorwaarden natuurlijk niet voldoende voor het opstijgen van een vliegtuig. Directe oorzaak is hier het functioneren van zijn motor.

Niet zelden, met name in gecompliceerde gevallen, kan men de oorzaak gemakkelijk met de aanleiding verwisselen. Deze verwisseling ontstaat door oppervlakkige waarneming van de dingen en het onvermogen om de ware, dieper liggende oorzaken der verschijnselen te zien. De aanleiding alleen kan een bepaald verschijnsel niet veroorzaken. Zij geeft de stoot voor het in werking treden der eigenlijke oorzaken. Zo was b.v. de moord op de Oostenrijkse aartshertog Franz-Ferdinand in Sarajevo de aanleiding voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Maar zoals men weet was niet deze moord, maar waren de zich verscherpende tegenstellingen tussen de imperialistische machten de oorzaak van de wereldoorlog.

In het leven van alle dag en in de politiek is het van bijzonder belang om de werkelijke oorzaken te onderscheiden van de voorwaarden en aanleidingen ten einde zich in de gebeurtenissen goed te kunnen oriënteren en het essentiële te kunnen onderscheiden van het niet-essentiële.

De idealistische opvatting van causaliteit

De causale samenhang heeft een algemeen karakter; alle verschijnselen van natuur en maatschappij, de eenvoudige zo goed

als de ingewikkelde, al of niet door de wetenschap bestudeerd, zijn er aan onderworpen. Er zijn geen verschijnselen zonder oorzaak en ze kunnen er ook niet zijn. Ieder verschijnsel heeft noodzakelijkerwijze zijn oorzaak.

Het verklaren van de causale samenhangen is een van de belangrijkste taken van de wetenschap. Om een of ander verschijnsel te kunnen verklaren, moet men de oorzaak er van opsporen. Bij het onderzoeken en leren kennen van de wereld dringt de wetenschap diep in de verschijnselen door, van de oppervlakte der gebeurtenissen tot hun meest voor de hand liggende en directe oorzaken, en vandaar tot de meer verafgelegen, algemenere, maar tevens wezenlijker oorzaken. Het niet op de hoogte zijn van de werkelijke oorzaak van een verschijnsel berooft iemand niet alleen van de mogelijkheid om het een of andere verschijnsel bewust te veroorzaken of af te wenden, maar draagt ook bij tot het ontstaan van onwetenschappelijke en fantastische voorstellingen, van bijgeloof, van mystieke en religieuze interpretaties van de natuur.

Om die reden is rond het probleem van de causaliteit al gedurende lange tijd tussen materialisme en idealisme een zware strijd aan de gang. De idealistische filosofen ontkenden of helemaal het objectieve karakter van de causale samenhang, of ze zagen de bron ervan niet in de natuur, maar in het een of andere geestelijke principe.

David Hume, een Engelse filosoof uit de 18de eeuw, stond op het standpunt, dat de ervaring ons niet de noodzakelijke samenhang van de verschijnselen leert. We zouden daarom slechts het recht hebben te zeggen dat het ene verschijnsel na het andere optreedt, maar we zouden niet mogen beweren dat het ene verschijnsel het andere veroorzaakt.

Immanuel Kant begreep wel dat er zonder erkenning van de noodzakelijkheid van de causale samenhang geen wetenschap kan zijn. Maar evenals Hume nam ook hij aan, dat in de door ons waargenomen verschijnselen deze samenhang ontbreekt. Kant beschouwde ons bewustzijn als de bron van de oorzakelijkheid en de noodzakelijkheid; door de bijzondere

structuur van ons bewustzijn zouden wij de causale samenhang in de waargenomen verschijnselen leggen.

78.

Talrijke andere idealisten beweerden dat er in de natuur noch sprake is van oorzaken, noch van gevolgen. Zo schreef Ludwig Wittgenstein: „Het geloof in het oorzakelijk verband is een bijgeloof (26).

Deze ongerijmde opvattingen van de idealisten worden door de hele geschiedenis van de wetenschap nadrukkelijk weerlegd. Het hele bestaan van de natuurwetenschap en van de maatschappijwetenschappen berust in de eerste plaats op het ontdekken en bestuderen van de oorzaken van de gebeurtenissen die in de wereld plaatsvinden. Het meest overtuigend wordt het objectieve bestaan van de causale samenhang bewezen door de praktijk, door de deelname van de mens aan het productieproces. Wanneer de mensen de oorzakelijke betrekkingen in de natuur ontsluit en daarna praktisch gebruik maken van de kennis van deze betrekkingen, dan doen ze de beoogde oorzaken ontstaan en bereiken ze de gewenste resultaten. „Hierdoor“; schreef Engels, „door de activiteit van de mens, wordt de basis gelegd voor de voorstelling van causaliteit, de voorstelling dat de ene beweging de oorzaak van een andere is (27).

Het idealisme en de godsdienst beroepen zich in de strijd tegen het causaliteitsbegrip op de leer van de doelmatigheid, de zog. teleologie (van het Griekse woord telos — doel, bedoeling). De teleologie vervangt de vraag, waarom een bepaald verschijnsel van de natuur ontstaan is, door speculaties over het thema, waartoe, met welke bedoeling het ontstaan is. Volgens de opvatting van de teleologen wordt het bestaan, de structuur en de ontwikkeling van een ding bepaald door de „doeloorzaak“ of de bedoeling, waarvoor het voorbestemd is.

De teleologie is voor de godsdienst en de idealistische filosofie een uiterst aangename leer, omdat ze onvermijdelijk leidt tot de erkenning van het bestaan van een hoogste rede (God), die haar doelen en doelstellingen in de natuur verwezenlijkt.

Als bewijs voor hun opvattingen voeren de aanhangers van de teleologie gewoonlijk feiten aan, waaruit de doelmatigheid blijkt van de structuur van de organismen in de natuur (b.v. de schutkleur bij dieren).

79.

De marxistische dialectiek ontkent geenszins de doelmatigheid in de anatomische bouw en de activiteit van levende organismen.

Maar ze gaat ervan uit dat aan deze doelmatigheid objectieve oorzaken ten grondslag liggen. In de theorie van Darwin vindt men uiteengezet hoe deze werken. De veranderingen in de dieren en plantenwereld voltrekken zich ten gevolge van de onderlinge wisselwerking tussen de levende organismen en de veranderde levensomstandigheden. Wanneer deze veranderingen voor het organisme nuttig blijken, d.w.z. het helpen zich bij het milieu aan te passen en in leven te blijven, dan krijgen deze veranderingen tijdens het proces van de natuurlijke selectie een blijvend karakter. Ze worden erfelijk en worden van generatie tot generatie doorgegeven, waarbij ze de doelmatigheid van de structuur der organismen en de aangepastheid aan het milieu geven die ons zo dikwijls in verbazing brengen.

De wisselwerking

Ondanks de grote theoretische en praktische betekenis van de causale samenhang der verschijnselen, is daarmee niet alles gezegd over de hele verscheidenheid van de betrekkingen in de objectieve wereld. Lenin schreef: „De causaliteit . is maar een klein onderdeelje van de

universele samenhang...”(28), het menselijk begrip van oorzaak en gevolg vereenvoudigt altijd enigermate de objectieve samenhang der natuurverschijnselen, omdat het deze slechts bij benadering weerspiegelt en deze of gene zijden van het ene en alomvattende wereldproces op kunstmatige wijze isoleert (29).

Dat betekent dat de onderlinge samenhang van de verschijnselen in de natuur en in de maatschappij rijker en gecompliceerder is dan de samenhang, die in de verhouding oorzaak en gevolg tot uiting komt. Met name zijn oorzaak en gevolg onderworpen aan de meer omvattende verhouding van de wisselwerking.

80.

De natuur vormt één geheel, waarvan alle delen op een bepaalde manier met elkaar samenhangen. In deze universele onderlinge samenhang treedt een verschijnsel, dat het gevolg van de een of andere oorzaak is, in een andere samenhang zélf als oorzaak op, die nieuwe gevolgen veroorzaakt. Zo leidt de onder invloed van de zonnestrallen plaatsvindende verdamping van het water in zeeën en rivieren tot de vorming van wolken. Deze veroorzaken op hun beurt weer de regen die de grond vochtig maakt en beken en rivieren doet aanzwellen. De wisselwerking komt ook hierin tot uiting, dat oorzaak en gevolg binnen het kader van een proces elkaar beïnvloeden en van plaats verwisselen. De oorzaak wordt tot gevolg en omgekeerd. Als voorbeeld voor een wisselwerking van dit type kan de ononderbroken thermonucleaire reactie op de zon dienen. Daarbij veroorzaakt de omzetting van waterstofatomen in heliumatomen een hoge temperatuur (miljoenen graden!), die op haar beurt noodzakelijkerwijs de synthese van heliumatomen uit waterstofatomen veroorzaakt.

Ook bij de bestudering van het maatschappelijk leven zien we dikwijls een wisselwerking. Zo veroorzaakt b.v. de gestegen vraag van de bevolking naar bepaalde goederen een toename van de productie van deze goederen. De groei van de productie heeft op zijn beurt weer een vergroting van de vraag ten gevolge. Oorzaak en gevolg wisselen hier van plaats. De vraag heeft invloed op de productie en de productie op de vraag.

Men mag dus oorzaak en gevolg niet metafysisch opvatten als starre, los van elkaar staande en absolute tegenstellingen, maar moet ze op dialectische wijze als onderling met elkaar verbonden, in elkaar overgaande, „variabele" begrippen zien.

Het is echter niet voldoende de wisselwerking van verschillende factoren of verschillende verschijnselen op te sporen. Het is bovendien noodzakelijk om duidelijk te maken, wat de bepalende factor in de wisselwerking is. Alleen wanneer we deze ontdekken, zullen we in staat zijn de drijfveren van een proces goed te begrijpen, alle krachten die er aan deelnemen juist te taxeren en ons een voorstelling te maken van de hoofdlijn, de richting van de ontwikkeling.

81.

Noodzakelijkheid en wet

Wanneer we erkennen dat de causale bepaaldheid van alle verschijnselen algemene geldigheid heeft, dan erkennen we daarmee tevens dat er noodzakelijkheid in de wereld heerst. Het ontstaan en de ontwikkeling van een verschijnsel noemt men noodzakelijk, wanneer het voortspuit uit de meest wezenlijke elementen die aan een gegeven proces ten grondslag liggen. Noodzakelijk is een ontwikkeling die onder de gegeven omstandigheden onvermijdelijk móét plaats vinden. Zo worden b.v. in de geschiedenis van de organische

wereld de minder aangepaste organismen door de beter aangepaste vervangen. Dat is iets waaraan niet valt te ontkomen.

In de wetten komt de noodzakelijkheid in natuur en maatschappij het volledigst tot uiting. Wanneer men de noodzakelijkheid bij het ontstaan en de ontwikkeling der verschijnselen erkent, moet men ook toegeven dat deze verschijnselen aan bepaalde wetmatigheden onderworpen zijn, die onafhankelijk van de wil en de wens der mensen werkzaam zijn. In iedere wet komt de noodzakelijkheid waaraan de verschijnselen onderworpen zijn, tot uiting. Ieder lichaam dat men van het aardoppervlak optilt, valt b.v. beslist, als er geen tegengesteld gerichte kracht is om het op te houden. Hier doet de universele wet van de zwaartekracht zijn werk.

Wat is een wet? Een wet is een diepgaande, wezenlijke, duurzame en zich herhalende samenhang of afhankelijkheid tussen verschijnselen of tussen verschillende aspecten van een en het zelfde verschijnsel. Zo drukt de wet van Archimedes de vaste verhouding uit tussen het gewicht van een hoeveelheid vloeistof of gas die door een ondergedompeld lichaam verdrongen wordt en de grootte van de „opwaartse druk“, die door de vloeistof of het gas op het betreffende lichaam uitgeoefend wordt. Er kunnen wetten zijn die een minder algemeen karakter dragen en slechts op een beperkt gebied van kracht zijn (b.v. de wet van Ohm) en wetten van juist meer algemene aard, die zeer grote gebieden beslaan (b.v. de wet van het behoud van energie). Sommige wetten zijn de vaststelling van een exacte kwantitatieve afhankelijkheid tussen bepaalde verschijnselen en kunnen in

mathematische begrippen geformuleerd worden (om maar iets te noemen de wetten van de mechanica). Andere wetten lenen zich niet voor een precieze mathematische formulering (zoals de wet van de natuurlijke selectie). Maar zowel de ene als de andere leggen een objectieve, noodzakelijke samenhang tussen de verschijnselen vast. Kennis van de wetten der objectieve werkelijkheid draagt er toe bij een dieper begrip te krijgen van de oorzaken van de gebeurtenissen en vormt dus een solide grondslag voor doelmatige activiteit.

Maar geen wet kan een verschijnsel in heel zijn rijke geschakeerdheid omvatten. Een wet brengt slechts het wezenlijkste in het verschijnsel tot uitdrukking.

Om de wet te ontdekken waaraan deze of gene verschijnselen gehoorzamen, moet men de bijkomstige begeleidende omstandigheden er van abstraheren en de essentiële, beslissende samenhang der verschijnselen in zijn zuivere vorm naar voren halen. De wetenschap doet dat zowel door middel van speciale experimenten als aan de hand van logisch abstraheren, het vaststellen van de wezenlijke aspecten van de verschijnselen. Zo abstraheert de wet van de vrije val van de lichamen (de wet van Galilei) de weerstand van de lucht, laat deze buiten beschouwing en stelt vast, dat alle lichamen met dezelfde versnelling vallen. Maar in de atmosfeer van de aarde kan een lichaam snel vallen, zoals een steen dat doet, of langzaam neerdalen zoals een droog blad of zelfs tijdelijk opstijgen, zoals dat gebeurt met het zaadje van een paardenbloem en andere planten.

In deze gevallen houdt niet de wet van Galilei op van kracht te zijn. Maar het is onmogelijk om alleen gewapend met deze wet de val van een bepaald lichaam onder concrete omstandigheden volkomen te verklaren. Er is daarvoor niet alleen kennis van deze wet nodig, maar ook van de omstandigheden waaronder zij werkt.

Noodzakelijkheid en toeval

Onder de vele verschijnselen van natuur en mensenmaatschappij zijn er ook, die niet noodzakelijk voortvloeien uit de wetmatige

ontwikkeling van een gegeven situatie of een gegeven reeks van gebeurtenissen, die al of niet kunnen plaats vinden, die op een bepaalde maar ook op een andere manier kunnen verlopen. Dat zijn toevallige verschijnselen.

De hagel die het gewas beschadigt, is toevallig wat betreft de arbeid van de boeren en de wetmatigheden van de plantengroei. Er is rond het probleem van de toevalligheid in de wetenschap heel wat strijd geweest. Uit de juiste stelling van de causale bepaaldheid van alle verschijnselen in natuur en maatschappij trokken vele geleerden en filosofen de foute conclusie, dat er in de wereld alleen maar sprake is van noodzakelijke verschijnselen en helemaal niet van toevallige. De toevalligheid is vanuit hun standpunt een subjectief begrip, waarmee we datgene aanduiden waarvan we de oorzaak niet kennen.

Een dergelijke stellingname is volslagen onjuist, want hier worden twee verschillende begrippen geïdentificeerd, nl. noodzakelijkheid en causaliteit. Wel is het waar, dat er in de wereld geen verschijnselen zonder oorzaak zijn en ook de toevalligheden causaal bepaald zijn. Maar daardoor worden de toevallige verschijnselen nog niet tot noodzakelijke. Laten we het volgende voorbeeld eens bekijken: er is een trein ontspoord. We kunnen de oorzaak van het ongeluk nagaan. Een slechte bevestiging van de rails aan de dwarsliggers, die niet door de baanwachter is opgemerkt, kan bijvoorbeeld de oorzaak zijn. Toch is het ongeluk toevallig en niet noodzakelijk. Waarom? Omdat het veroorzaakt werd door een omstandigheid die niet voortvloeit uit de wetmatigheden van de treinenloop; het is technisch heel wel mogelijk om voorwaarden tot stand te brengen waarbij er geen ongelukken gebeuren.

Het loochenen van het objectieve karakter van het toeval leidt tot conclusies, die van wetenschappelijk zowel als van praktisch standpunt uit schadelijk zijn.

Door alles in gelijke mate noodzakelijk te beschouwen, verliest de mens het vermogen het essentiële van het niet-essentiële en het noodzakelijke van het toevallige te onderscheiden. Zoals Engels het uitdrukte, wordt door een dergelijk standpunt de noodzakelijkheid zelf omlaag gehaald tot het peil van de toevalligheid.

Om noodzaak en toeval goed te begrijpen, moet men niet alleen op de verschillen, maar ook op de samenhang tussen beide letten. De metafysica begrijpt van deze samenhang helemaal niets. Voor haar zijn noodzakelijkheid en toeval tegenstellingen die niets met elkaar te maken hebben. In tegenstelling tot de metafysica heeft de materialistische dialectiek bewezen, dat het onjuist is toeval en noodzaak absoluut tegenover elkaar te stellen en het toeval los van de noodzakelijkheid te zien, zoals metafysisch denkende mensen dat doen. Er is geen absolute toevalligheid. Toevalligheden zijn er slechts met betrekking tot het een of ander.

Het is verkeerd om te veronderstellen dat alle verschijnselen slechts óf noodzakelijk óf toevallig zouden kunnen zijn. Ieder toeval bevat een element van noodzakelijkheid, precies net zo breekt de noodzakelijkheid zich baan via een massa toevalligheden. De dialectiek van noodzakelijkheid en toeval is gelegen in het feit, dat het toeval als openbaring en aanvulling van de noodzakelijkheid optreedt. Derhalve ziet men ook binnen het kader van een noodzakelijk proces toevalligheden.

Een voorbeeld. Bij het aanbreken van de winter wordt het in de noordelijke gebieden koud en valt er sneeuw. Dat is een noodzakelijkheid. Maar op welke dag de temperatuur tot onder nul daalt en er sneeuw valt, hoe koud het dan wordt en hoeveel sneeuw er dan valt enz. is toevallig. Tegelijk komt in deze toevalligheden de noodzakelijkheid tot uiting, omdat sneeuw en kou op die plaatsen onvermijdelijke kentekenen van de winter zijn.

In het voorbeeld van de ontspoorde trein was het ongeluk toevallig. Wanneer echter op de spoorlijn sprake is van een slechte organisatie, gebrekkige discipline en geringe vakbekwaamheid van de arbeiders; dan worden treinongelukken van een zeldzaam toeval tot een wetmatig resultaat van het onvoldoende functioneren van de spoorweg. Natuurlijk blijven ook in dit geval de concrete omstandigheden van één bepaald ongeluk alsmede plaats en tijd waarop het voorvalt, min of meer toevallig.

Bovendien oefenen toevalligheden invloed uit op de ontwikkelingsgang van een noodzakelijk proces, ze kunnen het versnellen of vertragen. Zeer vaak zijn toevalligheden dermate in het

verloop der ontwikkeling van een noodzakelijk proces betrokken, dat ze zelf in een noodzakelijkheid veranderen. Zo worden volgens de theorie van Darwin onmerkbare, toevallige veranderingen van de organismen die nuttig zijn, erfelijk. In de loop der ontwikkeling versterken ze zich en leiden ze tot verandering van de soort. Toevallige verschillen veranderen dus in noodzakelijke kenmerken van een nieuwe soort. Zoals boven uiteengezet, zijn noodzakelijkheid en toevalligheid niet door een onoverkomelijke hindernis van elkaar gescheiden, maar werken ze samen en gaan ze tijdens het ontwikkelingsproces in elkaar over.

Uit het samenhangen van toeval en noodzakelijkheid volgt, dat ook de toevallige verschijnselen aan zekere wetmatigheden gehoorzamen, die bestudeerd en gekend kunnen worden.

Zo heeft men bijvoorbeeld statistisch vastgesteld, dat de gemiddelde levensduur van de blanken in de Verenigde Staten hoger ligt dan die der negers. Deze wetmatigheid houdt niet in dat iedere blanke langer leeft dan iedere neger. Sommige blanken sterven jong en sommige negers bereiken een hoge leeftijd. Maar gemiddeld geldt genoemde wetmatigheid. Ze brengt de moeilijke positie van de negers in de USA, de rassendiscriminatie, de slechtere levensomstandigheden, het lagere arbeidsloon, enz. tot uitdrukking.

De wetmatigheden waaraan de toevallige verschijnselen onderworpen zijn, heeft men in een reeks wetenschappelijke theorieën gegeneraliseerd, met name in de mathematische waarschijnlijkheidstheorie.

Het determinisme en de moderne wetenschap

De erkenning van het objectieve karakter van de algemene samenhang, van de causale bepaaldheid der verschijnselen en van de macht van noodzakelijkheid en wetmatigheid in natuur en maatschappij, dit alles vormt het beginsel van het determinisme, dat van oudsher door de materialisten aangehangen wordt.

Het determinisme is het basisprincipe van ieder werkelijk wetenschappelijk denken, want men kan slechts dan op wetenschappelijke wijze verklaren hoe een verschijnsel ontstaan is,

86.

wanneer men zijn oorzaken kent. Alleen als men de wet kent waaraan de verschijnselen onderworpen zijn, kan men hun verdere ontwikkeling voorspellen. Toch is de opvatting van dit principe tijdens de ontwikkeling der wetenschap niet ongewijzigd gebleven. In de natuurwetenschap van de 18de en 19de eeuw, die vooral op de mechanica van Newton beruiste en zich beperkte tot het bestuderen van de „macrowereld“, d.w.z. betrekkelijk grote lichamen en delen daarvan, overheerste het mechanisch determinisme. Het speciale kenmerk en tegelijk ook het gebrek ervan lagen in de omstandigheid dat het alle oorzaken herleidde tot mechanische. Een voorbeeld van de mechanische causale samenhang is de beweging van een biljartbal die een stoot met een biljartkeu heeft gekregen. De hoeveelheid beweging die de bal krijgt, is gelijk aan de hoeveelheid beweging die de biljartkeu hem heeft gegeven. Het mechanisch determinisme wordt gekenschetst door de gedachte, dat er in het gevolg niets anders kan zijn, dan wat in zijn oorzaak aanwezig was. Hieruit volgt: Wanneer we de toestand van een lichaam of een systeem van lichamen op een bepaald tijdstip kennen, dan kunnen we, uitgaande van de wetten der klassieke mechanica (m.a.w. de mechanica van Newton), zonder meer de toestand van dit systeem voor ieder willekeurig moment voorspellen.

Deze opvatting heeft in de praktijk bij de bestudering van de beweging en de mechanische wisselwerking van de hemellichamen en de dingen van de macrowereld op aarde goed

voldaan en haar bevestiging gevonden. Aan de hand van de methode van het mechanisch determinisme heeft men de schijn gestalten van zon en planeten tevoren berekend. Ook de berekeningen die gebruikt worden voor machines en andere technische constructies stoelen op deze methode.

Maar de pogingen het beginsel van het mechanisch determinisme toe te passen op het onderzoek van gecompliceerder verschijnselen, leden schipbreuk. De biologische verschijnselen, de fysiologische en psychische processen en tenslotte de sociale activiteit van de mensen bleken niet verklaard te kunnen worden, wanneer alleen het mechanisch determinisme gehanteerd werd. In plaats van met de eenvoudige mechanische beweging heeft de wetenschap hier te maken met gecompliceerde ontwikkelingen.

87.

Hier zijn oorzaak en gevolg niet gelijk aan elkaar, maar blijkt in het gevolg iets nieuws aanwezig te zijn, dat er in de oorzaak niet was.

Men moest zodoende gaan inzien, dat buiten de mechanische vorm van oorzakelijkheid ook nog andere soorten causale betrekkingen bestaan.

Een(onleesbaar) buitengewoon ernstige tekortkoming van het (..... onleesbaar) was gelegen in het feit dat het de objectiviteit van toevallige gebeurtenissen niet erkende. Het waren juist de aanhangers van dit soort determinisme die de toevalligheid met het ontbreken van causaliteit identificeerden en het bestaan van het toeval loochenden.

De tekortkomingen van het mechanisch determinisme kwamen in het bijzonder aan het licht, toen de vorderingen van wetenschap en techniek ons toegang gaven tot de microwereld, en we

inzicht kregen in de eigenschappen van de zgn. elementaire deeltjes, d.w.z. de kleinste en eenvoudigste deeltjes die de moderne wetenschap kent (electron, positron, meson enz.). In de macrowereld wordt de positie van een zich bewegend lichaam aangegeven door zijn plaats in de ruimte (zijn coördinaten) en zijn snelheid op een gegeven ogenblik. De waarde van deze grootheden kan heel precies vastgesteld worden en wanneer we ze eenmaal kennen, kunnen we, uitgaande van de wetten der klassieke mechanica, zonder meer hun waarde voor ieder willekeurig toekomstig moment tevoren berekenen.

In de microwereld wordt door de bijzondere geaardheid van de verschijnselen daarin, de beweging van een deeltje op heel wat gecompliceerder wijze bepaald. Dat uit zich met name in de omstandigheid, dat men op een gegeven moment slechts óf de positie óf de snelheid van een microdeeltje zo nauwkeurig als men wil kan bepalen. In de microwereld blijken de wetten van de klassieke mechanica ontoereikend te zijn. We kunnen de exacte waarde van de coördinaten en de snelheid van het microdeeltje niet vooraf berekenen; wat we wél kunnen, als we tenminste uitgaan van de wetten der quantenmechanica (de mechanica die de beweging in de microwereld bestudeert), is het tevoren voor ieder toekomstig tijdstip berekenen van de waarschijnlijkheid van een bepaalde waarde van deze grootheden.

88.

In de microwereld speelt de toevalligheid een hoogst belangrijke rol, en de quantenmechanica houdt bij de processen in de microwereld zowel rekening met de toevalligheid als met de noodzakelijkheid.

De vindingen op het gebied van de microwereld en de totstandkoming van de quantenmechanica betekenden op zichzelf een fabelachtig succes voor de wetenschap en de dialectische wereldbeschouwing. Er werd daarmee bewezen, dat de eigenschappen en

betrekkingen van de stoffelijke lichamen en hun deeltjes niet zo homogeen en eenvormig zijn als de oude natuurkunde had aangenomen, maar dat de materie onuitputtelijk in haar verscheidenheid van vormen is.

Maar er werden uit de ontdekkingen van de fysica ook andere, idealistische conclusies getrokken. Deze worden niet alleen door idealistische filosofen staande gehouden, maar ook door enkele grote geleerden in de kapitalistische landen die onder de invloed staan van de kerk en de idealistische leer.

In de moderne fysica en in de filosofie van de natuurwetenschap heeft het „indeterminisme" ingang gevonden. De aanhangers van deze stroming verwerpen het principe van een objectief noodzakelijke samenhang helemaal. Zij veronderstellen daarbij ten onrechte, dat het determinisme slechts in zijn oude, mechanische vorm, die aan het toeval geen recht doet wedervaren, mogelijk is. Ze beroepen zich op de door de wetenschap aangetoonde onvolkomenheden van dit mechanisch determinisme en concluderen dat ieder determinisme onhoudbaar is. Daarmee zetten ze gewild of ongewild, de deur wijd open voor het binnendringen van bijgeloof in het domein der wetenschap en voor het geloof in wonderen. Sommige geleerden en filosofen in de kapitalistische landen gingen zelfs zé ver, dat ze het electron een „vrijheid van wil" toeschrijven, Van hun standpunt uit schiep de ontwikkeling van de wetenschap zelve de mogelijkheid om de wetenschap te verzoenen en te verenigen met idealisme en religie.

In werkelijkheid heeft de moderne fysica het determinisme niet weerlegd, maar ontdekt dat het zich in de microwereld op bijzondere wijze manifesteert. Het feit dat de exacte waarde van de coördinaten en de snelheid van een microdeeltje niet gelijktijdig

bepaald kunnen worden, is geen bewijs voor de „vrijheid van wil" van het electron, maar laat zien hoe ontzaglijk gecompliceerd en typisch de verschijnselen van de microwereld zijn. Het onderzoek naar de wetmatigheden van deze verschijnselen vormt de eigenlijke inhoud van de quantenmechanica, waarvan zowel wetenschapsmensen als ingenieurs op succesvolle wijze gebruik maken bij hun berekeningen. En dat getuigt ervan, dat we ook hier te maken hebben met de objectief noodzakelijke samenhang en bepaaldheid der dingen die aan alle verschijnselen der werkelijkheid eigen zijn.

2. De kwalitatieve en kwantitatieve veranderingen in natuur en maatschappij

Bij het onderzoeken van de rijkgeschakeerde verschijnselen van de werkelijkheid is het in de eerste plaats zaak het verschijnsel in kwestie te onderscheiden van alle andere.

De kwalitatieve en kwantitatieve bepaaldheid van de dingen

De som van de wezenlijke trekken en kenmerken, die een gegeven verschijnsel maken tot wat het is en die het van de andere dingen onderscheiden, noemt men de kwaliteit van een ding of verschijnsel. Het filosofische begrip van kwaliteit verschilt van wat men in het dagelijks leven kwaliteit noemt. De gewone voorstelling van kwaliteit hangt samen met de waardering van iets. In deze betekenis spreekt men van de goede of slechte kwaliteit van voedsel, industrieproducten of kunstvoortbrengselen. Het filosofische begrip kwaliteit staat los van de waardering van het verschijnsel, Dit begrip omvat enkel en alleen de onontbeerlijke kenmerken, de innerlijke structuur van het verschijnsel, die zijn diepste wezen vormen en zonder welke het op zou houden te zijn wat het is. Zo veronderstelt het begrip „bos", dat er sprake is van dichte begroeiing met bomen. Wanneer men in een deel van het bos de bomen omhakt, dan hebben we niet meer met een bos te maken, maar spreekt men van een open plek. Wanneer iets zijn kwaliteit kwijt raakt,

verandert het en wordt het een ander ding, dat over een andere kwalitatieve bepaaldheid beschikt.

In het leven van alle dag is het zeer belangrijk het kwalitatieve verschil tussen de dingen vast te stellen, omdat dit het mogelijk maakt ze op de juiste manier te gebruiken. Zo zijn aluminium, koper en uranium metalen die kwalitatief van elkaar verschillen, derhalve in de techniek op uiteenlopende wijze toegepast worden. Aluminium gebruikt men bij de bouw van vliegtuigen, koper voor de vervaardiging van elektrische leidingen en uranium voor de winning van atoomenergie.

Grote betekenis heeft het begrip kwaliteit voor een juist inzicht in de gebeurtenissen van het maatschappelijk leven. Er bestaat b.v. een kwalitatief verschil tussen de socialistische maatschappij en de slavenhouders, de feodale en de kapitalistische maatschappij. Om dit verschil vast te stellen moet men zijn aandacht richten op de meest wezenlijke en voor het socialisme karakteristieke maatschappelijke verhoudingen en zijn economische structuur, waardoor het zich van de andere maatschappelijke stelsels onderscheidt.

Men moet daarbij niet uit het oog verliezen dat er natuurlijk geen kwaliteiten op zichzelf bestaan. Er zijn slechts dingen of verschijnselen die over deze of gene kwaliteit beschikken. Maar de dingen of een geheel van dingen die bepaalde kwalitatieve kenmerken hebben, kunnen meer of minder belangrijke kwalitatieve verschillen vertonen. Zo verschillen in de dierenwereld de gewervelde dieren van de geleedpotigen. Maar ook bij de gewervelde dieren zijn er onderling kwalitatieve verschillen tussen zoogdieren, vogels, vissen, reptielen en amfibieën. Andermaal zijn er onder de zoogdieren ook kwalitatieve verschillen.

Het onderkennen en vaststellen van de kenmerken en bijzonderheden, die de kwaliteit van een verschijnsel vormen, is nog maar het begin van kennis. Naast de kwaliteit heeft alles ook een kwantitatief aspect, wordt het ook door speciale kwantitatieve kenmerken gekarakteriseerd, waarvan het kwalitatieve bestaan van het ding afhangt.

De kwantitatieve bepaaldheid van een ding kan betrekking hebben op de uiterlijke kenmerken; iets kan b.v. groot of klein zijn. Maar de kwantitatieve bepaaldheid kan ook de innerlijke

geaardheid van iets karakteriseren. Zo heeft ieder metaal zijn warmtegeleidingsvermogen en zijn uitzettingscoëfficiënt bij verhitting; iedere vloeistof heeft haar warmtecapaciteit, haar kookpunt en het punt waarop zij in vaste stof verandert; ieder gas heeft zijn temperatuur waarbij het vloeibaar wordt enz.

In de techniek zijn de kwantitatieve kenmerken van kwalitatief verschillende stoffen en processen van bijzonder grote betekenis. In de moderne productie kan men zonder hen letterlijk geen stap verzetten.

De natuurwetenschappen konden pas merkbare successen boeken, toen de kwalitatieve kenschetsing der verschijnselen bonden werd met de kwantitatieve. Men verrichtte reeds lang waarnemingen van de sterrenhemel en de schijnbare bewegingen van de sterren. Maar de astronomie als wetenschap ontstond pas, toen de eerste metingen van de schijnbare standen der sterren aan de hemel gedaan werden. Ook op andere gebieden van de wetenschap was de vooruitgang van de wetenschappelijke kennis met de vervaardiging van meet- en telapparatuur en de ontwikkeling van de methodiek van het meten verbonden.

Het is derhalve niet te verwonderen dat geleerden van de nieuwe tijd zoals b.v. Galilei, de taak van de natuurwetenschap zagen in het vaststellen van de kwantitatieve verhoudingen en eigenschappen der verschijnselen.

Maar de geleerden van die tijd overdreven de zaak. Ze probeerden alle „kwaliteiten" terug te brengen tot de ermee overeenkomende „kwantiteiten" en zagen achter de kwantitatieve verschillen der verschijnselen niet hun principiële kwalitatieve verschillen.

De louter kwantitatieve beschouwing van de natuurverschijnselen leidde tot het voor de wetenschap van de 17de en 18de eeuw karakteristieke mechanisme, d.w.z. de opvatting, dat de principes van wiskunde en mechanica voldoende zijn voor het leren kennen van de hele

wereld, en dat ieder verschijnsel begrepen kan worden, wanneer men het met behulp van de mechanicawetten verklaart. Zo zijn volgens de leer van de Franse 17de eeuwse filosoof René Descartes, de dieren niets anders dan ingewikkelde machines, wier activiteit geheel en al uit mechanische oorzaken te verklaren is. Julien Offray de La Mettrie, een

92.

Franse materialist uit de 18de eeuw, beweerde in zijn boek „De Mens - Een Machine" (L'homme machine, 1747) zelfs, dat niet alleen het dier maar ook de mens niets anders dan een machine zou zijn.

De mechanistische opvatting van de natuur was progressief voor haar tijd, omdat ze een streng wetenschappelijke benadering van alle natuurverschijnselen eiste en idealistische en theologische „verklaringen" van de hand wees. Maar spoedig werd duidelijk, dat de kwantitatieve methode alleen niet toereikend is, dat het, om de voorwerpen en verschijnselen te leren kennen, noodzakelijk is hun eigen geaardheid en specifieke trekken naar voren te halen, die ze van al het andere doen verschillen. De wereld om ons heen is vol kwalitatieve schakeringen en men kan haar slechts begrijpen en verklaren, als men zowel de kwantitatieve als de kwalitatieve aspecten van alle verschijnselen en processen in ogenschouw neemt. Men moet dus niet de kwaliteit van een verschijnsel eenvoudig reduceren tot de kwantiteit ervan, maar men moet begrijpen welke afhankelijkheid tussen de kwantitatieve en kwalitatieve bepaaldheid van iets bestaat.

De ontwikkeling van de wetenschap leert ons, dat er kwantitatieve verhoudingen zijn die het gemeenschappelijke kenmerk van talrijke kwalitatief uiteenlopende voorwerpen en processen zijn. Men kan b.v. de wiskundige formules van de slingertheorie toepassen op verschijnselen van uiteenlopende natuurkundige aard, zoals de mechanische, de elektromagnetische, de thermodynamische en andere trillingen. Dat is mogelijk, omdat aan al deze verschijnselen

objectief enkele gemeenschappelijke trekken en algemene wetmatigheden eigen zijn, die zich kwantitatief laten uitdrukken.

Thans wordt de wiskunde, die met kwantitatieve verhoudingen te maken heeft, bij het wetenschappelijk onderzoek van kwalitatief verschillende gebieden van de werkelijkheid en in de techniek meer en meer toegepast. Dat is ongetwijfeld een teken van vooruitgang.

Maar alleen al deze mogelijkheid om bepaalde kwantitatieve verhoudingen op kwalitatief uiteenlopende processen toe te passen, veronderstelt de concrete bestudering van ieder dezer processen in heel zijn kwalitatieve vormenrijkdom.

93.

Het overgaan van kwantitatieve veranderingen in kwalitatieve

Het eenzijdig verabsoluteren van de kwantitatieve of de kwalitatieve kant is een kenmerk van de metafysica. Deze ziet de innerlijk noodzakelijke samenhang tussen kwantiteit en kwaliteit niet. Het dialectische denken was daartegenover een grote stap vooruit. Het stelde vast dat de kwantitatieve en kwalitatieve eigenschappen der dingen geen louter uiterlijke tegenstellingen zijn, los van elkaar, maar dat ze in een diepgaande dialectische samenhang met elkaar staan.

Deze samenhang bestaat in zijn meest algemene vorm in het feit dat kwantitatieve veranderingen van iets wetmatig veranderingen van zijn kwaliteit met zich brengen.

Voorbeelden van zulke overgangen van kwantitatieve veranderingen in kwalitatieve zien we overal om ons heen.

Met de verandering van de lengte van een trillende snaar gaat een kwalitatieve verandering van de toon gepaard,

Uit een verandering van de lengte van elektromagnetische golven ontstaan de scherp geprononceerde kwalitatieve verschillen tussen radiogolven, infrarode straling, het spectrum van het zichtbare licht, ultraviolette stralen, röntgenstralen, alsook de zogenaamde gammastralen.

Een ontelbare massa kwalitatieve veranderingen die voortspruiten uit kwantitatieve zien we in de scheikunde. Als voorbeeld kunnen we de synthetische stoffen nemen (caoutchouc, plastics en synthetische vezels), die in de industrie en in de huishouding een grote rol spelen. De moleculen van deze stoffen, die van een bijzondere grootte zijn, worden gevormd door de verbinding van talrijke gelijksoortige moleculen van dezelfde samenstelling. Een dergelijke verbinding van kleine moleculen (monomeren) tot grote (polymeren) leidt tot kwalitatieve veranderingen. De polymeren onderscheiden zich door een hele groep opmerkelijke eigenschappen die de monomeren niet hebben.

De kwantitatieve wijzigingen vinden min of meer geleidelijk plaats en vaak merkt men er nauwelijks iets van. Eerst veranderen ze de kwalitatieve eigenschappen van een bepaald iets niet wezenlijk, maar op den duur stapelen ze zich op en leiden tenslotte tot een essentiële, kwalitatieve verandering.

94.

Men formuleert het aldus: „De kwantiteit slaat om in de kwaliteit“.

Staal blijft bij verhitting aanvankelijk hard. Maar wanneer de temperatuur het kritische punt bereikt, gaat dit metaal langzamerhand in vloeibare toestand over.

De dialectische overgang van kwantiteit in kwaliteit is van bijzonder grote betekenis voor het begrip van het ontwikkelingsproces, want deze verklaart het ontstaan van een nieuwe kwaliteit, zonder welke er geen ontwikkeling is. Zo bedreven de mensen in de eerste fases van de ontwikkeling der maatschappij ruilverkeer, waarbij iedere gemeenschap zelf alles

produceerde wat voor haar bestaan nodig was. Bij de verdere ontwikkeling komt met de toename van de produktie de goederenruil tot stand. Het ruilen werd frequenter, het nam kwantitatief toe en dit leidde op den duur tot zeer ingrijpende kwalitatieve veranderingen in het economisch leven der maatschappij. Het ruilverkeer werd door de goedereneconomie vervangen, waarbij de mensen de dingen niet meer voor hun eigen verbruik maar voor de ruil produceren en door middel van ruilen de dingen krijgen die ze nodig hebben. Wanneer ten gevolge van kwantitatieve veranderingen een nieuwe kwaliteit ontstaat, heeft deze ook nieuwe kwantitatieve eigenschappen. Dit is de „overgang van kwaliteit in kwantiteit". Het in gebruik nemen van een kwalitatief nieuwe machineconstructie leidt tot een hogere arbeidsproductiviteit. De socialistische volkshuishouding, die zich kwalitatief van de kapitalistische onderscheidt, ontwikkelt zich in sneller tempo.

Het overgaan van kwantitatieve veranderingen in fundamentele kwalitatieve veranderingen en omgekeerd is een algemene dialectische ontwikkelingswet. Ze doet haar uitwerking gevoelen in alle processen van de natuur, de maatschappij en het denken ... overal waar het oude door het nieuwe wordt vervangen.

Wat is een sprong?

De overgang van een ding van de ene kwalitatieve toestand in een andere, nieuwe ten gevolge van de opeenhoping van kwantitatieve veranderingen betekent een sprong in de ontwikkeling. De sprong vormt een onderbreking van de geleidelijke

95.

kwantitatieve veranderingen van iets, hij is de overgang naar een nieuwe kwaliteit, betekent een scherpe wending en een principiële wijziging in de ontwikkeling,

Het ontstaan van de mens was een dergelijke sprong, het was een ingrijpende ommekeer in de ontwikkeling van de organische wereld.

De sprongen, de overgangen van de ene kwaliteit in de andere voltrekken zich betrekkelijk snel. Toch zijn de traagheid van de kwantitatieve veranderingen en de snelheid van de kwalitatieve omwenteling relatief; de sprongen gaan snel in hun werk in vergelijking met de aan hen voorafgaande perioden van geleidelijke opeenstapeling van kwantitatieve veranderingen. Deze snelheid wisselt naar gelang de aard van het voorwerp en de omstandigheden waaronder de sprong plaats vindt.

Sommige stoffen gaan ineens van de vaste in de vloeibare toestand over, wanneer ze eenmaal een bepaalde kritische temperatuur bereikt hebben. IJzer smelt bij een temperatuur van 1539 gr Celsius, koper bij een temperatuur van 1083 gr Celsius en lood bij 327,4 gr Celsius. Voor andere lichamen plastics, harsen en kan men geen precies smeltpunt aangeven. Bij verhitting worden ze eerst zacht en gaan dan in vloeibare toestand over. Men kan zeggen, dat in dit geval de kwalitatieve ommekeer, d.w.z. de sprong, geleidelijk plaats vindt. Toch gaat ook hier de overgang van de vaste in de vloeibare toestand relatief snel in zijn werk. Men moet de geleidelijke, langzame kwantitatieve veranderingen die de verandering van de kwaliteit voorbereiden, onderscheiden van de geleidelijke kwalitatieve verandering, waarbij de structuur van het voorwerp zelf zich essentieel wijzigt en dus toch een sprong blijft.

In de ontwikkeling van de maatschappij hebben eveneens zowel kwantitatieve als sprongachtige kwalitatieve veranderingen plaats. Om kwantitatieve veranderingen in de natuur en in de maatschappij aan te duiden, gebruiken we het begrip evolutie. Het begrip evolutie wordt soms niet alleen in de zin van geleidelijke kwantitatieve veranderingen gebruikt, maar ook in de meer omvattende betekenis van ontwikkeling in het algemeen, als het totaal van kwantitatieve en kwalitatieve veranderingen. We spreken dikwijls over het moderne Darwinisme als de

evolutieeler van de organische wereld, waarmee we bedoelen, dat deze evolutie én kwantitatieve én kwalitatieve veranderingen behelst. De sprongachtige kwalitatieve veranderingen in het maatschappelijk leven worden met het begrip revolutie aangeduid. Onder een revolutie in de ontwikkeling der maatschappij verstaat men in de eerste plaats kwalitatieve veranderingen in de structuur van de samenleving. Maar ook op andere gebieden van het maatschappelijk leven vinden revoluties plaats — in de techniek, de productie, de wetenschap en de cultuur.

Tussen evolutie en revolutie bestaat een innerlijke, noodzakelijke samenhang. De evolutionaire ontwikkeling van de maatschappij wordt op wetmatige wijze door sprongachtige kwalitatieve wijzigingen, revoluties, voltooid en tegelijk leggen de revolutionaire veranderingen van de kwaliteit de basis voor een nieuwe periode van veranderingen langs evolutionaire weg. De leer van de materialistische dialectiek betreffende het overgaan van kwantitatieve veranderingen in kwalitatieve vormt een belangrijk wapen in de strijd tegen de rechtse en „linkse" tegenstanders van het Marxisme. Deze leer keert zich tegen het reformisme. Dit ontkent de noodzaak van de socialistische revolutie en beweert dat de overgang naar het socialisme kan geschieden door hervormingen, in de vorm van een langzaam maar zeker „ingroeien" van het kapitalisme in het socialisme. Anderzijds laat de dialectiek de volslagen theoretische onhoudbaarheid zien van de links radicalistische stromingen, die van de natuurlijke ontwikkeling der gebeurtenissen geen notitie nemen en die de betekenis van de dagelijkse arbeid onder de massa's en hun voorbereiding op de revolutie onderschatten.

De metafysische opvatting van de ontwikkeling

Marx en Engels schiepen de materialistische dialectiek toen ze in strijd gewikkeld waren met de metafysische natuurbeschouwing, die ontkent dat er van enige ontwikkeling sprake is. Sedert die tijd heeft de situatie zich gewijzigd. In de tweede helft van de 19de eeuw kreeg de ontwikkelingsidee grote verbreiding, vooral door de leer van Darwin. Dat betekende echter niet dat

de metafysische opvatting het veld ruimte. Deze trad nu op in de gedaante van een verdraaide en eenzijdige voorstelling van het begrip ontwikkeling. Het gaat thans in de strijd tussen dialectiek en metafysica in hoofdzaak om de vraag hoe het begrip ontwikkeling opgevat moet worden, en niet meer om de vraag of er wel een ontwikkeling is.

Een van de variëteiten van de metafysische opvatting van de ontwikkeling komt met de bewering dat de natuur zich uitsluitend met onbeduidende, langzame en ononderbroken kwantitatieve veranderingen langs evolutionaire weg ontwikkelt en geen sprongen, geen scherpe kwalitatieve veranderingen tolereert. „De natuur maakt geen sprongen”, zeggen de aanhangers van deze denkbeelden. Daar zij in de ontwikkeling alleen een evolutie zien, noemt men ze wel „vulgaire evolutionisten”. De grondlegger van het „vulgaire evolutionisme” was Herbert Spencer, een Engelse filosoof en socioloog uit de tweede helft van de 19de eeuw. Volgens Spencer verloopt de ontwikkeling soepel, zonder ook maar de geringste onderbreking van de geleidelijkheid en louter via toename van kwantitatieve elementen. De fazen van het evolutionaire proces onderscheiden zich in dat licht dan ook niet kwalitatief van elkaar, maar slechts kwantitatief.

Spencers theorie van het „vulgaire evolutionisme” oefende grote invloed uit op vele positivistische richtingen in filosofie en natuurwetenschap. Deze theorie werd door talrijke burgerlijke en revisionistische theoretici overgenomen en druk gehanteerd in de strijd tegen de marxistische materialistische dialectiek en tegen de leer van Marx en Engels betreffende de proletarische revolutie.

Het „vulgaire evolutionisme” was duidelijk onhoudbaar en was lijnrecht in strijd met de feiten. Dit leidde tot het ontstaan van een andere opvatting van de ontwikkeling, die uiterlijk weliswaar tegengesteld is aan het „vulgaire evolutionisme”, maar die even eenzijdig en metafysisch is. We doelen hier op de zogenaamde theorieën van de „scheppende evolutie” die in de 20ste eeuw in de mode kwamen.

Waar de aanhangers van het „vulgaire evolutionisme" in de ontwikkeling slechts kwantitatieve veranderingen zagen, zien de verkondigers van de „scheppende evolutie" slechts kwalitatieve veranderingen.

98.

Ze menen, dat de ontwikkeling een „scheppend" karakter draagt en in het optreden van nieuwe vormen bestaat. Maar ze plaatsen deze kwalitatieve veranderingen niet in een wetmatige samenhang met voorafgaande kwantitatieve veranderingen. Ze verzekeren ons dat het verschijnen van het nieuwe in het ontwikkelingsproces niet uit het optreden van natuurlijke oorzaken verklaard kan worden; de enig mogelijke oplossing zou liggen in het aannemen van een geheimzinnige „scheppende kracht" van geestelijke aard, die richting aan de ontwikkeling zou geven en nieuwe vormen zou voortbrengen. Aldus leidt de nieuwe theorie van de „scheppende evolutie" tot God, hetgeen haar onwetenschappelijke karakter in voldoende mate illustreert. De metafysische opvatting staat tegenover de werkelijk wetenschappelijke dialectische opvatting van de ontwikkeling, die zowel uitgaat van geleidelijke kwantitatieve veranderingen, als van sprongachtige kwalitatieve.

3. De splitsing in tegenstellingen - de hoofdbron van de ontwikkeling

Zoals we geconstateerd hebben, is het ontwikkelingsproces de overgang van een oude kwaliteit in een nieuwe bij een bepaalde graad van kwantitatieve veranderingen.

Nu komt de vraag op: Wát is die drijfkracht, die bron van iedere ontwikkeling? Het antwoord op deze vraag te geven is de belangrijkste opgave van de materialistische dialectiek. Daarbij gaat de materialistische dialectiek uit van het tegenstrijdige karakter van de werkelijkheid als geheel.

Uit de geschiedenis der dialectiek

Reeds in de oudheid viel het de mensen op dat in de oneindige menigvuldigheid van de wereld om hen heen tegengestelde eigenschappen, krachten en tendenties duidelijk naar voren kwamen en een bijzondere rol speelden. Men stelde daarbij vast dat de tegenstrijdige elementen niet slechts naast elkaar bestaan, maar dat ze met elkaar samenhangen, in een en hetzelfde voorwerp

99.

of verschijnsel ontstaan en verschillende aspecten van een en hetzelfde proces vormen.

Vele filosofen in het oude China, Indië, Griekenland en andere landen waren van mening dat men de oorsprong en het bestaan der dingen slechts kon verklaren, als men begrepen had uit welke tegenstellingen ze voortkwamen. In die tijden dacht men dat warm en koud, droog en nat, leeg en vol, zijn en niet-zijn, zulke tegenstellingen waren.

Al in de klassieke oudheid werd de gedachte uitgesproken, dat de botsing van tegengestelde krachten de drijfkracht voor de ontwikkeling der dingen was. De Griekse filosoof Heraclitus ging ervan uit, dat „alles via strijd tot stand komt”, dat de strijd de bron („de vader”) van alle dingen is. De klassieke dialectici constateerden ook het feit, dat de tegengestelden niet star en onveranderlijk zijn. Ze zijn veeleer betrekkelijk, onderscheiden zich slechts in zekere zin van elkaar en gaan onder bepaalde omstandigheden in elkaar over. Dit alles waren naar hun inhoud geniale veronderstellingen, al werden ze soms ook op naïeve wijze onder woorden gebracht,

In de feodale maatschappij, toen de kerk iedereen die zelfstandige pogingen deed om de natuur te bestuderen aan vervolgingen blootstelde, werd de gedachte van de eenheid en de strijd der tegenstellingen verstikt. In de ontstaansperiode van de kapitalistische maatschappij trok het vraagstuk van de tegenstellingen opnieuw de aandacht. Eminente denkers als Nicolaus von Cusa (15de eeuw) en Giordano Bruno (16de eeuw) leerden dat een dieper doordenkend verstand de eenheid of het „samenvallen van tegenstellingen" ziet, waar een gewoon verstand bij louter onverzoenlijke tegenstellingen (zoals oneindig en eindig, krom en recht enz.) blijft stilstaan.

De mechanistische natuurwetenschap, die in de 17de en 18de eeuw de boventoon voerde, schiep geen gunstig klimaat voor het uitwerken van de dialectiek, met name niet voor de leer van de tegenstellingen. Ook in die tijd evenwel spraken scherpzinnige denkers zich uit over de betekenis van de tegenstellingen voor het maatschappelijk leven en de geschiedenis. Ze kwamen daartoe als ze hun gedachten lieten gaan over de gebeurtenissen en verhoudingen van het vóór-revolutionaire tijdperk, dat vervuld

100.

was van heftige botsingen en conflicten (Zie b.v. Diderot's „De neef van Rameau" of Rousseau's „Over de oorsprong en de grondslagen van de ongelijkheid onder de mensen"). In de Duitse filosofie van omstreeks 1800 trad het vraagstuk van de tegenstellingen weer op de voorgrond. In de filosofie van Hegel wordt de betekenis der tegenstellingen tot een grondbeginsel verheven. Hegel probeerde het ontwikkelingsproces voor te stellen als de beweging van een zekere eenheid via het openleggen van de tegenstellingen tot een nieuwe eenheid, als overgang van een ding of verschijnsel in zijn tegendeel. Hegel duidde het

samengaan van tegengestelde aspecten in één verschijnsel aan als „tegenstelling“. Maar als idealist beschouwde hij de tegenstellingen van de werkelijkheid als tegenstellingen in de logische ontwikkeling van de absolute idee.

De grondleggers van het Marxisme werkten de Hegeliaanse dialectiek op materialistische wijze om, waarbij ze de term „tegenstelling“ behielden, maar hem een nieuwe, materialistische inhoud gaven.

De dialectische tegenstelling en haar algemeen karakter

Onder een dialectische tegenstelling verstaat het Marxisme het bestaan van tegenstrijdige en elkaar uitsluitende aspecten in één en hetzelfde verschijnsel of proces; het zijn echter aspecten die tegelijkertijd elkaars aanwezigheid veronderstellen en binnen het kader van het gegeven verschijnsel slechts in wederkerige samenhang bestaan

Voor de dialectici uit de oudheid was de leer van de tegenstellingen en hun „samenvallen“ maar een vermoeden. Zij kwamen tot dit vermoeden door de werkelijkheid rechtstreeks waar te nemen en te overdenken. Voor de marxistische dialectiek is deze leer een gevolgtrekking uit wat de wetenschap ons bij de bestudering van alle gebieden der werkelijkheid opgeleverd heeft.

Inderdaad komen er bij het onderzoeken van alle verschijnselen in de natuur, in de maatschappelijke verhoudingen of in het bewustzijn van de mens tegenstellingen aan het licht, d.w.z. botsingen van tegenstrijdige kanten of tendenties.

Zolang we iets dat in rust, in een statische toestand is, bekijken, zien we er uiteraard slechts de verschillende eigenschappen en kenmerken van; van de „strijd“ en dus ook van de

tegenstellingen merken we niets. Maar zodra we proberen de beweging, verandering en ontwikkeling van een verschijnsel na gaan, ontdekken we tegelijk ook zijn tegenstrijdige aspecten en processen. Wanneer we bijvoorbeeld door een microscoop het preparaat van een plantaardige of dierlijke cel bestuderen, zien we alleen haar bouw, d.w.z. wand, kern, protoplasma enz. Maar als we een levende cel bekijken, nemen we kennis van de processen die zich in de cel afspelen, van de assimilatie en dissimilatie; van de groei en het afsterven van de elementen waaruit ze bestaat.

In iedere wetenschap ziet men zulke tegenstellingen en tegenspraken. In de wiskunde heeft men de tegengestelde handelingen van het optellen en het aftrekken en van de differentiaal en integraalrekening; in de mechanica heeft men actie en reactie, aantrekking en afstoting; in de natuurkunde positieve en negatieve elektrische ladingen; in de scheikunde de verbinding en scheiding der atomen; in de fysiologie van het zenuwstelsel de prikkeling en remming in de hersenschors; in de maatschappijleer de klassenstrijd en vele andere tegenstellingen en dus ook tegenstrijdigheden.

Denken en kennisverwerving zijn eveneens onderworpen aan het principe van de dialectische tegenstrijdigheid. In het proces van de kennisverwerving zien we de voortdurende botsing van tegengestelde opvattingen, tegenspraken tussen oude theorieën en nieuwe feiten enz.

Ontwikkeling als strijd van de tegenstellingen

Het begrip „tegenstelling" krijgt beslissende betekenis wanneer het proces van de ontwikkeling geschetst moet worden. In de natuur, in het maatschappelijk leven en het denken der mensen vindt de ontwikkeling aldus plaats, dat in het voorwerp tegengestelde, elkaar uitsluitende kanten en tendenties aan de dag treden; deze raken dan in „strijd" met elkaar, een strijd die afloopt met de vernietiging van de oude en het ontstaan van nieuwe vormen.

Zo gaat de wet van de ontwikkeling in haar werk.

Ontwikkeling is „strijd' der tegenstellingen"(30), schreef Lenin. Nu mag men deze stelling natuurlijk niet simplistisch voorstellen. Als strijd in de letterlijke betekenis van dit woord bestaat de strijd van de tegenstellingen voornamelijk in de mensenmaatschappij. Ten aanzien van de organische wereld kan men al niet meer altijd van strijd in de ware zin des woord spreken. Met betrekking tot de anorganische natuur moet men deze term nog minder letterlijk opvatten. Daarom zette Lenin, toen hij de ontwikkeling definieerde als „strijd" van tegenstellingen, dit woord tussen aanhalingstekens. Deze precisering is nodig om de strijd van de tegenstellingen op de juiste wijze op te vatten.

De splitsing van een eenheid in tegenstellingen en hun wisselwerking of „strijd" met elkaar is de algemene en fundamenteelste wet van de dialectiek. Lenin legt er de nadruk op, dat het splitsen van de eenheid en het leren kennen van haar tegenstrijdige bestanddelen, een van de meest essentiële bijzonderheden of kenmerken is van de dialectiek, ja nog meer, het is „het wezen van de dialectiek" (31).

Iedere ontwikkeling in het ontstaan van sterren, de groei van een plant, het leven van een mens of de geschiedenis van de maatschappij — verloopt naar haar aard in tegenstrijdigheden. Inderdaad bestaat de ontwikkeling in de meest algemene zin in het feit, dat iets op een gegeven ogenblik identiek en tegelijk niet identiek met zichzelf is. Het handhaaft zijn continuïteit en stabiliteit, maar tegelijk verandert het en wordt tot iets anders.

Dat iets tegelijk hetzelfde blijft en toch steeds verandert, de tegenstelling van „bestendigheid" en „verandering" in zich heeft, is een tegenspraak, aldus Engels(32). Iets dat zich ontwikkelt, draagt de kiem van iets anders in zich, het bevat zijn eigen tegengestelde, een zeker „element van negatie" dat het niet onbeweeglijk en onveranderlijk laat blijven. In ieder ding zitten een objectieve tegenspraak, tegenstrijdige tendenties; er vindt een wisselwerking of „strijd" plaats van tegengestelde krachten of

aspecten. Deze strijd leidt tenslotte tot de opheffing van de gegeven tegenspraak, tot de diepgaande, kwalitatieve verandering van het ding.

De organische soorten, die in het tertiair bestaan hebben, bleven duizenden jaren onveranderd en behielden hun constantheid van vorm. Maar deze constantheid was betrekkelijk.

Gedurende de wisselwerking met het zich veranderende milieu stapelden zich in de organismen veranderingen op, die erfelijk werden en op den duur tot het ontstaan van volkomen nieuwe soorten planten en dieren leidden. De aanhoudende wisselwerking of de „strijd“ van de binnen iedere soort bestaande tegengestelde tendenties van erfelijkheid en veranderlijkheid vormen de innerlijke grondslag voor de ontwikkeling van de organische wereld.

Daaruit volgt dat de stabiliteit van iets, die een bepaald evenwicht of een zeker gelijk krachtenveld van de tegenstellingen veronderstelt, slechts tijdelijk en relatief kan zijn. Alleen de beweging van de materie is eeuwig en absoluut, het is deze factor die onophoudelijk de oude vormen opzij schuift en de nieuwe voortbrengt. Lenin formuleerde deze belangrijke grondstelling van de dialectiek als volgt: „De eenheid der tegenstellingen is voorwaardelijk, tijdelijk, van voorbijgaande aard en betrekkelijk. De strijd van de tegenstellingen die elkaar wederzijds uitsluiten: is absoluut, zoals de ontwikkeling, de beweging absoluut is”(33).

De dialectische opvatting van de ontwikkeling als eenheid en strijd der tegenstellingen staat tegenover de metafysische opvatting. Lenin wees er op dat een van de belangrijkste tekortkomingen van de metafysische ontwikkelingsconceptie gelegen is in het feit, dat ze de innerlijke stuwkracht van de beweging niet ziet, de omstandigheid dat de materie uit zichzelf beweegt over het hoofd ziet en de oorsprong van de ontwikkeling naar buiten verlegt. De kracht die de materie in beweging zet, maar zelf buiten de materie staat, bleek dan tenslotte God te zijn. Zodoende leidde de metafysische conceptie niet alleen tot een eenzijdige en dus verkeerde opvatting van de ontwikkeling, maar ook tot fideïstische gevolgtrekkingen, d.w.z. tot de erkenning van het

goddelijk beginsel en daarmee tot verraad aan de wetenschap.

De dialectische opvatting van de ontwikkeling kenmerkt zich door diepzinnigheid en rijkdom aan inhoud. Uitsluitend deze conceptie „levert de sleutel tot het begrip voor de ‚sprongen‘, de ‚onderbreking der continuïteit‘, het ‚omslaan in het tegendeel‘, de vernietiging van het oude en het ontstaan van het nieuwe“. Volgens deze conceptie, schreef Lenin, „wordt de hoofdaandacht juist gericht op het leren kennen van de oorsprong van het ‚uit zichzelf bewegen“ (34). De dialectische conceptie van de ontwikkeling ziet de sleutel tot het begrip van het uit zichzelf bewegen en het zich ontwikkelen in de innerlijke tegenstrijdigheid van alle dingen en verschijnselen. Daarom heeft ze geen enkele bovennatuurlijke oorsprong van de beweging nodig en wijst ze de tussenkomst van „geestelijke“ krachten in het leven der natuur af, m.a.w. ze blijft trouw aan de wetenschap.

Tegenspraken zijn altijd concreet

De boven gegeven typering van het karakter van het ontwikkelingsproces als strijd der tegenstellingen is natuurlijk heel algemeen. Ze kan op ieder ontwikkelingsproces worden toegepast maar is op zichzelf nog niet voldoende om deze te verklaren. Er bestaan namelijk geen tegenstellingen ‚in het algemeen“, maar alleen concrete, bepaalde tegenstellingen. Ieder ding of verschijnsel heeft ontelbare kanten, die met elkaar in wisselwerking staan. Bovendien hangt ieder verschijnsel samen met de dingen en processen uit zijn omgeving. Derhalve kan men in alle verschijnselen uiteenlopende uiterlijke en innerlijke tegenstrijdigheden aantreffen. Om de ontwikkeling van het een of andere verschijnsel te

begrijpen, moet men nagaan welke tegenspraak in het gegeven proces de belangrijkste en doorslaggevende is, welke concrete tegenstellingen daarin hun wederzijdse uitwerking doen gevoelen, welke vorm hun „strijd" aanneemt en welke rol de ene of de andere zijde van de tegenstelling daarbij speelt.

105.

De tegenstellingen, die een bepaald verschijnsel eigen zijn, hebben niet het karakter van iets onveranderlijks of iets dat voor altijd vastligt. Zoals alles in de wereld ontstaan ze, ontwikkelen ze zich en ontbinden ze zich tenslotte, waarbij ze de overgang van een oude kwalitatieve toestand in een nieuwe bewerkstelligen.

Bij de bestudering van een ontwikkelingsproces is altijd een concrete analyse nodig van de vormen der tegenstellingen die elkaar bestrijden, alsmede van de fasen, die een zich ontwikkelende tegenspraak doorloopt.

Hoe hoger het niveau is dat de zich ontwikkelende materie bereikt van de levenloze natuur, via de organische wereld tot de menselijke maatschappij des te gecompliceerder en veelzijdiger wordt het ontwikkelingsproces. Daarbij krijgt de strijd tussen het oude en nieuwe voor het ontwikkelingsproces een steeds grotere betekenis; de „revolutionaire" en „conservatieve" kanten komen in het zich ontwikkelende verschijnsel steeds scherper los van elkaar en tegenover elkaar te staan. Natuurlijk worden de tegenspraken ook hier niet uitputtend gedefinieerd met de strijd van het nieuwe tegen het oude, maar per slot van rekening bepaalt met name deze strijd, tijdens welks verloop het nieuwe de tegenstand van het

oude overwint, zich consolideert en het oude en afgeleefde ten onder gaat, het karakter van de ontwikkeling. De dialectische leer omtrent de ontwikkeling richt de aandacht van de onderzoeker op de concrete analyse van de tegenstrijdige tendensen die in ieder verschijnsel gevonden worden en ze wekt op tot actieve ondersteuning van het nieuwe, het opkomende en vooruitstrevende.

Antagonistische en niet-antagonistische tegenstellingen

Met betrekking tot het maatschappelijk leven is het van belang om onderscheid te maken tussen antagonistische en niet-antagonistische tegenstellingen.

Antagonistisch noemt men de tegenstellingen tussen maatschappelijke groeperingen of klassen, wier diepste belangen onverzoenlijk zijn. Van een dergelijke aard zijn de tegenstellingen tussen

106.

onderdrukkers en onderdrukten, tussen de uitbuiters en de uitgebuitenen. In onze tijd zijn dat in de eerste plaats de tegenstellingen tussen de arbeidersklasse en de kapitalisten. Deze kunnen pas verdwijnen, wanneer de klasse der kapitalisten op vreedzame of niet-vreedzame wijze als klasse zal zijn opgeheven, d.w.z. wanneer aan deze klasse de politieke macht en de productiemiddelen en daarmee de mogelijkheden om de werkers uit te buiten, zullen zijn ontnomen. Dat kan slechts door de socialistische revolutie gebeuren.

In de politiek, bij de praktische activiteit, is het van groot belang het antagonistische karakter van de klassentegenstellingen in de uitbuitersmaatschappij niet uit het oog te verliezen. Het ontkennen van dit antagonisme leidt tot reformistische fouten. De opportunisten en revisionisten erkennen bijvoorbeeld niet de antagonistische aard van de tegenstellingen tussen

bourgeoisie en arbeidersklasse en prediken op grond daarvan de verzoening der klassen. Maar een dergelijke politiek is door en door verkeerd en schadelijk. Ze verzwakt de posities van de arbeidersklasse en verlamt de strijd der werkers voor hun bevrijding.

De antagonistische tegenstellingen zijn een historisch verschijnsel; ze worden door de uitbuitersmaatschappij voortgebracht en blijven bestaan zolang dit maatschappijtype bestaat. Wanneer de uitbuiting van de ene mens door de andere mens afgeschaft zal zijn, zullen ook de antagonistische tegenstellingen verdwijnen. Maar dat betekent niet dat er onder het socialisme helemaal geen tegenstellingen meer zijn. „Antagonisme en tegenstelling zijn absoluut niet hetzelfde”, schreef Lenin, „het eerstgenoemde verdwijnt, het tweede blijft onder het socialisme bestaan”.

De niet-antagonistische tegenstellingen zoals de socialistische maatschappij die heeft, zijn tegenstellingen van een maatschappij waarin de fundamentele belangen van de klassen en sociale groepen samenvallen. Daarom worden zulke tegenstellingen niet in de klassenstrijd, maar door de gezamenlijke krachtsinspanningen van de bevriende klassen en alle maatschappelijke lagen onder de leiding van de marxistisch-leninistische partij opgeheven. Niet-antagonistische tegenstellingen zullen ook na de verwijdering van de overblijfselen der klassenverschillen blijven bestaan.

107.

Immers in de maatschappij ontstaan tegenstellingen niet alleen tussen klassen, maar ook tussen de verschillende zijden van het maatschappelijk leven, b.v. tussen productie en consumptie, tussen de afzonderlijke takken der economie, tussen de behoeften voor de ontwikkeling van de productiekrachten en de bestaande vormen van leiding aan het

economisch leven enz. Daarom mag men de dialectische tegenstellingen die in het leven opkomen, niet als iets abnormaals beschouwen.

Natuurlijk brengen de tegenstellingen niet zelden onrust en moeilijkheden in het leven, de arbeid en de strijd met zich mee. Men moet veel energie inzetten om ze te overwinnen. Maar zonder tegenstellingen en strijd om deze te boven te komen, is er geen vooruitgang,

De belangrijkste van de maatschappelijke tegenstellingen zijn die tussen de krachten, die voor het nieuwe strijden en de krachten die het oude verdedigen. Het is zonder meer duidelijk, dat er zonder de komst van het nieuwe en het veld winnen daarvan in het leven, zonder strijd voor het nieuwe, geen ontwikkeling kan zijn. Het ontstaan van het ene verschijnsel en het vergaan van het andere, de tegenstellingen en botsingen tussen hen en de triomf van het nieuwe over het oude zijn objectieve, wetmatige kenmerken van de maatschappelijke ontwikkeling.

In de strijd voor de opheffing van de tegenstellingen doorbreken de mensen de verouderde instellingen en verhoudingen, overwinnen ze conservatisme en sleur, nemen ze nieuwe en moeilijker taken op zich en scheppen ze volmaakter vormen van maatschappelijk leven.

Op welke concrete tegenstellingen stoten we onder het socialisme ? „Het zijn in hoofdzaak“, aldus N. S. Chroesjtsjow, „tegenstellingen en groeimoeilijkheden die verbonden zijn met de snelle opkomst van de socialistische economie, de toename van de materiële en culturele behoeften van het volk, tegenstellingen tussen oud en nieuw, tussen progressief en reactionair. Het zijn de tegenstellingen tussen de behoeften van de leden van de socialistische gemeenschap en de nog onvoldoende materiële en technische basis voor de bevrediging daarvan“ (35).

De tegenstellingen in de socialistische gemeenschap worden door de werkers onder aanvoering van de marxistisch-leninistische partij overwonnen door middel van de snelle en voortdurende ontwikkeling van de materiële en technische basis van deze maatschappij, door de verdere uitbouw van het economische stelsel, door perfectionering van het staatsbestuur en door de verhoging van het socialistische bewustzijn van de werkers. Het oplossen van de tegenstellingen leidt tot de verdere consolidatie van de socialistische orde en brengt de gemeenschap vooruit op de weg naar het communisme.

Hoe de ideologen van de bourgeoisie de dialectiek verdraaien

Heel wat tegenstanders van het Marxisme proberen de materialistische dialectiek te weerleggen, en bestrijden daarbij in de eerste plaats de leer van de tegenstellingen, die de kern van de dialectiek uitmaakt. Meestal beweren ze dat de tegenstellingen alleen in het denken kunnen ontstaan, maar beslist niet in de objectieve werkelijkheid. En wat de tegenstellingen in het denken betreft, daarvan wordt het bestaan door de logische wet van de tegenspraak verboden; het feit van hun optreden zou slechts aantonen dat het denkproces niet juist verloopt. Daaruit wordt de conclusie getrokken dat tegenstellingen helemaal ontoelaatbaar zijn; ze zouden nergens moeten zijn.

Een dergelijke „kritiek" op de dialectische wet van de eenheid en de strijd der tegenstellingen is absoluut onhoudbaar. Wanneer er in de materialistische dialectiek sprake is van „tegenstellingen", dan worden daarmee in eerste instantie de reële tegenstellingen bedoeld die in de objectieve werkelijkheid bestaan. Men moet deze natuurlijk onderscheiden van de tegenstellingen die ontstaan door inconsequent denken en verwarring des geestes. Wanneer iemand, als hij zijn oordeel over een kwestie velt, iets bevestigt en meteen ontkent, dan kan men hem terecht verwijten dat hij zondigt tegen de wetten van de formele logica.

Men mag de tegenstellingen die het gevolg van onjuist denken zijn, niet met de objectieve tegenstellingen verwisselen, die uit zichzelf in de objectieve dingen bestaan. In beide gevallen wordt

wel het woord „tegenstelling" gebruikt, maar het duidt verschillende dingen aan.

In de campagne tegen de materialistische dialectiek nemen de tegenstanders van het Marxisme ook nog hun toevlucht tot een andere methode.

Na de Eerste Wereldoorlog vond in vele kapitalistische landen een uiterst reactionaire stroming in de idealistische filosofie verbreiding, het Neo-Hegelianisme. Tot op dit moment heeft deze filosofie haar invloed niet verloren. De vertegenwoordigers ervan vervalsten de idealistische dialectiek van Hegel; alles wat daarin werkelijk van waarde was, gooiden ze overboord, en ze trachtten van de dialectiek gebruik te maken voor de strijd tegen de filosofie van het Marxisme en voor de sofistieke motivering van anti-wetenschappelijke en politiek-reactionaire ideeën.

Zo beweerden enkele neo-hegelianen dat onvermijdelijke antagonismen, heftige botsingen en tragische conflicten van nature voor het leven kenmerkend zijn; krachtens de „tragische dialectiek" van het menselijk leven zouden de mensen de eeuwige tegenstellingen, die de maatschappij verscheuren, nooit kunnen overwinnen; nooit zou de mensheid in staat zijn het leven op redelijke en rechtvaardige beginselen op te bouwen.

Deze filosofen verkondigen dat het streven van de arbeiders om de kapitalistische orde met haar tegenstellingen te vervangen door het socialistische systeem, utopisch „finalisme" zou zijn, een poging om een eind te maken aan de dialectische ontwikkeling der maatschappij.

Door een dergelijke verklaring van de tegenstellingen proberen ze het kapitalisme te bestendigen en tegelijkertijd de strijd van de arbeidersklasse voor het communisme in diskrediet te brengen.

In werkelijkheid krijgt iedere concrete vorm van tegenstellingen, ook de sociale, per slot van rekening zijn oplossing. De triomfen van het socialisme in de USSR en andere landen bewijzen op overtuigende wijze, dat de tegenstellingen van het kapitalisme evenmin eeuwig zijn als het kapitalisme zelf; men kan ze overwinnen.

4. De dialectische ontwikkeling van laag naar hoog

De materiële wereld bestaat eeuwig. Maar dit eeuwige bestaan van de materie wordt teweeggebracht door een onophoudelijke afwisseling van haar afzonderlijke vormen. Deze komen op, bestaan en verdwijnen en worden dan door andere vormen vervangen.

Sterren ontstaan en vergaan in de oneindige ruimten van het heelal; in de geschiedenis der aarde volgen de geologische tijdvakken elkaar op, in een voortdurende wisseling ontstaan en verdwijnen planten- en diersoorten, het is alles één geboren worden en weer afsterven van generaties. Ook de vormen van het maatschappelijk leven zijn niet eeuwig. Ze ontstaan, ontwikkelen zich, komen tot consolidatie, daarna verouderen ze en worden door andere maatschappelijke vormen vervangen. Zo voltrekt zich voor onze ogen de vervanging van het kapitalisme door het socialistische maatschappelijke bestel.

De eeuwige beweging en ontwikkeling van de materie komt tot uiting in het steeds geboren worden van nieuwe vormen en de onophoudelijke vervanging van oude vormen door nieuwe.

De dialectische negatie

Bij het uitwerken van zijn idealistische dialectiek duidde Hegel de afwisseling van de ene vorm van het zijn door de andere aan met „negatie”. Het gebruik van deze term wordt verklaard uit het feit, dat Hegel het zijn opvatte als gedachte („idee”), die zich aldus ontwikkelt dat iedere afzonderlijke categorie haar onwaarheid toont en door een andere, haar tegengestelde, wordt „ontkend” (het Latijnse *negare* betekent ontkennen).

Marx en Engels verwierpen Hegels leer van de ontwikkeling als „logische ontwikkeling van de idee”, maar ze behielden de term „negatie” en gaven hem een materialistische interpretatie. In de marxistische dialectiek verstaat men onder negatie de wetmatige vervanging van een

oude kwaliteit door een nieuwe die uit de oude is voortgekomen, die in het ontwikkelingsproces plaatsvindt. Dikwijls draagt deze vervanging van een

111.

oude kwaliteit door een nieuwe in het ontwikkelingsproces het karakter van de overgang van iets in zijn tegendeel.

Marx schreef: „Op geen enkel gebied kan een ontwikkeling plaatsvinden, of er vindt daarbij een ontkenning van de vroegere bestaansvormen daarvan plaats” (36). De negatie van een oude kwaliteit door een nieuwe tijdens het proces van de ontwikkeling spruit op zeer natuurlijke wijze voort uit de werking van de wet der eenheid en strijd der tegenstellingen. Immers in ieder voorwerp, in verschijnsel en in ieder proces vindt een strijd plaats van elkaar uitsluitende zijden en tendensen, en deze strijd leidt tot de „negatie” van het oude en het ontstaan van het nieuwe. Maar de ontwikkeling houdt geen halt bij de vervanging en „negatie” van het ene verschijnsel door het andere. Het nieuwe verschijnsel dat ontstaan is, bevat nieuwe tegenstellingen. Het kan zijn dat men ze eerst niet opmerkt, maar na verloop van tijd komen ze onvermijdelijk naar voren. De „strijd der tegenstellingen” ontwikkelt zich dan op een nieuwe grondslag en leidt onherroepelijk tot een nieuwe „negatie”. De objectieve wereld als geheel is eeuwig en oneindig, maar alle dingen waaruit ze bestaat zijn begrensd in ruimte en tijd, vergankelijk van aard en staan bloot aan de „negatie”. Er bestaat geen laatste „negatie”, De ontwikkeling gaat door, en iedere volgende „negatie” wordt op haar beurt zelf „genegeerd”.

In de materialistische dialectiek gaat het niet om zomaar een „negatie”, maar om de dialectische, d.w.z. een negatie, waardoor het voorwerp, het ding of het verschijnsel zich verder ontwikkelt,

Men moet de dialectische „negatie” onderscheiden van de mechanische. Bij de mechanische negatie vindt door optreden van buitenaf de vernietiging plaats van datgene wat „genegeerd” wordt. Als we een insect doodslaan of een tarwekorrel vermalen, is dat een mechanische „negatie”. Deze kan op zichzelf zin hebben (in de gekozen voorbeelden wordt een schadelijk insect verdelgd en tarwe in meel veranderd), maar er wordt een eind gemaakt aan de ontwikkeling van het voorwerp.

„Negeren in de dialectiek”, aldus Engels, „betekent niet eenvoudig neen-zeggen, of een ding voor niet-bestaand verklaren, of het op willekeurige wijze vernietigen” (37).

112.

De opeenvolging in de ontwikkeling

De dialectische „negatie” veronderstelt niet alleen de vernietiging van het oude, maar ook de instandhouding van de levens krachtige elementen uit de voorafgaande ontwikkelingsfasen. Ze gaat uit van een bepaalde samenhang tussen het oude dat vergaat en het nieuwe dat er voor in de plaats komt.

Wanneer op de puinhopen van de kapitalistische maatschappij het maatschappelijk systeem van het socialisme opgebouwd wordt, dan betekent die „negatie” van het kapitalisme beslist niet de volledige vernietiging van al datgene wat de mensheid ten tijde van het kapitalisme tot stand heeft gebracht. De productiekrachten en de waardevolle prestaties van wetenschap en cultuur blijven behouden en worden verder uitgebouwd. Alles wat het kapitalisme aan

positiefs gebracht heeft, wordt door de proletarische revolutie niet vernietigd, maar dient integendeel als voor de verdere ontwikkeling, voor de opbouw van het socialisme.

Lenin keerde zich tegen hen die de betekenis voor het socialisme loochenen van de oude cultuur, die onder het burgerlijke stelsel werd opgebouwd. Hij beklemtoonde dat de nieuwe, socialistische cultuur niet uit het niets geschapen kan worden. Ze „komt niet uit de hemel vallen", schreef hij, maar „moet de wetmatige doorgaande ontwikkeling zijn van het totaal van de verschillende soorten kennis, die de mensheid tijdens de onderdrukking in de kapitalistische maatschappij vergaard heeft. "

Het nihilisme, het domweg ontkennen, dat de innerlijke samenhang van het nieuwe met het oude niet begrijpt en niet inziet dat wat op voorafgaande trappen van ontwikkeling bereikt werd, zorgvuldig moet worden bewaard, is niet alleen theoretisch onjuist, maar leidt ook in de praktische activiteit tot ernstige fouten.

113.

„Niet het domweg ontkennen, niet het lichtvaardig en onnadenkend ontkennen en ook niet het sceptisch ontkennen", schreef Lenin, „is karakteristiek en wezenlijk voor de dialectiek die ongetwijfeld het element van de ontkenning bevat en nog wel als haar belangrijkste element — maar de ontkenning als onderdeel van de samenhang, als element van de ontwikkeling, met behoud van het positieve . . “(38).

De „negatie" van een oude kwaliteit door een nieuwe is een algemene wetmatigheid van de werkelijkheid. De concrete toedracht van de „negatie", haar vorm en geaardheid zijn buitengewoon rijk geschakeerd en worden bepaald door de aard van het voorwerp waarin de negatie plaats vindt, door het karakter van zijn tegenstellingen en ook door de omstandigheden waaronder het voorwerp zich ontwikkelt. Zo verloopt bijvoorbeeld in de ontwikkeling van de ééncellige organismen, die zich door middel van deling in twee nieuwe organismen vermenigvuldigen, de „negatie" anders dan in de ontwikkeling van veelcellige organismen, die afsterven nadat ze aan nieuwe organismen het leven hebben geschonken. Bijzondere vormen van „negatie" ziet men ook in de anorganische wereld en weer andere in de geschiedenis van de menschenmaatschappij in de verschillende stadia van haar ontwikkeling. Het progressieve karakter van de ontwikkeling

Aangezien in het ontwikkelingsproces slechts datgene „genegeerd" wordt wat verouderd is, en al wat gezond en levenskrachtig is, behouden blijft, vertoont de ontwikkeling een voorwaartse beweging, een stijgende lijn van lagere niveaus naar hogere, van eenvoudig naar gecompliceerd, m.a.w. ze vertoont vooruitgang.

Bij deze ontwikkeling gebeurt niet zelden iets dat overeenkomst vertoont met een terugkeer naar vroeger doorlopen stadia. Veel kenmerkende trekken van reeds uit de tijd geraakte en vervangen vormen herhalen zich daarbij in zekere mate in een nieuwe gedaante. Friedrich Engels illustreerde deze stelling met een bekend voorbeeld. „Nemen wij", schreef hij in Anti-Dühring, „een gerstekorrel. Biljoenen van zulke gerstekorrels worden vermalen,

gekookt, verstoekt en dan verbruikt. Maar komt zulk een gerstekorrel in voor haar normale omstandigheden, valt zij op geschikte bodem, dan vindt er onder invloed van warmte en vochtigheid een eigenaardige verandering in plaats, zij ontkiemt. De korrel als zodanig vergaat, wordt genegeerd, in plaats daarvan treedt de daaruit ontstane plant, de negatie van de korrel. Maar wat is de normale levensloop van die plant? Zij groeit, bloeit, wordt bevrucht en brengt tenslotte weer gerstekorrels voort en zodra die gerijpt zijn, sterft de halm af, wordt op zijn beurt genegeerd. Als resultaat van deze negatie van de negatie hebben wij weer de aanvankelijke gerstekorrel, maar niet enkelvoudig, doch tien-, twintig-, dertigvoudig (39). Natuurlijk veranderen de graansoorten langzaam en de korrels van de nieuwe oogst verschillen meestal weinig van de zaden die uitgezaaid werden. Maar het is mogelijk om ontwikkelingsvoorwaarden te scheppen, waaronder de veranderingen veel sneller plaats vinden en het resultaat van de „negatie van de negatie" verschilt dan kwalitatief van zijn uitgangspunt. Zo kan bij voorbeeld een nieuwe plantensoort ontstaan.

Processen waarbij schijnbaar een terugkeer naar het oude plaats vindt, ziet men ook bij de kennisverwerving en in de geschiedenis van de maatschappij.

Zo werd b.v. de primitieve gemeenschap, die geen uitbuiting kende, door op uitbuiting berustende maatschappijvormen (slavenmaatschappij, feodalisme, kapitalisme) vervangen. Met de overgang naar het socialisme wordt een eind gemaakt aan de uitbuiting van de mens door de mens en in die zin vertoont de socialistische maatschappij gelijkenis met de primitieve gemeenschap. Maar achter deze overeenkomst gaat een geweldig, principieel verschil schuil, daarachter verbergt zich de geschiedenis van de voortschrijdende ontwikkeling der maatschappij gedurende een periode van duizenden jaren. De gelijkheid van de mensen der primitieve gemeenschap berustte op schaarste aan bestaansmiddelen en primitieve werktuigen. De gelijkheid van de mensen tijdens socialisme en communisme wordt door een hoge ontwikkeling van de productie en een overvloed aan stoffelijke en culturele goederen bepaald.

Zodoende verliep de ontwikkeling van de maatschappij niet in een kringetje en niet rechtlijnig, maar als het ware in een spiraal; enkele trekken van het verleden werden gereproduceerd, maar dan op een onvergelykbaar hoger niveau. „Een ontwikkeling, die de reeds doorlopen fasen als het ware nog eens doorloopt, maar anders, op een hogere trap (,negatie van de negatie'), niet een ontwikkeling langs een rechte lijn, maar, om zo te zeggen, in een spiraal;...”(40), dat is, zoals Lenin schreef, een essentiële trek van de dialectische opvatting der ontwikkeling.

Het ontwikkelingsproces kent afwijkingen van de stijgende lijn, zigzagbewegingen, teruggangen en perioden van tijdelijke stilstand. Maar tenslotte breekt de voorwaartse beweging zich door al deze tijdelijke afwijkingen en hindernissen baan. De geschiedenis toont dit aan. Ieder thans bestaand verschijnsel in natuur en maatschappij heeft een lange geschiedenis achter zich, die tot in een ver verleden teruggaat; ieder verschijnsel is het resultaat van een langdurig ontwikkelingsproces, van de voorwaartse beweging van eenvoudig naar gecompliceerd en van de stijging van laag naar hoog.

Het zonnestelsel heeft zich uit kosmische stof gevormd. De huidige plantaardige en dierlijke organismen ontwikkelden zich uit de eenvoudigste organische vormen. De maatschappij heeft de lange weg afgelegd van de primitieve gemeenschap naar de moderne vormen van maatschappelijk leven. De techniek is onophoudelijk vooruitgegaan van de eerste primitieve werktuigen tot de hoogst ingewikkelde machinerieën van thans. Van de met fantasie vermengde veronderstellingen van de oude filosofen is het menselijk weten gekomen tot het gecompliceerde en gedifferentieerde systeem van de wetenschap onzer dagen, die alle gebieden der werkelijkheid omvat.

De materialistische dialectiek wijst op deze voortschrijdende ontwikkeling van de natuur, de maatschappij en het menselijk denken en geeft de mensen daardoor een wetenschappelijk gefundeerd historisch optimisme en helpt hen in de strijd voor nieuwe en hogere vormen van leven en sociale organisatie.

5. De dialectiek als methode voor het leren kennen en veranderen van de wereld

De materialistische dialectiek ontvouwt de meest algemene ontwikkelingswetten van natuur, maatschappij en menselijk denken. Daarmee geeft ze de mensen de wetenschappelijke methode om de wereld te leren kennen en, uitgaande van deze kennis, haar te reorganiseren.

De betekenis van de dialectiek voor wetenschap en praktijk

De wetten van de dialectiek bezitten krachtens hun algemene geldigheid methodologische betekenis, ze zijn leidraad voor het onderzoek en oriëntatiebakens op de weg naar kennis. Als inderdaad alles in de wereld volgens de wetten der dialectiek verloopt, moet men ieder verschijnsel dialectisch benaderen om het te kunnen begrijpen. Indien men weet hoe de ontwikkeling zich voltrekt, dan weet men ook hoe men de zich ontwikkelende werkelijkheid moet bestuderen en hoe men moet handelen om deze te veranderen. Daarin ligt de enorme betekenis van de dialectiek voor de wetenschap en voor de praktische verandering van de wereld.

Natuurlijk kan de materialistische dialectiek niet de afzonderlijke wetenschappen vervangen en de speciale vraagstukken en opgaven daarvan oplossen, Maar iedere wetenschappelijke theorie is een weerspiegeling van de objectieve werkelijkheid, interpreteert en generaliseert de ervaringsfeiten en veronderstelt het gebruik van algemene begrippen; de dialectiek leert ons de kunst zulke begrippen te hanteren. Weliswaar kan ook een geleerde die niet op de hoogte is van de dialectiek tot juiste conclusies komen, als hij maar de logica volgt van het feitenmateriaal dat hij aan het onderzoeken is, maar het bewuste gebruik van de dialectische methode verleent hem grote hulp en vergemakkelijkt zijn werk.

De stellingen en wetten van de materialistische dialectiek worden niet uit de resultaten van één afzonderlijke wetenschap alleen afgeleid, maar zijn een generalisering van de geschiedenis van

117.

de kennisverwerving als geheel. De kennis van de dialectiek stelt de beoefenaar van de wetenschap in de gelegenheid om de opgaven van zijn speciale wetenschap met behulp van een wetenschappelijke methodologie en vanuit het standpunt van de wetenschappelijke wereldbeschouwing op te lossen. Bovendien heeft de geleerde de mogelijkheid om bij een concreet onderzoek de , veralgemeende ervaringen van alle wetenschappen en van de hele maatschappelijke praktijk toe te passen.

De dialectiek scherpt onze blik voor de feiten en wetten der werkelijkheid. Zij spitst het verstand van geleerde, politicus, technicus, opvoeder en kunstenaar, en maakt hem mobiel, veerkrachtig en in staat om nieuwe verschijnselen waar te nemen, eigenschappen die hij even nodig heeft als lucht om adem te halen. Zij bevrijdt het verstand van de dogma's, vooroordelen, vooropgezette meningen en vermeende „eeuwige waarheden" die het denken aan banden leggen en het tempo van de wetenschappelijke ontwikkeling vertragen. Ze leert om gehoor te geven aan het leven, niet te blijven stilstaan bij het verleden, aandacht te schenken aan het nieuwe en steeds voorwaarts te gaan.

De dialectiek is vervuld van de mentaliteit van waarlijk wetenschappelijk onderzoek. Ze wordt gekenmerkt door voortdurende ontevredenheid met de kennis waarover we beschikken,

door eeuwige onrust en een nimmer verslappend streven naar waarheid en een steeds dieper inzicht in de werkelijkheid.

De dialectiek sluit ieder subjectivisme, iedere bekrompenheid en eenzijdigheid uit. Ze geeft een brede blik en doet de gewoonte ontstaan om de verschijnselen van alle kanten en op indringende wijze te bestuderen. Ze zet er toe aan om de dingen objectief, in al hun aspecten, in hun beweging en ontwikkeling te zien en ze in hun samenhang, intermediatie en wederkerige overgangen te bekijken. Ze leert om naast de buitenkant ook het innerlijk te zien, niet alleen met de inhoud, maar ook met de vorm der verschijnselen rekening te houden, zich niet te beperken tot de beschrijving van datgene wat aan de oppervlakte der verschijnselen te zien is, maar verder, naar de diepte, in het wezen door te dringen, zonder daarbij echter te vergeten dat de buitenkant eveneens essentieel is en men deze niet mag veronachtzamen. De dialectiek richt de aandacht op de tegenstrijdige tendensen

118.

die in ieder zich ontwikkelend verschijnsel aan de dag treden, in het veranderlijke onderkent ze het element van de continuïteit en in wat onwrikbaar schijnt, wijst ze de kiem van toekomstige veranderingen aan.

„De dialectiek“, schreef Lenin, „is een levende, veelzijdige (met een eeuwig toenemend aantal aspecten) kennisverwerving met een onmetelijk aantal schakeringen van ieder benaderen, ieder dichter komen tot de werkelijkheid...“(41).

De studie van de dialectiek en haar toepassing in de praktijk is een krachtig middel tot opvoeding. De dialectiek kweekt een speciale manier van denken en stijl van werken aan.

Deze kennen geen subjectivisme, verstarring en dogmatisme en staan open voor alles wat nieuw, groeiend en vooruitstrevend is.

De dialectiek is hart en ziel van het Marxisme. De bestudering van de materialistische dialectiek is niet alleen van grote waarde voor de geleerde en de politicus, maar in het algemeen voor iedereen die de gebeurtenissen van de wereld om zich heen beter wil begrijpen en die bewust aan het maatschappelijk leven wil deelnemen.

In onze tijd beginnen de vooruitstrevende geleerden, geïnspireerd als ze zijn door de snelheid, waarmee de wetenschap en het maatschappelijk leven zich ontwikkelen, zich in voortdurend toenemende mate te bevrijden van de vooroordelen jegens de dialectiek en in te zien, welke grote betekenis de dialectiek heeft voor wetenschap en leven.

De scheppende toepassing van de dialectiek

Het op de juiste wijze toepassen van de dialectiek in de wetenschap en de praktische activiteit is geen gemakkelijke opgave. De dialectiek is geen leerboek met pasklare antwoorden op alle vragen van wetenschap en praktijk, maar een van leven sprankelende, elastische handleiding tot handelen, die op uiterst verfijnde manier rekening houdt met de ontwikkelingstendensen van het leven

Men mag zich de wetten en stellingen van de dialectiek niet als schema's voorstellen, waaraan men de feiten der werkelijkheid naar willekeur kan „aanpassen“. Dat zou een verkeerde, scholastische en dogmatische opvatting zijn.

De wetten der dialectiek zijn universeel, ze gelden voor de ontwikkeling van alle dingen en verschijnselen. Tegelijkertijd moet men niet het oog verliezen, dat deze wetmatigheden op verschillende gebieden van de materiële wereld en in kwalitatief uiteenlopende processen op verschillende manier functioneren. In de organische wereld treden ze in andere vormen op dan in de anorganische; in de ontwikkeling van de maatschappij dragen ze een ander karakter dan bij de evolutie der soorten; in de socialistische maatschappij komen ze op een andere manier tot uiting dan in de kapitalistische maatschappij.

Om de dialectiek in het proces der kennisverwerving en in de praktische activiteit op de juiste wijze te kunnen toepassen, is het niet voldoende zich de stellingen van de dialectiek eigen te maken, daartoe is veeleer grondige kennis van de concrete feiten en omstandigheden vereist. Pas na de meest aandachtige en zorgvuldige bestudering van de concrete situatie kan men zeggen, hoe en in welke vorm de wetten van de dialectiek op het gegeven gebied en in het gegeven geval werken, hoe de situatie moet worden beoordeeld en hoe we te werk moeten gaan als we een bepaald succes willen bereiken. Vandaar dat het toepassen van de dialectiek steeds een scheppende taak is.

Het oplossen van deze opgave wordt vergemakkelijkt door de omstandigheid dat we voortreffelijke voorbeelden van het toepassen van de materialistische dialectiek vinden in de werken van de grondleggers van het Marxisme-Leninisme — Marx, Engels en Lenin in de besluiten en de werkzaamheid van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie en van de andere communistische en arbeiderspartijen.

De Communistische Partij van de Sovjet-Unie en de andere marxistische partijen hebben grote triomfen geboekt. Men kan deze overwinningen vooral terugvoeren op het feit, dat de marxistische partijen zich bij hun politiek en in het algemeen in hun hele optreden laten leiden door de methode van de materialistische dialectiek en deze op creatieve wijze verder ontwikkelen.

Wanneer men van het dialectisch materialisme afwijkt en zijn wetten en stellingen loslaat, leidt dit uiteindelijk tot een fiasco, zowel in de theoretische analyse als bij de praktische werkzaamheid. In de Declaratie van de Conferentie van vertegenwoordigers van de communistische en arbeiderspartijen van de socialistische landen, die van 14 tot 16 november 1957 in Moskou plaatsvond, werd terecht gezegd:

„Gaaf een marxistische politieke partij bij het onderzoeken van de verschillende vraagstukken niet van de dialectiek en het materialisme uit, dan leidt dat tot eenzijdigheid en subjectivisme, tot verstarring van het denken, tot een breuk met de praktijk, tot het verlies van het vermogen om de dingen en verschijnselen op de juiste wijze te analyseren, tot revisionistische en dogmatische fouten en tot vergissingen in de politiek”.

De dialectiek is niet slechts een methode ter onderzoek van de werkelijkheid, maar ook voor de revolutionaire verandering van de werkelijkheid. Ze legt de nadruk op de betekenis van de actieve en werkzame houding tegenover de wereld om ons heen. In de praktijk — bij de arbeid, in de klassenstrijd en bij de opbouw van het communisme — worden de wetten van de materialistische dialectiek op de proef gesteld. De praktijk levert overvloedig materiaal om de dialectiek verder te ontwikkelen, haar stellingen te preciseren en dieper in haar wetten door te dringen. Daarom bestaat de scheppende toepassing van de marxistische dialectiek vooral in het als wapen gebruiken van de dialectiek bij de praktische activiteit, als middel tot reorganisatie van het leven.

DE KENNISTHEORIE

De mens heeft zich in het verloop van een lange tijd kennis van de hem omringende wereld verworven. Stap voor stap schreed hij van onwetendheid naar kennis; zijn inzicht, oorspronkelijk volkomen ontoereikend, werd steeds vollediger en dieper. De gang en

wetmatigheden van dit proces worden aan het licht gebracht door de marxistische kennistheorie.

Men moet de kennisverwerving in haar ontwikkeling, in haar wording zien; men moet de strijd van de haar ten grondslag liggende tegenstrijdige tendensen zien; alleen zo kan men haar wetten begrijpen. De kennisverwerving is precies als ieder ander ontwikkelingsproces onderworpen aan algemene wetten, die de materialistische dialectiek ons doet begrijpen. De dialectiek is de kennistheorie van het marxisme, zo schreef Lenin. De marxistische kennistheorie onderscheidt zich juist door haar dialectische benadering van de vraagstukken der kennisverwerving van alle materialistische kennistheorieën vóór Marx.

1. De praktijk — grondslag en doel van de kennis

Onvermoeid doorvorst de mens de wereld: verre sterren, kleinste materiedeeltjes, ontstaan van het leven op aarde, de geschiedenis van oude culturen, ingewikkelde wiskundige problemen, kosmische straling enz. enz. Menig onderzoeker vindt er grote bevrediging en niet zelden de zin van zijn leven in. Maar niet voor hun genoegen bedrijven de mensen wetenschap. Kennis geeft de mensen een geweldige kracht in hun dagelijkse arbeid en strijd met de natuur, alsook in hun maatschappelijke activiteit, dat wil zeggen in al die praktische dingen, waarvan het bestaan van ieder afzonderlijk individu zowel als dat van de maatschappij als geheel afhangt. Idealistische filosofen proberen graag kennisverwerving en praktische activiteit tegenover elkaar te stellen en de eerste van de praktijk af te sluiten. Zij gaan ervan uit dat kennis de vrucht is van het eeuwige streven van de menselijke geest naar waarheid en niet van de praktijk afhangt, of ze beweren dat het praktische handelen volstrekt niets met de kennis van de wereld te maken heeft en slechts het intellect van de mens tot beheersing

van de dingen en succesvol handelen in staat is. Daarbij zou ware kennis helemaal niet mogelijk zijn (o.a. Friedrich Nietzsche) of slechts door middel van een mystieke intuïtie tot stand komen (Henri Bergson).

Geen van beide opvattingen doet recht aan de verhouding tussen kennis en handelen, theorie en praktijk.

De ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van de wetenschappen is het overtuigende bewijs, dat wetenschap en kennis in het algemeen voortkomen uit de eisen van de praktijk en dat de praktijk voorwaarde en grondslag van de kennis vormt.

In zijn praktisch handelen heeft de mens rechtstreeks met de hem omringende wereld te maken. Hij hanteert en verandert dingen, voorwerpen, die hem juist daardoor hun tot dan toe onbekende eigenschappen openbaren. Dingen gebruiken betekent tegelijkertijd ze te leren kennen. De mogelijkheden om deze kennis te verwerven zijn groter naarmate de praktijk rijker en veelzijdiger is.

Alle wetenschappen, de meest abstracte niet uitgezonderd, zijn ontstaan door de toegenomen behoeften van het praktische leven van de mens. De meetkunde is voortgekomen uit metingen van land (geometrie betekent landmeting). De astronomie was verbonden met de navigatie, met berekeningen van periodieke verschijnselen in de landbouw, de opstelling van een kalender enz. De mechanica hing ten nauwste samen met de bouwkunde en vestingbouwkunde.

De afhankelijkheid van kennis en praktijk was niet een zaak van de Oudheid alleen. De natuurwetenschappen hebben reusachtige vorderingen gemaakt sedert het ontstaan van het kapitalisme tot een stormachtige ontwikkeling van de industrie heeft geleid. De wetenschap is ook nu nog onlosmakelijk met het praktische leven verbonden. Wel is voor de abstracte, theoretische takken van wetenschap deze band gecompliceerd en niet rechtstreeks. Toch is de praktijk steeds het oerfundament van de kennis, haar grootste impuls en drijfveer.

Een der grootste fouten van het materialisme v66r Marx was juist het onvermogen deze band tussen kennis en praktijk te begrijpen. Wel kan men bij de materialistische filosofen plaatsen vinden over het belang van wetenschappelijke kennis voor het

leven. Al in de 17de eeuw heeft de Engelse materialist Francis Bacon, de grondlegger van de filosofie van de nieuwe tijd, verklaard dat het hoogste doel van de wetenschap was de mens te helpen de natuur te beheersen om zijn leven aangenamer en gemakkelijker te maken. Zo mogen de oude materialisten hebben bevroed wat kennis voor de praktijk kon betekenen, zij hebben niet kunnen begrijpen welk een belang omgekeerd de praktijk voor de kennis heeft. Het oude, véér-marxistische materialisme was beschouwend. Voor zijn vertegenwoordigers was de verwerving van kennis een zuiver theoretische bezigheid van geleerden, die de natuur bestuderen en over haar nadenken.

Zij hadden begrip van het verband tussen kennis en de maatschappelijk-politieke en economische activiteit van de massa; zij vonden het natuurlijk en onvermijdelijk dat het verwerven van kennis voorrecht van enkelingen was; dat de „lagere“, praktische activiteiten en lichamelijke arbeid op de onwetende meerderheid neerkwamen.

Pas Marx en Engels, die geen last hadden van de vooroordelen, die aan de theoretici der uitbuitende klassen eigen zijn, onderkenden de beslissende rol van de praktische activiteit der mensen in het proces der kennisverwerving. De grondleggers van het marxisme kwamen tot de conclusie, dat de activiteit van alledag van de mensen in de productie, die de materiële bestaansbasis van de maatschappij vormt, tegelijkertijd van het grootst mogelijke belang is voor de theorie en de kennisverwerving. Zij stelden vast, zo heeft Lenin opgemerkt, „dat het gezichtspunt van het leven en de praktijk het eerste en voornaamste gezichtspunt van de kennistheorie moet zijn.“ (42).

Anders dan het vroegere materialisme ziet het marxisme de praktijk als besloten in de kennistheorie, als haar grondslag en doel, tevens als criterium voor de betrouwbaarheid van de kennis.

Door in de kennistheorie het gezichtspunt van leven en praktijk in te voeren, verbindt het marxisme de kennisverwerving rechtstreeks met de industrie en de landbouw, met de

wetenschappelijke laboratoria en met de maatschappelijke activiteit van de massa. De theorie wordt door het marxisme niet als principieel

127.

van de praktijk verschillend opgevat: zij is de weerspiegeling in het denken en de veralgemening van de praktische ervaring der mensen.

Praktijk en theorie staan tegenover elkaar zoals materiële en geestelijke activiteit van de mensen tegenover elkaar staan. Maar tegelijkertijd werken deze tegengestelden ten sterkste op elkaar in en vormen een eenheid als twee onscheidbaar verbonden en op elkaar inwerkende kanten van het maatschappelijke leven.

De eenheid van theorie en praktijk

Door de aandacht van de wetenschapsmensen te richten op voor de maatschappij belangrijke processen en verschijnselen uit de objectieve wereld, wijst de praktijk de theorie niet alleen haar taken aan; maar schept zij ook de materiële middelen die voor de betreffende kennisverwerving noodzakelijk zijn. De praktijk, in dit geval vooral de industrie, levert de wetenschap instrumenten en apparatuur, waarmee de geleerden uiterst ingewikkelde experimenten kunnen uitvoeren.

De materiële productie maakt het de mens mogelijk de capaciteiten van zijn zintuigen en daarmee de mogelijkheden tot kennisverwerving enorm te vergroten. Een microscoop vergroot honderd, ja duizend maal; een elektronenmicroscoop zelfs honderdduizend maal. Daardoor wordt het mogelijk de kleinste materiedeeltjes, die met het blote oog niet zijn waar te nemen, te zien en te fotograferen. De telescoop maakt het mogelijk licht van sterren op te

vangen, die honderden miljoenen lichtjaren van de aarde verwijderd zijn. Met behulp van de moderne radiotechniek kunnen signalen en wetenschappelijke informaties worden verkregen van kunstmanen en kosmische raketten, die honderden, duizenden kilometers van de aarde verwijderd zijn.

Is de moderne wetenschap denkbaar zonder synchrofasotron, die de microdeeltjes een energie van miljarden elektronenvolt geeft; zonder kernreactoren, telescopen, of elektronische rekenmachines, die in staat zijn om tienduizenden rekenhandelingen per seconde te verrichten? Natuurlijk niet.

Maar de uit praktische behoeften geboren wetenschap oefent van

128.

haar kant een sterke, steeds toenemende invloed op de praktijk uit. De enorme technische vooruitgang en de geweldige ontwikkeling van de productiekrachten in de 20ste eeuw konden alleen worden bereikt door de invoering van wetenschappelijke ontdekkingen in de industrie, de landbouw en het verkeerswezen, door de omzetting van de wetten en formules van de wetenschap in machines en apparaten, in regels voor technologische processen. De menselijke rede, die de natuurwetten heeft leren begrijpen en de materiële productie-activiteit van de mens leidt, stelt de mens in staat de hem omringende werkelijkheid te veranderen. Aldus moet men de woorden van Lenin begrijpen: „Het bewustzijn van de mens weerspiegelt de objectieve wereld niet alleen, maar schept deze ook” (43).

Zo zijn de samenhang en wisselwerking van theorie en praktijk, van wetenschap en productie onder het primaat van de prak de noodzakelijke voorwaarde voor de materieel-technische vooruitgang van de maatschappij.

Ook in het maatschappelijke en politieke leven vindt een voortdurende wisselwerking plaats tussen theorie en praktijk. Ook hier ontstaat de theorie op grond van de behoeften van het maatschappelijk leven, de klassenstrijd, en oefent van haar kant invloed op het maatschappelijk proces uit. De wetenschap van de maatschappij werd geschapen door Marx. Maar ook vóór Marx waren er vooruitstrevende maatschappelijke theorieën, die, zelfs wanneer ze slechts elementen van wetenschappelijke kennis bevatten, een belangrijke progressieve rol hebben gespeeld. Zij hielpen de vooruitstrevende krachten van de maatschappij hun directe praktische doelen en taken te leren kennen en stimuleerden deze krachten in hun strijd tegen de reactie en verouderde instellingen.

Nadat Marx en Engels de wetenschappelijke materialistische leer van de maatschappij hadden ontwikkeld, is de betekenis van de theorie voor het maatschappelijk leven en de betrekkingen tussen de mensen enorm toegenomen.

De overwinning van de socialistische revolutie en de successen van de communistische en socialistische opbouw in de Sovjet-Unie en de andere landen van het socialistische kamp zouden

129.

niet mogelijk geweest zijn, wanneer de communistische partijen zich niet door de theorie van het marxisme-leninisme en het beginsel van de eenheid van theorie en praktijk hadden laten leiden.

De theorie dient de praktische strijd van de arbeidersklasse, de praktijk laat zich de weg wijzen door de theorie; is dit niet zo, dan hebben én theorie én praktijk ervan te lijden.

Praktijk, die niet verbonden is met theorie, is als een verwelkte bloem; praktijk, die niet de weg wordt gewezen door theorie, is veroordeeld in het duister te tasten.

Onder de voorwaarden van het socialisme ontwikkelen theorie en praktijk zich hand in hand. De praktische opbouw van het socialisme en communisme in de landen van het socialistische kamp wordt geleid door de theorie van het marxisme-leninisme; anderzijds verrijkt zich de theorie door de praktische ervaringen van de massa's die de nieuwe maatschappij opbouwen. „Ieder praktisch vraagstuk van de socialistische opbouw — aldus N. S. Chroesjtsjow — is tegelijkertijd een theoretisch vraagstuk, aan de hand waarvan het marxisme-leninisme verder ontwikkeld moet worden. Het ene mag niet van het andere gescheiden worden”(44).

Wanneer het marxisme de praktijk als het doel van wetenschappelijke kennis beschouwt, heeft dit niets te maken met een kleineren van de theorie, met bekrompen practicisme.

Wanneer het marxisme zegt dat wetenschap en leven met elkaar verbonden moeten worden, dan richt zich dit tegen het losmaken van de wetenschap van haar praktische taken, tegen de verandering van de theorie in onvruchtbare speculaties. Het betekent echter geenszins dat de wetenschap haar perspectieven zouden worden ontnomen, dat zij in haar theoretische onderzoeken beperkt zou worden tot de bevrediging van nabij liggende, praktische behoeften. Voor een stelselmatige ontwikkeling van wetenschap en techniek zijn diepgaande theoretische onderzoeken nodig, die nieuwe samenhangen en wetmatigheden van de werkelijkheid aan het licht brengen en dikwijls de theoretische voorbode zijn voor latere wetenschappelijk-technische vooruitgang. Het marxisme

duldt generlei pogingen de wetenschappelijke waarheid ten gunste van de behoeften van het ogenblik geweld aan te doen.

Wanneer het marxisme de eis van partijdigheid stelt, is dit gericht tegen schending van de objectiviteit van onderzoek, tegen verdraaiing van de feiten, welke dan ook. De arbeidersklasse heeft zowel in haar strijd voor de bevrijding van de kapitalistische uitbuiting als onder de voorwaarden van de socialistische en communistische opbouw het grootst mogelijke belang bij ware kennis, allereerst bij kennis omtrent de wetten der maatschappelijke ontwikkeling, want dit zijn de wetten van haar onafwendbare eindoverwinning.

De bourgeoisie heeft allang haar belang bij onbaatzuchtig wetenschappelijk onderzoek, vooral op het gebied van de maatschappij, verloren. Haar eerste zorg is de weerlegging van het marxisme en het zoeken van argumenten ter verdediging van het kapitalistische stelsel.

Ook bij de natuurwetenschappen stelt de bourgeoisie niet zozeer belang in het zuivere weten als wel in de rechtstreekse voordelen, die zij met hun hulp kan behalen. De bourgeoisie benadert de wetenschap zuiver vanuit een nuttigheidsstandpunt. Natuurlijk gaat het hier om de bourgeoisie als klasse: eerlijke, onomkoopbare wetenschapsmensen zijn er in de kapitalistische landen overal.

In de socialistische maatschappij kent het wetenschappelijk onderzoek geen belemmeringen. Het inzicht dat kennis van de wereld niet de particuliere aangelegenheid van de geleerde, maar een zaak van het grootste maatschappelijke belang is, inspireert alle eerlijke geleerden en brengt hen tot toegewijde, onbaatzuchtige arbeid in dienst van de waarheid.

2. Kennis als weerspiegeling van de objectieve werkelijkheid

De marxistische kennistheorie is een weerspiegelingstheorie, hetgeen wil zeggen dat zij de kennis opvat als de weerspiegeling van de objectieve werkelijkheid in de hersenen van de mens. De tegenstanders van het dialectisch materialisme zijn het met een dergelijke opvatting van de kennis niet eens. Zij vinden het bijvoorbeeld onzinnig te spreken van een weerspiegeling van de

natuurwetten, die immers niet zichtbaar zijn; en ook van wiskundige formules en logische categorieën (bij voorbeeld „wezen”) of ethische begrippen („gerechtigheid ” , „edelmoedigheid ”) zouden in de wereld geen reële pendanten te vinden zijn die zij zouden kunnen weerspiegelen. Maar dit is wel een heel primitieve opvatting van de weerspiegeling. Wanneer het dialectisch materialisme spreekt van de kennis als weerspiegeling, wil dat zeggen dat kennis niets anders kan zijn dan de reproductie van de werkelijkheid in het bewustzijn van de mens, de weerspiegeling van de objectieve werkelijkheid. In het bewustzijn van de mens bevinden zich niet de dingen zelf met hun eigenschappen en betrekkingen, maar gedachtenbeelden of weerspiegelingen, die meer of minder precies de trekken van de te kennen voorwerpen weergeven en met deze in dit opzicht overeenkomen.

De materialistische weerspiegelingstheorie onderscheidt het bewustzijn van de materie, de kennis van het te kennen object; maar een absoluut tegenover elkaar stellen van bewustzijn en materie acht het marxisme onjuist, aangezien in het bewustzijn de objectieve werkelijkheid weerspiegeld wordt en het bewustzijn een eigenschap van de materie is.

Het inzicht dat de psychische verschijnselen van de mens een eigenschap van hoog georganiseerde materie (de hersenen) zijn, leidt tot de conclusie dat een principiële, niet te passeren barrière tussen het denken en de materiële wereld niet bestaat. Natuurlijk kunnen naast materiële voorwerpen ook geestelijke, psychische verschijnselen object van de kennis zijn. Maar dit verandert niets aan het wezen van de kennis, omdat dergelijke verschijnselen zelf een weerspiegeling van de objectieve werkelijkheid buiten het bewustzijn vormen.

Daarbij komt dat de vermogens van de mens om kennis te verwerven geen geheimzinnig geschenk van de hemel zijn, maar het resultaat van een lange ontwikkeling, die zich juist voltrokken heeft in het kader van kennisverwerving en weerspiegeling van de materiële wereld op basis van de praktische activiteiten van de mensen. In het verloop van dit proces kwamen de zintuigen tot volle ontwikkeling en vervolmaakte zich het denken van de mensen.

Dit zijn de principiële uitgangspunten van de marxistische filosofie ten aanzien van de problemen der kennistheorie. Zij gaan ervan uit dat de mens in staat is de hem omringende wereld te kennen en te weerspiegelen, en vormen een onbeperkt perspectief voor de verdere uitbreiding van de menselijke kennis.

Tegen het agnosticisme

Vele filosofen uit het idealistische kamp en ook wel wetenschapsmensen die onder hun invloed staan, komen op tegen de materialistische stelling dat de wereld kenbaar is.

Deze filosofen staan op het standpunt van het agnosticisme, een woord dat afgeleid is van het Griekse gnosis (weten) en a, dat de ontkenning aangeeft. De agnostici zeggen niet altijd dat wij niets kunnen kennen. Vaak komt hun standpunt hierop neer dat bepaalde problemen principieel niet opgelost kunnen worden of dat er gebieden van de werkelijkheid zijn die principieel voor onze kennis onbereikbaar zijn, hoe wetenschap en techniek zich ook zouden ontwikkelen en het menselijk vernuft zich ook zou vervolmaken.

Zo meende David Hume, een Engelse agnosticus uit de 18de eeuw, dat wij alleen onze waarnemingen kunnen kennen en dat de hele taak van de wetenschap er in bestaat, deze waarnemingen te ordenen en te systematiseren. Wat er achter deze waarnemingen steekt en wat er de oorzaken van zijn, blijft ons onbekend. Daarom verklaart Hume het grondvraagstuk van de filosofie voor onoplosbaar. Hij verklaart: wij zijn niet in staat te zeggen wat aan de wereld ten grondslag ligt: materie of geest, bewustzijn. Wij weten het niet en zullen het nooit aan de weet komen, daar wij niet in staat zijn uit de kring onzer waarnemingen te treden. De eveneens in de 18de eeuw levende Duitse filosoof Kant ging er wel van uit dat onze waarnemingen worden opgeroepen door dingen die onafhankelijk van de mens en zijn kennis dezer dingen bestaan. Maar hij beweerde tevens dat deze dingen (hij noemde ze „Dinge an sich“) voor de kennis principieel ontoegankelijk zijn.

Het agnosticisme doet sterk denken aan de kerkelijke leer van

133.

de „ondoorgrondelijkheid van de wegen des Heren", van de ontoereikendheid van de menselijke rede en de noodzaak van andere, niet-wetenschappelijke wegen naar de waarheid.

Kant zei:

„Ik moet dus het weten opheffen om voor het geloof plaats te maken". De agnosticistische filosofen zijn altijd bondgenoten van de kerk, ook dan wanneer zij zelf niet in God geloven. Want het agnosticisme, dat de verkeerde gedachte van de onkenbaarheid van de wereld verbreidt, ondermijnt de positie van de wetenschap en versterkt die van de godsdienst: het leidt de mens op de weg van het blinde geloof en brengt hem er toe zich aan de leer der kerk over te geven.

Het leven weerlegt alle vormen van agnosticisme. De geschiedenis van de wetenschap laat zien, hoe de mens aanvankelijk langzaam, maar daarna steeds sneller van onwetendheid tot kennis is gekomen, hoe de natuur hem stap voor stap haar naar het scheen ondoorgrondelijke raadsels prijs gaf.

Nog vijfhonderd jaar geleden namen de mensen aan dat de aarde het centrum van het eindige heelal was en de sterren aan het firmament zaten als waren ze aan een kristallen gewelf bevestigd. De grote denkers van het Renaissance-tijdperk — Nicolaus Copernicus, Giordano Bruno en Galileo Galilei hebben deze foutieve voorstellingen omvergegooid, de kristallen muren van de kosmos stukgeslagen en hem de oneindige ruimte gegeven. Maar nog honderd jaar geleden kwam vele mensen de samenstelling en de structuur van de hemellichamen als een eeuwig onoplosbaar raadsel voor. De positivist Auguste Comte beweerde categorisch dat

de mensheid er nooit achter zou komen waaruit de sterren bestaan. Maar al twee jaar na zijn dood in 1859 werd de methode van de spectraalanalyse uitgewerkt, die later het onderzoek naar de chemische samenstelling van de hemellichamen mogelijk maakte. Aan het begin van de 20ste eeuw kon de astronomie de grenzen van onze Melkweg nog niet overschrijden. Thans echter hebben de modernste middelen van onderzoek miljoenen andere sterrenstelsels voor de wetenschap ontsloten en ons in de gelegenheid gesteld ons een voorstelling van de opbouw van het heelal te maken over afstanden, die onze stoutste fantasie overtreffen. De mens dringt echter niet alleen in de oneindige uitgestrektheden

134.

van de kosmos door, hij verdiept zich ook in het inwendige van de microwereld en dringt steeds verder door in het geheim van het ontstaan van het leven. Op alle gebieden van de wetenschap zien we bewijzen van de grenzeloze kracht der wetenschappelijke kennisverwerving.

Maar de meest overtuigende weerlegging van het agnosticisme is de praktijk, de werkzaamheid van de mens, de productie. Indien we; zegt Engels, uitgaande van onze waarneming van een verschijnsel, dit zelf veroorzaken of produceren en het bovendien nog dwingen aan onze doeleinden dienstig te zijn, overtuigen we ons op hetzelfde ogenblik ervan, dat onze waarneming van dit verschijnsel binnen bepaalde grenzen werkelijke en betrouwbare kennis is (45).

Begonnen met experimenten in laboratoria en theoretische berekeningen, hebben de natuurkundigen niet alleen geleerd de kettingreactie van het uiteenvallen van uraniumatomen

te veroorzaken, maar ook om deze in kernreactoren te regelen. Het winnen van atoomenergie voor industriële doeleinden bewees de juistheid van de stellingen der theoretische fysica, waarvan de geleerden bij hun werk waren uitgegaan en toonde aan dat we werkelijke kennis hebben van enkele wetmatigheden van hetgeen zich in de kern afspeelt.

De theoretisch gefundeerde hypothese van Tsiolkowski omtrent de mogelijkheid van het gebruiken van straalmotoren en raketten voor vluchten door de kosmos, legde de eerste steen voor de ruimtevaart, waarvan we in onze tijd het begin zien. De ontwikkeling van het straalvliegtuig en de kunstmatige aardsatellieten en kosmische raketten bewees de juistheid van de visie van Tsiolkowski en zijn volgelingen en de exactheid van hun berekeningen.

De moderne techniek en industrie leveren ontelbare bewijzen van de macht der kennisverwerving.

135.

3. De leer van de waarheid

Het probleem van de waarheid is het centrale vraagstuk van de kennistheorie en een bijzonder belangrijk vraagstuk voor iedere wetenschap. Als een wetenschappelijke theorie geen ware kennis verschaft, is ze geen stuiver waard.

Het vraagstuk van de waarheid duikt steeds op wanneer er sprake is van de verhouding van onze kennis tot de objectieve realiteit. Daar de objectieve werkelijkheid onafhankelijk van ons bewustzijn bestaat, moeten in het proces van de kennisverwerving onze voorstellingen, ideeën en theorieën natuurlijk met de werkelijkheid overeenstemmen. Men kan de feiten niet aan

onze denkbeelden aanpassen, maar moet trachten te bereiken, dat onze voorstellingen in overeenstemming zijn met de objectieve feiten. Wie op een andere manier te werk gaat, vervalt beslist in ijdel subjectivisme, verliest het gevoel voor wat reëel is en wat niet, gaat wens en werkelijkheid met elkaar verwarren en zal uiteindelijk in zijn praktisch handelen absoluut de ene mislukking na de andere boeken.

Wanneer onze indrukken, waarnemingen, voorstellingen, begrippen en theorieën met de objectieve werkelijkheid overeenstemmen, ze getrouw weerspiegelen, zeggen we dat ze waar zijn. Ware uitspraken, beoordelingen en theorieën noemen we waarheid.

Men zegt dikwijls dat het doel van de kennisverwerving bestaat uit het vinden van de waarheid, het ontdekken van de waarheid. Men mag deze wijze van uitdrukken natuurlijk niet zo opvatten, dat de waarheid op zichzelf bestaat en de mens op haar stuit, haar vindt. Er wil daarmee alleen gezegd zijn, dat het doel van de kennisverwerving bestaat uit het streven naar ware kennis. We moeten daarop wijzen, omdat enkele idealistische filosofen beweren dat waarheden als zodanig een onafhankelijk bestaan leiden en de mens ze onder bepaalde omstandigheden zou kunnen zien en beschrijven. In werkelijkheid heeft het begrip „waarheid” slechts betrekking op de menselijke kennisverwerving, de ideeën, theorieën, begrippen enz. In de objectieve wereld bestaan geen waarheden, maar de dingen, verschijnselen, betrekkingen, processen enz. die in de ware voorstellingen en ideeën van de mens hun weerspiegeling vinden.

Al ontstaat de waarheid in het proces van kennisverwerving door de mens, de eigenschappen en betrekkingen van de dingen die ze weerspiegelt, hangen niet van de mens af. We zeggen daarom dat de waarheid objectief is.

Onder objectieve waarheid wordt dus een zodanige inhoud van het menselijk weten verstaan, die de objectieve wereld en haar wetmatigheden en eigenschappen op juiste wijze weerspiegelt en in deze zin „niet van het subject afhangt, noch van de mens, noch van de mensheid afhankelijk is. De mens heeft geen macht over de waarheid. Hij kan zijn milieu en levensomstandigheden veranderen, maar hij kan niet de waarheid naar willekeur veranderen, daar deze weerspiegelt wat objectief bestaat.

Iedere waarheid is objectieve waarheid. Men moet haar onderscheiden van de niet met de werkelijkheid overeenstemmende subjectieve mening, van de inbeelding en de illusie. Niet alles wat voor waar wordt gehouden is ook inderdaad waar. De mensen hebben, om maar iets te noemen, heel lang geloofd dat de zon om de aarde draaide. Maar dat geloofden ze ten onrechte. Objectief waar bleek de opvatting van de moderne astronomie, dat de zon het middelpunt van ons stelsel is en de planeten, ook de aarde, daaromheen hun banen beschrijven. Waarom is dit nu een objectieve waarheid? Omdat ze de werkelijkheid, de van ons onafhankelijke feitelijke structuur van het zonnestelsel juist weerspiegelt

Het pad der kennisverwerving

De weerspiegeling van de objectieve wereld in het bewustzijn van de mens mag men niet op metafysische wijze opvatten als een gebeurtenis, die eenmaal plaatsvindt. De kennisverwerving is veeleer een proces met vele aspecten en uiteenlopende, maar onderling samenhangende stadia. Lenin gaf de volgende karakteristiek van de kennisverwerving: „Van eigen aanschouwing tot abstract denken en vandaar naar de praktijk dat is de dialectische

weg van het leren kennen van de waarheid, de methode tot het verwerven van kennis over de objectieve realiteit."(46)

Zoals reeds gezegd, doet de mens zijn kennis niet zozeer op door passief gadeslaan van de hem omringende werkelijkheid, maar veeleer tijdens zijn actieve en praktische omgang met de dingen. Met name in de praktijk, die de rechtstreekse verbinding van de mens met de buitenwereld vormt, ontstaan de verschillende gewaarwordingen die het uitgangspunt vormen voor de leerschool van de individuele mens en voor de geschiedenis van de menselijke kennisverwerving in het algemeen. De gewaarwordingen zijn dus de eerste stap tot het verwerven van kennis.

De gewaarwordingen zijn evenbeelden van de dingen en hun eigenschappen

Waar alle weten uiteindelijk van de gewaarwordingen uitgaat, hangt de vraag naar de waarheid van dit weten er in de eerste plaats van af, of onze gewaarwordingen waar zijn, of ze de materiële dingen en hun eigenschappen juist kunnen weergeven. Van de grondbeginselen van het dialectisch materialisme uitgaand, geeft de marxistische kennistheorie op deze vraag een bevestigend antwoord: in iedere daad van kennisverwerving door de mens, te beginnen met de gewaarwording, is een objectief ware inhoud aanwezig. De gewaarwordingen van de mens, en dit geldt ook voor zijn waarnemingen en voorstellingen, zijn weerspiegelingen of evenbeelden van de dingen en hun eigenschappen.

Er zijn echter filosofen en natuurvorsers, die dat ontkennen. In het midden van de 19de eeuw onderzocht de bekende Duitse fysioloog Johannes Müller de wijze waarop onze zintuigen functioneren. Hij liet zien dat b.v. het waarnemen van licht bij de mens niet alleen door lichtstralen, maar ook door prikkeling van de gezichtszenuw met elektrische stroom, langs mechanische weg enz. kon worden veroorzaakt. Hij trok hieruit echter de volslagen foute conclusie dat onze gewaarwordingen alleen de toestand van het betreffende zintuig weergeven en niets over de dingen en

hun eigenschappen buiten ons zeggen. De doctrine van Müller werd bekend onder de benaming „fysiologisch idealisme”.

Ook een andere Duitse geleerde — Hermann Helmholtz — sprak in sceptische bewoordingen over de informatie die de zintuigen ons geven.

Het standpunt van deze geleerden komt neer op de opvatting, dat de gewaarwordingen geen evenbeelden, maar slechts afgesproken tekens, symbolen, hiërogliefen zouden zijn, die de verschijnselen aanduiden, op ze wijzen, maar niet hun objectieve realiteit weerspiegelen. Een dergelijke opvatting verandert de gewaarwordingen van een brug die de mens met de buitenwereld verbindt, in een onoverkomelijke hindernis die hem de weg daarheen verspert. Van dit standpunt uit is het onmogelijk om de dingen te leren kennen. Meer nog, zulk een agnostische opvatting kan leiden tot het ontkennen van het objectief bestaan der dingen, daar een overeengekomen teken of symbool helemaal niet behoeft te beantwoorden aan de objectieve realiteit. In de geschiedenis der filosofie ging de weg naar het subjectief idealisme namelijk via de ontkenning van het feit dat de gewaarwording een weerspiegeling is van de objectieve eigenschappen van de dingen. Maar zulk een ontkenning staat in tegenspraak met de hele ervaring van de mensheid en met hetgeen de wetenschap ons leert.

De bestudering van de evolutie der dieren laat zien, dat de zintuigen van het dier en vervolgens ook die van de mens tijdens het proces van wisselwerking van het organisme met het milieu zijn ontstaan en zich hebben geperfectioneerd. In de loop van een lange ontwikkeling pasten de zintuigen zich zo aan het milieu aan, dat ze een betrouwbare oriëntering in de levensomstandigheden garandeerden. Lenin schreef: de mens zou zich biologisch niet kunnen aanpassen bij een omgeving, wanneer zijn gewaarwordingen hem niet een objectief juiste voorstelling van dit milieu zouden geven.' ' 1)

Als de gewaarwordingen ons niet min of meer juiste inlichtingen verstrekten over de dingen en hun hoedanigheden, zou ook het denken niet waar kunnen zijn, omdat dit van de gewaarwordingen uitgaat en op deze steunt. Er zou dan helemaal geen

ware kennis zijn, de mens zou zich in een wereld van hersenschimmen en illusies bevinden en niet levensvatbaar zijn.

Natuurlijk zit in de gewaarwordingen ook een subjectief element, want ze zijn met de activiteit van de zintuigen en het zenuwstelsel van de mens, met zijn psyche verbonden. Geen enkel beeld kan volledig met het afgebeelde voorwerp overeenstemmen, het geeft de kenmerken daarvan min of meer bij benadering en onvolledig weer. Maar de gewaarwordingen zijn niet zonder meer subjectieve toestanden van de menselijke psyche. „De gewaarwording is een subjectief beeld van de objectieve wereld (48). De gewaarwordingen bevatten derhalve objectieve waarheid. Zo luidt het enig wetenschappelijke materialistische standpunt omtrent het vraagstuk van de objectieve waarheid. „Materialist zijn”, aldus Lenin, „wil zeggen de objectieve waarheid erkennen die ons via de zintuigen geopenbaard wordt” (49).

De gewaarwordingen, waarnemingen en begrippen die in de zintuiglijke ervaring verworven worden, vormen het begin, het uitgangspunt van de kennisverwerving. Maar deze blijft daar niet bij stilstaan, zij gaat verder en verheft zich tot het niveau van het abstracte denken.

Het denken is het leren kennen van het wezen der verschijnselen

De marxistische kennistheorie erkent het kwalitatieve verschil tussen deze beide stadia van de kennisverwerving, maakt ze echter niet los van elkaar, maar ziet hun dialectische verhouding tot elkaar.

Hoewel het denken de hoogste vorm van kennis verwervende activiteit is, speelt het ook op het zintuiglijk niveau een rol. Bij het waarnemen denkt de mens al, beseft hij de resultaten van

zijn zintuiglijke observaties en begrijpt hij wat hij waarneemt. Overigens zijn het de gewaarwordingen en waarnemingen die het denken het ervaringsmateriaal leveren, dat de grondslag voor heel ons weten vormt.

140.

De mogelijkheden om via de zintuigen kennis op te doen zijn beperkt. De verschijnselen die niet binnen het bereik van de zintuigen liggen, worden door het abstracte denken onderkend. We kunnen, om een voorbeeld te noemen, de snelheid van het licht van 300.000 km per seconde niet rechtstreeks met de zintuigen waarnemen of ons voorstellen. Maar een dergelijke snelheid bestaat en we kunnen haar zonder moeite denken. Dat is nog niet alles. Zich baserend op theoretisch berekeningen kan men deze snelheid met behulp van instrumenten meten. We zijn niet in staat een tijdsduur van enige honderdmiljoenste seconden te vatten. Toch is dit de levensduur van bepaalde mesonen. Maar we kunnen deze tijdsduur denken. De wiskunde opereert voortdurend met oneindig grote en oneindig kleine grootheden, die men zich niet aanschouwelijk kan voorstellen.

Tot elementaire veralgemeningen gaat men reeds in het stadium van de zintuiglijke kennisverwerving over. We herkennen een algemeen kenmerk, b.v. de witte kleur, in zeer uiteenlopende objecten als sneeuw, zout, suiker, schuim, papier e.d. Maar de zintuiglijke kennis brengt de inwendige geaardheid van de verschijnselen, hun noodzakelijke betrekkingen en samenhangen nog niet aan het licht. Om de wetten te ontdekken die de verschijnselen beheersen, om in hun wezen door te dringen en wetenschappelijke kennis van de wereld om ons heen op te doen, is een kwalitatief ander kenvermogen vereist, namelijk het

denken, dat in de vorm van begrippen, beoordelingen, gevolgtrekkingen, hypothesen en theorieën gerealiseerd wordt.

Geen enkele wet als zodanig kan met de zintuigen worden waargenomen. De mensen hebben ontelbaar vaak gezien dat dingen op de grond vielen. Maar er waren een hoge ontwikkeling van de wetenschap en de hele denkkraft en genialiteit van een mens als Newton nodig om de wet van de algemene gravitatie (zwaartekracht) te ontdekken en te formuleren, die al deze ontelbare feiten omvat en aan hen ten grondslag ligt.

We weten dat de gewaarwordingen die ten gevolge van directe invloed van de dingen op de zintuigen ontstaan, subjectieve beelden van de objectieve wereld zijn en dientengevolge objectieve waarheid bevatten. Kan men nu hetzelfde zeggen van de voortbrengselen van het denken die uit abstracte begrippen bestaan,

141.

die niet rechtstreeks met de dingen verbonden zijn? Op deze vraag kan een bevestigend antwoord volgen.

De gewaarwordingen en waarnemingen hebben altijd te maken met afzonderlijke concrete feiten, met de buitenkant van de verschijnselen; ze vormen daarvan een min of meer getrouwe weerspiegeling. De abstracte begrippen zijn eveneens weerspiegeling van de werkelijkheid en bevatten objectieve waarheid. Maar de abstracte begrippen weerspiegelen een dieperliggende en meer aan de binnenzijde gelegen „laag“ van de werkelijkheid. Ze beperken zich niet tot de aan de buitenzijde gelegen, zintuiglijk waarneembare zijde van de verschijnselen, maar analyseren de daaraan ten grondslag liggende wezenlijke betrekkingen en samenhangen.

De zintuigen laten ons bijvoorbeeld zien dat er na donder en bliksem regen komt. Deze kennis mag dan voldoende zijn voor enkele praktische handelingen, b.v. om bij het begin van een onweer snel te zorgen dat men een dak boven zijn hoofd krijgt, maar schiet volkomen te kort om de onweersverschijnselen te verklaren. Daartoe is denken in abstracte begrippen nodig. De betrekkingen van een kapitalist tot een arbeider kunnen in bepaalde concrete gevallen de meest uiteenlopende vormen aannemen, van openlijke onderdrukking tot een voor het oog van de wereld loyale, democratische en vriendschappelijke bejegening. Maar het wezen van de verhouding van de kapitalist tot de arbeider blijft altijd hetzelfde de uitbuiting. Om de aard van de klassenverhoudingen bloot te leggen is het niet voldoende om verschillende concrete feiten en gevallen te beschrijven. Daarvoor is een diepgaande theoretische analyse nodig, die de aard van het kapitalisme laat zien; men heeft daartoe abstracte begrippen nodig, die in staat zijn de wetten van het kapitalisme onder woorden te brengen. Lenin schreef: „Door van het concrete tot het abstracte op te klimmen, verwijderd het denken zich niet van de waarheid, maar komt het er dichterbij. De abstractie van de materie, van de natuurwet, de abstractie van de waarde enz., in één woord alle wetenschappelijke (juiste, serieus bedoelde, niet nonsensicale) abstracties weerspiegelen de natuur diepgaander, getrouwer, volkomener” (50).

142.

De kracht van het denken is gelegen in het vermogen om van de details te abstraheren en zich tot veralgemeningen te verheffen, die uitdrukking geven aan het belangrijkste, het meest essentiële in de verschijnselen.

De kracht van het denken ligt in het vermogen, de grenzen van het moment te overschrijden, en steunend op de objectieve wetmatigheden die men heeft leren kennen, het verleden te begrijpen en de toekomstige ontwikkeling der gebeurtenissen te voorzien. Het denken is een actief proces, een proces van het vormen en hanteren van begrippen. Maar het denken en zijn voortbrengselen — de begrippen zijn met de objectieve wereld niet rechtstreeks, maar indirect, via de praktische activiteit en de gewaarwordingen, verbonden. Het voordeel van de begrippen bestaat daaruit, dat ze niet aan een bepaald zintuiglijk kenbaar feitenmateriaal gebonden zijn, maar daartegenover een betrekkelijke onafhankelijkheid vertonen. Het denken is dankzij deze omstandigheid in staat de verschijnselen van alle kanten te bekijken en te analyseren, de concrete werkelijkheid oneindig dicht te benaderen en de wereld voortdurend exacter te weerspiegelen.

Hier doet zich echter altijd het gevaar voor dat het denken het contact met de werkelijkheid verliest, in fantasie verandert en als autonoom denkproces tot een doel op zichzelf wordt. Zo geraakt men op de weg naar het idealisme.

Het enige wat daartegen helpt is contact met de praktijk, met het leven, met de productie en met de ervaring van de massa's. De echte wetenschap ontwikkelt zich slechts door steeds voeling te houden met de zintuiglijke ervaring, de praktijk, welke stratosfeertochten het theoretisch denken van de geleerde ook mag maken. De permanente wisselwerking tussen praktijk, experiment en theoretisch denken vormt de garantie voor een stijgende lijn in de ontwikkeling der wetenschap.

Dankzij de samenwerking van hoofd en hand kon de mens talloze natuurwetten ontdekken en in zijn macht krijgen en slaagde hij er in heerser over de natuur en haar enorme krachten te worden.

De eindeloze kennisverwerving van de oneindige wereld

De menselijke kennisverwerving is in haar totaliteit een zich ontwikkelend proces zonder eind.

De objectieve wereld die het milieu van de mens vormt, is oneindig. Deze verandert en ontwikkelt zich onophoudelijk en brengt permanent een oneindige menigte nieuwe vormen voort. Hoever de kennisverwerving ook in het heelal zal doordringen, ze blijft altijd een onuitputtelijk terrein voor nieuwe onderzoeken en veralgemeningen voor zich houden. Altijd blijft de gelegenheid bestaan voor het ontdekken van nieuwe wetten en voor naspeuringen naar nog essentiëlere, diepere en algemenere samenhangen.

Geen van de wetenschappen die door de mens beoefend worden, heeft alle verschijnselen en wetmatigheden op haar gebied volledig doorvorst. En omdat de natuur oneindig is, zal het ook nooit zover komen. De wereld geheel en al te leren kennen, zou, zoals Engels het uitdrukte, het wonder zijn van het ten einde tellen van een oneindige reeks. Evenmin als het mogelijk is de hele oneindigheid van de getallen af te tellen, kan men door kennisverwerving de gehele natuur leren kennen.

De kennisverwerving is niet alleen onbegrensd omdat haar object - de natuur en de maatschappij - oneindig geschakeerd is, maar ook omdat aan haarzelf geen grenzen gesteld zijn. De voortgaande ontwikkeling van de productie en de maatschappelijke verhoudingen stelt de wetenschap steeds nieuwe technische en theoretische opgaven en schept nieuwe behoeften. De mensheid heeft een grenzeloze zucht naar kennis. Iedere zojuist ontdekte waarheid opent nieuwe perspectieven voor ons, werpt nieuwe vragen op en spoort aan tot verdere verdieping in het voorwerp van studie en tot vervolmaking van de eerder opgedane kennis.

De leer van het dialectisch materialisme betreffende de onuitputtelijkheid van de wereld en de eindeloosheid van de kennisverwerving staat onverzoenlijk tegenover ieder agnosticisme. Het dialectisch materialisme erkent de historische beperktheid van de kennis van ieder tijdvak, maar het wijst resoluut de foutieve gedachte omtrent de een of andere principiële, absolute grens van

de hand, die de wetenschap zogenaamd niet zou kunnen overschrijden.

De menselijke kennisverwerving is almachtig, er zijn haar geen grenzen gesteld. Maar deze almachtige kennisverwerving wordt door individuele mensen gerealiseerd, wier mogelijkheden door hun capaciteiten, het peil waarop de kennis zich bevindt en door de beschikbare technische apparatuur enz. beperkt zijn.

Deze tegenspraak tussen de beperkte mogelijkheden van de afzonderlijke mens om kennis te verwerven en de principiële onbegrenstheid van de kennisverwerving, wordt in de opeenvolging der generaties en in de collectieve arbeid van de gehele mensheid op ieder ogenblik van haar bestaan overwonnen. Het menselijk denken „bestaat slechts als het individuele denken van vele miljarden mensen in het verleden, het heden en de toekomst" (51), zegt Engels.

De waarheden van de wetenschap doen zich niet dadelijk in volmaakte vorm aan ons voor, maar nemen geleidelijk gestalte aan als gevolg van een tijdrovend ontwikkelingsproces van de wetenschap en van het vergaren van kennis door vele geslachten van mensen. „De kennisverwerving is de eeuwige, oneindige nadering van het denken tot het object. De weerspiegeling van de natuur in het denken van de mens moet niet ‚dood‘, niet ‚abstract‘, niet zonder beweging, niet zonder tegenspraken opgevat worden, maar men moet haar zien in het eeuwige proces van de beweging, van het ontstaan en het oplossen van de tegenstellingen" (52).

Absolute en relatieve waarheid

Op ieder gegeven historisch moment is de door de wetenschap verworven kennis in zekere zin onvolledig en onvolmaakt. De vooruitgang bij het leren kennen van de waarheid bestaat uit het langzaam maar zeker verminderen en verdwijnen van deze onvolledigheid en onvolmaaktheid van de waarheid en het steeds

preciezer en perfecter worden van de weerspiegeling van de verschijnselen en natuurwetten. Men moet de bewuste leugen waarvan de vijanden van de wetenschappelijke vooruitgang zich veelal bedienen, onderscheiden van de fouten en misslagen die bij het proces der kennisverwerving ten gevolge van objectieve omstandigheden worden begaan. Dit kunnen zijn het onvoldoende algemene peil van de kennis op een bepaald gebied, het tekortschieten van de technische apparatuur die bij het wetenschappelijk onderzoek gebruikt wordt enz. De dialectische tegenstrijdigheid van de kennisverwerving komt ook naar voren in het feit dat de waarheid zich dikwijls naast de dwaling ontwikkelt. Soms komt het zelfs voor, dat eenzijdige of zelfs onjuiste theorieën hun bijdrage kunnen leveren tot het voortschrijden van de waarheid.

Gedurende de hele 19de eeuw ging de natuurkunde van de golfingstheorie van het licht uit. Aan het begin van de 20ste eeuw werd het duidelijk dat de golfingstheorie eenzijdig en ontoereikend is, daar het licht een gelijktijdig golvings- en corpusculair karakter heeft. Maar de golfingstheorie maakte het ondanks haar eenzijdigheid mogelijk een hele reeks belangrijke ontdekkingen te doen en tal van optische verschijnselen te verklaren.

Een voorbeeld voor de ontwikkeling van de waarheid in de vorm van een foutieve theorie is de Hegelse uitwerking van de dialectische methode op een verkeerde, idealistische grondslag. De onvolledigheid en de onvolmaaktheid van de menselijke kennisverwerving en van de door de mens achterhaalde waarheden duidt men gewoonlijk aan als relativiteit (betrekkelijkheid)

van de kennisverwerving. Een relatieve waarheid is een onvolledige, onvolmaakte, niet-definitieve waarheid.

Maar wanneer we bij de vaststelling van de betrekkelijkheid der menselijke kennisverwerving blijven staan en niet tot het vraagstuk van de absolute waarheid doordringen, zouden we een fout maken die door heel wat moderne natuurkundigen gemaakt wordt en waarvan de idealistische filosofen handig gebruik maken. Deze natuurkundigen zien van de menselijke kennis slechts het betrekkelijke, alleen haar zwakte en onvolmaaktheid en ze komen daardoor tot ontkenning van de objectieve waarheid, tot relativisme en agnosticisme. Met zulk een eenzijdig relativisme kan

146.

men iedere sofisterij en iedere leugen rechtvaardigen; alles is immers maar betrekkelijk en niets absoluut!

Lenin zei, dat de materialistische dialectiek de betrekkelijkheid van al onze kennis erkent, „maar niet in de zin van de ontkenning der objectieve waarheid, maar in de zin van de historische bepaaldheid der grenzen van het naderen van onze kennis tot deze waarheid” (53).

Onze altijd relatieve kennis bevat een objectief ware inhoud, die tijdens het proces der kennisverwerving behouden blijft en de grondslag voor de verdere ontwikkeling van het weten vormt. Deze onvergankelijke inhoud in de relatieve waarheden van de menselijke kennis wordt absoluut ware inhoud genoemd of eenvoudig absolute waarheid.

Het erkennen van de absolute waarheid vloeit voort uit het erkennen van de objectieve waarheid. Wanneer onze kennis inderdaad de objectieve realiteit weerspiegelt, dan moet daarin, afgezien van de onvermijdelijke onnauwkeurigheden en vergissingen, ook iets aanwezig zijn, dat onvoorwaardelijke, absolute betekenis heeft. Lenin wees er op, dat „het

erkennen van de objectieve waarheid, d.w.z. een waarheid die niet van de mens of de mensheid afhangt, hoe dan ook het erkennen van de absolute waarheid betekent”(54). De materialistische filosofen van het antieke Griekenland leerden al dat het leven ontstaan is uit levenloze materie en de mens van het dier afstamt. Zo zijn naar de mening van Anaximander (6de eeuw vóór onze jaartelling) de eerste levende wezens uit het slib van de zee ontstaan en stamt de mens van de vissen af. De ontwikkeling van de wetenschap heeft aangetoond, dat de gedachten van de Griekse filosofen omtrent het ontstaan van het leven en de afstamming van de mens heel naïef en vol fouten waren. Desondanks was er in hun leerstelling iets absoluut waar, nl. de idee van de natuurlijke oorsprong van leven en mens. Deze idee werd door de wetenschap bevestigd en bewaard. De erkenning van de absolute waarheid bakent het dialectisch materialisme meteen af van de opvattingen der agnostici en relativisten, die weigeren de macht van het menselijk kenvermogen

147.

mogen en zijn alles overwinnende kracht, waarvoor geen geheim der natuur verborgen kan blijven, te erkennen.

Men zegt dikwijls dat het menselijk weten over niet zo erg veel absolute waarheden beschikt en dat dit bovendien nog triviale, algemeen bekende, stellingen zijn, in de trant van „twee maal twee is vier" of „de Wolga mondt uit in de Kaspische Zee". Het zouden dan wel absolute, definitieve waarheden zijn, maar ze zouden geen bijzondere betekenis hebben. Men kan daarop antwoorden dat de menselijke kennis in werkelijkheid een groot aantal buitengewoon belangrijke, absoluut ware stellingen omvat, waarin bij de verdere voortgang

van de wetenschap geen wijziging meer komt. Een voorbeeld daarvan is de these van het filosofisch materialisme betreffende het primaire karakter van de materie en het secundaire karakter van het bewustzijn. Absoluut waar is de stelling dat de maatschappij niet bestaan en zich niet ontwikkelen kan, zonder materiële goederen voort te brengen. Een absolute waarheid is de in de leer van Darwin vervatte idee van de ontwikkeling der organische soorten en de gedachte dat de mens van de dieren afstamt.

Zulk soort absolute waarheden zijn in de theorieën en wetten der wetenschap neergelegd en de mensen nemen ze tot richtsnoer bij hun theoretische en praktische activiteit.

Maar het dialectisch materialisme, dat de kennisverwerving als een proces beschouwt, benadert ook de absolute waarheid op deze wijze. Wanneer de marxistische filosofie van absolute waarheid spreekt, heeft ze niet alleen afzonderlijke, definitieve waarheden op het oog van het type „Napoleon stierf op 5 mei 1821 maar geeft ze het begrip absolute waarheid een meer omvattende betekenis. De absolute waarheid is de voortdurend toenemende absoluut ware inhoud in het relatief ware weten, ze is het proces van de steeds vollediger, deugdelijker en exacter weerspiegeling van de objectieve werkelijkheid.

De dialectische eenheid van de absolute en de relatieve waarheid

In de geschiedenis van de wetenschap zien we overal dat er in de oorspronkelijk geformuleerde relatieve waarheden naast een absoluut ware inhoud ook een andere inhoud is, die in de latere

ontwikkeling als onjuist verworpen wordt. Bij het voortschrijden der waarheid breidt haar absoluut ware inhoud zich uit, raakt het element van dwaling steeds meer op de achtergrond

en benadert de relatieve waarheid steeds meer de absolute waarheid, groeit uit de som van relatieve waarheden de absolute menselijke kennis.

„Het menselijk denken”, zegt Lenin, „beschikt dus naar zijn aard over het vermogen ons de absolute waarheid, die een som van relatieve waarheden is, te geven en geeft ons deze ook. Ieder stadium in de ontwikkeling van de wetenschap voegt nieuwe korreltjes toe aan deze som van de absolute waarheid; de grenzen der waarheid van iedere wetenschappelijke stelling zijn echter betrekkelijk en worden door de verdere ontwikkeling van het weten doorgetrokken of ingekrompen” (55).

Een dergelijke dialectische opvatting van de absolute waarheid is van het grootste belang voor de strijd tegen de metafysica en het dogmatisme in de wetenschap. Heel wat filosofen en geleerden hadden de neiging de door hen verkregen kennis tot eeuwige, hoogste en absolute waarheid te verklaren, die geen behoefte had aan enigerlei ontwikkeling of precisering. Zo verklaarde b.v. Hegel, nog wel in strijd met zijn eigen dialectische methode, de gehele inhoud van zijn idealistisch filosofisch stelsel voor absolute en eeuwige waarheid. De metafysica in de kennistheorie begrijpt niet het feit, dat ook de absolute waarheid zich ontwikkelt en een proces vormt.

Marx en Engels hebben een nieuwe vorm van materialisme ontworpen het dialectisch materialisme, dat vrij is van de gebreken van het vroegere metafysische materialisme. Dat houdt echter niet in dat Marx en Engels de ontwikkeling van de filosofie voleindigd hebben en alle filosofische waarheden uitputtend behandeld hebben. Lenin drukte het zo uit: „Wij beschouwen de theorie van Marx geenszins als iets definitiefs en onaantastbaars; integendeel, we zijn ervan overtuigd, dat deze theorie slechts de grondslagen gelegd heeft van de wetenschap, die de socialisten naar alle kanten verder ontwikkelen moeten, als ze niet bij het leven ten achter willen blijven”(56).

Heeft dit ook betrekking op de wetten en beginselen van de marxistische dialectiek? Ja, beslist. De dialectiek is een wetenschap en ze moet zich verder ontwikkelen. Het begrip van de algemene wetten der dialectiek moet, evenals dat van de wetten der andere wetenschappen, dieper worden met de verandering van de praktijk en de ontwikkeling van de wetenschap, en door nieuwe ervaring, nieuwe kennis, rijker worden. De algemene wetmatigheden der dialectiek werken onder uiteenlopende historische omstandigheden verschillend en de kennis die we ervan hebben wordt derhalve rijker dankzij de bestudering van deze nieuwe omstandigheden.

Het ontwikkelen van de dialectiek als wetenschap betekent een steeds dieper en veelzijdiger inzicht in haar te krijgen en niet het opzij schuiven van haar fundamentele stellingen, die gedurende de lange en ingewikkelde geschiedenis van het menselijk denken uitgewerkt zijn.

Het concrete karakter van de waarheid

De door de menselijke kennisverwerving veroverde waarheden mag men niet abstract en geïsoleerd van het leven beschouwen, maar moet men zien in hun samenhang met de concrete omstandigheden. Dat is de betekenis van deze zeer belangrijke stelling van de materialistische dialectiek. Er bestaat geen abstracte waarheid, de waarheid is steeds concreet.

Is de euclidische meetkunde, die we op school leren, waar? Ze is ongetwijfeld waar, maar slechts met betrekking tot de maatstaven waarmee we gewoonlijk te maken hebben. Maar zowel in de microwereld als in de intergalactische ruimten schiet ze tekort. Daar is een niet-euclidische meetkunde van kracht, zoals b.v. de meetkunde van Lobatsjewski.

Sprekend over de burgerlijke democratie merkte Lenin op, dat deze een geweldige vooruitgang is in vergelijking met het feodale stelsel. De democratische republiek en het algemeen kiesrecht maken het voor het proletariaat in de kapitalistische maatschappij mogelijk, zijn eigen economische en politieke organisaties op te zetten, met behulp waarvan het een stelselmatige strijd

tegen het kapitaal voert. „De lijfeigen boeren, om van de slaven maar te zwijgen, hadden niets wat daarop ook maar in de verste verte leek”(57).

Tegelijk stelde Lenin met niets (scherpte de bekrompenheid en de beperktheid van de burgerlijke democratie aan de kaak in vergelijking met de Sovjet-democratie, die een democratie is voor de overweldigende meerderheid van het volk en een voortbrengsel van de revolutionaire scheppingskracht van de volksmassa's.

De stelling van de materialistische dialectiek betreffende het concrete karakter van de waarheid leert de mensen, de feiten niet te benaderen met algemene formules en uit het hoofd geleerde schema's. De dialectiek leert rekening te houden met de feiten, de concrete onderlinge samenhang van de verschijnselen in aanmerking te nemen, de zich wijzigende omstandigheden te analyseren en in overeenstemming met deze nieuwe omstandigheden te handelen. De dialectiek stelt de eis om algemene principes en wetten naar gelang van de concrete situatie toe te passen. Slechts een dergelijke handelwijze beantwoordt a.an de eisen van de praktijk.

De betekenis van de marxistische leer van de waarheid voor wetenschap en praktijk

De leer van de materialistische dialectiek betreffende de absolute en relatieve waarheid en betreffende haar concrete karakter is van enorm belang voor wetenschap en praktijk.

Lenin toonde al bij zijn analyse van de ontwikkeling van de natuurkunde omstreeks de eeuwwisseling aan, dat de idealistische fouten van vele geleerden uit die dagen een gevolg waren van het feit dat zij de dialectiek van het proces der kennisverwerving niet begrepen.

Een metafysisch denkend mens gaat ervan uit dat er 6f een absolute waarheid 6f helemaal geen waarheid bestaat. De wetenschapsmensen hebben lange tijd in de mening verkeerd dat de theorieën van de klassieke natuurkunde absolute waarheden vertegenwoordigden. Toen nieuwe ontdekkingen de oude

wetenschappelijke begrippen omverwierpen en de ontoereikendheid van de oude theorieën was gebleken, waren er geleerden die in verwarring geraakten. Zij geraakten tot de overtuiging dat er noch een absolute, noch een objectieve waarheid bestaat, en dat onze hele kennis slechts relatief, voorwaardelijk en subjectief is. Door dit relativistische standpunt werden zij tot gevangenen van de idealistische filosofie.

Kennis van de dialectiek stelt de geleerden niet alleen in staat idealistische vergissingen te vermijden, maar ook bepaalde in hun wetenschap opduikende moeilijkheden te overwinnen. De dialectische opvatting van de absolute en relatieve waarheid maakt een juist standpunt inzake fouten in het kennisproces en in de wetenschap mogelijk. De waarheid wordt niet ineens en niet kant en klaar geboren. De kennisverwerving is een moeilijk, gecompliceerd proces, waarin fouten, vergissingen, eenzijdige theorieën en opvattingen kunnen voorkomen. Maar de door de wetenschap ontwikkelde ideeën passeren geleidelijk de zeef der kritiek, ze moeten de vuurproef van de praktijk doorstaan; alles wat fout en onecht is wordt geëlimineerd, alleen de objectief ware inhoud blijft behouden en vormt de schatkamer van de wetenschap.

Niemand kan aanspraak maken op absolute onfeilbaarheid. Maar hoewel de mensheid in het proces der kennisverwerving onvermijdelijk fouten maakt, is het stellig niet zo dat iedere concrete kennisverwerving van iedere afzonderlijke geleerde absoluut fouten moet bevatten. De wetenschapsman kan en moet maatregelen nemen om geen fouten in zijn werk te maken.

Daartoe moet hij zich vertrouwd maken met de dialectische methode van wetenschapsbeoefening, een nauwe band met de praktijk handhaven, ieder probleem van alle kanten bekijken, over vraagstukken en hun oplossingen in het collectief discussiëren enz. Iedereen maakt fouten. Maar het komt er op aan geen grove fouten te maken en niet aan fouten vast te houden wanneer hun ware aard aan het licht is gekomen. Kritiek en zelfkritiek vormen een kracht die de mensen in staat stelt fouten in de kennisverwerving en in de praktische activiteit te vermijden, alsmede begane fouten te corrigeren. Meningsstrijd in de wetenschap, een zelfkritische instelling jegens de eigen

152.

wetenschappelijke arbeid en het nauwlettend luisteren naar kritiek zijn de voorwaarden voor de normale arbeid van elke wetenschapsman. Onderdrukking van de kritiek in welke vorm ook schaadt de geleerde zelf én de wetenschap in hoge mate.

De dialectische opvatting van de waarheid is ook een hulpmiddel in de strijd tegen dogmatisme en revisionisme. Beide houden geen rekening met de leer van het dialectisch materialisme betreffende de relativiteit en het concrete karakter van de waarheid, ook al hangen zij deze leer in woorden aan. Voor het dogmatisme zijn theoretische stellingen absolute, universele waarheden, die men overal en altijd kan toepassen. Zonder rekening te houden met de concrete situatie en het ontstaan van nieuwe verschijnselen. Het revisionisme betekent in methodologisch opzicht een extreem relativisme. Voor deze leer is iedere waarheid slechts relatief; van de grondbeginselen van het marxisme, die zijn revolutionaire wezen vertegenwoordigen, heeft het zich losgemaakt.

De marxistische dialectiek brengt het door en door metafysische karakter van dogmatisme en revisionisme aan het licht. Zij erkent het relatieve karakter van ons weten. Zij laaf geen enkele

theoretische formulering verstarren en tot een dogma worden. Zij eist de concrete toepassing van elke algemene waarheid. Tegelijkertijd gaat de dialectiek ervan uit dat zich in het proces der kennisverwerving kristallen absolute waarheid vormen en vermeederen. Daartoe behoren ook de grondbeginselen van het marxisme-leninisme. Men kan en moet ze overeenkomstig de maatschappelijke praktijk en wetenschap verder ontwikkelen, verrijken en concretiseren, maar mag ze nooit laten vallen, want dat zou betekenen de wetenschap verraden.

4. De praktijk als criterium der waarheid

Een idee of wetenschappelijke theorie kan de maatschappij alleen dan dienen wanneer ze waar is. Om vast te stellen of een bepaalde theorie goed of fout is, moet men haar met de werkelijkheid confronteren en onderzoeken of zij met de werkelijkheid overeenstemt.

153.

Hoe moet dit gebeuren? Lange tijd hebben de filosofen dit probleem gerekend tot de moeilijkste die bestaan en er geen goede oplossing voor geweten. Pas Marx heeft dit vraagstuk opgelost. Hij kwam tot de overtuiging dat het verkeerd is te proberen het criterium der waarheid enkel en alleen in het bewustzijn van de mensen te zoeken. Hij stelde vast dat de mens waarheid en macht van zijn denken alleen in het verloop van zijn praktisch handelen kan bewijzen.

Inderdaad bezit de mens geen ander middel om de waarheid van zijn kennis vast te stellen dan de praktijk. Juist de praktische activiteit, grondslag en doel van de kennis, beslist in laatste instantie over de vraag, welke van zijn verworven inzichten goed of fout zijn. De praktijk is het criterium van de waarheid.

Het dialectisch materialisme vat de praktijk op als een proces, waarin de mens, een materieel wezen, op de hem omringende materiële werkelijkheid inwerkt. De praktijk is het totaal van de wereld veranderende activiteit der mensen, vóór alles de productie en de maatschappelijk-revolutionaire activiteit.

In de industriële productie vindt de praktische op-de-proef-stelling van wetenschappelijk-technische ideeën plaats door massale toepassing van machines, werktuigen of technologische processen.

In de wetenschappen heeft de praktijk veelal het karakter van een experiment, d.w.z. de actieve beïnvloeding van natuurverschijnselen, waarbij op basis van theoretische veronderstellingen voorwaarden worden geschapen om een bepaald verschijnsel te reproduceren of te doen verdwijnen.

Wanneer een rechtstreekse inwerking op het object van onderzoek niet mogelijk is (bijv. de sterren), controleren wij onze voorstelling van het object, doordat wij ze vergelijken met alle resultaten van astronomische waarnemingen alsook met gegevens van verwante wetenschappen (bijv. de natuurkunde

Soms kunnen nieuwe ideeën ook langs indirecte weg worden gecontroleerd; ze worden dan vergeleken met wetenschappelijke theorieën en wetten die al het karakter van objectieve waarheid hebben. Soms kan men een oordeel over nieuwe ideeën vellen zonder nieuwe experimenten op te zetten. Wanneer bij voorbeeld een of andere uitvinder met een nieuw project voor een

„perpetuum mobile" komt aandragen, zal geen enkele wetenschappelijke instelling ter wereld er aan denken zijn model te bouwen of het zelfs maar te onderzoeken. De idee van een „perpetuum mobile" is strijdig met de wetten van de natuur. Dat iets dergelijks niet kan

bestaan staat ook zonder proefnemingen vast. Toch ontbreekt ook hier het criterium van de praktijk niet. Het wordt echter hier niet rechtstreeks toegepast, maar door middel van reeds bewezen en bevestigde waarheid, door middel van de ervaring van vroegere generaties van geleerden.

Ook in de maatschappijwetenschap is de praktijk het criterium van de waarheid. Hier verstaat men onder praktijk niet de daden van afzonderlijke mensen, maar de activiteit van grote maatschappelijke groeperingen: klassen en partijen. De praktische ervaring van het individu, die noodzakelijk eng en beperkt is, is niet te vergelijken met de collectieve ervaring van klassen en partijen. Het waarheids criterium van maatschappelijke theorieën kan alleen de productie en de praktisch-revolutionaire activiteit van de massa zijn.

De Grote Socialistische Oktoberrevolutie was een schitterende bevestiging van de door Marx gegeven analyse van de kapitalistische productiewijze, en zijn conclusie dat het kapitalisme onvermijdelijk ondergaat en door de socialistische productiewijze zal worden ontvangen.

Wanneer het dialectisch materialisme de nadruk legt op het praktische handelen als criterium van de waarheid, ontkent het geenszins de betekenis van het denken. Marx schreef: „Alle geheimen van de theorie vinden hun rationele oplossing in de praktijk van de mens en in het begrijpen daarvan" (58). Bij de vaststelling van het waarheidsgehalte van ideeën en theorieën speelt het denken een zeer grote rol. De praktijk als waarheids criterium is geen meetapparatuur, waarvan de wijzer automatisch op „goed" of „fout" gaat staan. Door het praktische handelen streven de mensen naar een bepaald resultaat, waarvan de betekenis nog begrepen en doordacht moet worden.

Zo mag men op grond van het mislukken van een eerste beproeving van een nieuw model of uitvinding niet dadelijk de

conclusie trekken dat het project onbruikbaar is. Alleen grondige analyse van de aan het project ten grondslag liggende idee en alle voorwaarden van haar verwezenlijking maken het mogelijk het bereikte resultaat juist te beoordelen.

De praktijk blijft niet onveranderlijk, maar verandert voortdurend, ontwikkelt zich en schrijdt voorwaarts. De actieradius van de mens en zijn mogelijkheden om in de werkelijkheid door te dringen worden voortdurend groter. Soms vergaat er heel wat tijd aler de praktijk de juistheid van een idee bevestigt. Maar vroeg of laat vindt een juiste idee haar bevestiging, Dat de aarde rond is. was een idee die lange tijd is bestreden en als ketters verworpen, totdat de omzeiling van de aarde door Magelhaens in 1519 —1522 aan alle twijfel een einde maakte. Wanneer de praktijk zich ontwikkelt, betekent dit dat ook in haar nieuw en oud kan bestaan. Daarom is niet elke praktijk een betrouwbaar waarheidscriterium. Conservatieve mensen beroepen zich in hun strijd tegen nieuwe ideeën ook vaak op de praktijk, maar dat is dan de praktijk van gisteren. Een vooruitstrevende theorie steunt op een vooruitstrevende praktijk. Deze levert ons gegevens om de theorie op haar waarheidsgehalte te controleren, zij biedt de wetenschap nieuw materiaal, baart ideeën en stuwt ze naar voren.

Zoals de relatieve waarheid in bepaalde mate absolute waarheid bevat, zo heeft ook de in ieder gegeven ogenblik historisch begrensde praktijk een onvergankelijke betekenis, omdat zij de permanente en onvermijdelijke vorm van de band van de mens met de objectieve werkelijkheid is.

Het pragmatisme — de filosofie van de big business

In de kapitalistische landen, vooral in de Verenigde Staten, doet een filosofische stroming opgeld, die zich „pragmatisme' noemt (van het Griekse woord pragma dat zaak, handeling betekent). Omdat het pragmatisme steeds van handelen spreekt en zich beroept op de praktische op-de-proef-stelling van ideeën en theorieën, proberen sommige burgerlijke filosofen deze stroming met het marxisme over één kam te scheren. Deze burgerlijke propaganda

navolgend, begonnen ook de revisionisten de marxisten van pragmatisme te beschuldigen. In werkelijkheid is het marxisme een onverzoenlijke vijand van het pragmatisme. Het pragmatisme is een foutieve, idealistische leer, die de uitdrukking vormt van de ideologie van de imperialistische bourgeoisie. Wanneer het pragmatisme van praktijk spreekt en zich voor een „filosofie van de daad" uit geeft, vertegenwoordigt het een burgerlijk-individualistische, subjectivistische opvatting van de praktijk, die op de onwetenschappelijke voorstelling van de irrationaliteit en onkenbaarheid van de wereld berust.

Een telkens terugkerend thema van het pragmatisme is dat de mens handelend moet optreden in een wereld, waarvan hij niets betrouwbaars kan weten. De voor ons toegankelijke wereld zou een chaos van gewaarwordingen en belevenissen zijn zonder innerlijke eenheid en niet voor rationele kennis toegankelijk. Een van de grondvesters van het pragmatisme, William James, schreef: „Misschien bevinden wij ons op dezelfde wijze in de wereld als de honden en katten in onze bibliotheken; ze zien boeken en horen gesprekken, zonder dat ze daarin enige zin kunnen ontdekken”(59).

Waardoor moet een mens zich nu laten leiden, wanneer hij niets weet? James beveelt als vervanging van het weten een onbewust, irrationeel geloof aan, in het bijzonder een religieus geloof, dat logisch denken uitsluit.

Andere pragmatisten, zoals John Dewey, bevelen een „instrumentele" of „experimentele" logica aan, die in feite niets meer is dan een vallen-en-opstaan-methode, waardoor men in een gegeven situatie het voordeligste gedrag kan vinden. Volgens het pragmatisme leidt denken niet tot kennis, maar slechts tot de mogelijkheid om uitwegen uit moeilijke situaties te vinden en successen te behalen.

De pragmatisten zeggen dat de wetenschappelijke begrippen, wetten en theorieën geen afspiegeling zijn van de objectieve werkelijkheid, maar niet meer dan „plannen voor het

handelen", „werktuigen" of „instrumenten" voor de verwerkelijking van bepaalde doeleinden. Wanneer een idee of theorie „functioneert"

157.

en succes brengt, is ze goed, d.w.z. waar; zo niet dan is ze slecht, d.w.z. onjuist. Een andere opvatting van de begrippen waar en onjuist laat het pragmatisme niet toe.

De grondslagen van de godsdienst acht het pragmatisme zeer nuttig en daarom ook waar. Het nuttigheidsprincipe breiden de pragmatisten niet alleen tot de kennis, maar ook tot alle vormen van geestelijke en praktische activiteit uit, zodat het oude devies van de Jezuiten „het doel heiligt de middelen" in feite het wezen van hun levensopvatting uitdrukt.

De pragmatisten ontkennen de objectieve realiteit van de werkelijkheid en behandelen deze als onbestemde grondstof voor de „ervaring", die al naar de doelen van de mensen een bepaalde vorm aanneemt. De wereld is „plastisch", ze is altijd datgene wat wij uit haar maken, „ze onderwerpt zich g:raag aan het geweld van de mens". Objectieve, „eigenzinnige" feiten bestaan niet; er bestaan alleen interpretaties van feiten. De gehele werkelijkheid is volslagen afhankelijk van het subject en zijn wil.

De filosofie van het pragmatisme gaat van een foutieve opvatting van de praktijk uit. Zij overdrijft de actieve, door de wil bepaalde kant van de menselijke activiteit en maakt deze tot de grondslag van de werkelijkheid. In werkelijkheid schept de mens door zijn handelingen niet de wereld maar verandert hij slechts de onafhankelijk van hem bestaande werkelijkheid en vormt ze om. Om succesvol op te treden moet de mens bewust steunen op de kennis van de objectieve eigenschappen van de dingen en de wetten, waardoor ze geleid worden. Het handelen sluit kennis niet uit, zoals de pragmatisten zeggen, maar veronderstelt deze juist.

Natuurlijk kan men wel eens, uitgaande van een foutieve idee, tijdelijk succes boeken. Maar een dergelijk succes pleegt kortstondig te zijn, zoals het „succes" van het Hitlerdom, dat op foutieve fascistische mythen gebaseerd was.

Het pragmatisme, dat de gehele wereld voorstelt als een „plastische", vervormbare realiteit, propageert de onjuiste opvatting dat men door wilskracht, energie en vastbesloten optreden ieder willekeurig doel kan bereiken, onafhankelijk van objectieve voorwaarden en wetten.

Het pragmatisme is in eerste instantie de wereldbeschouwing van de „energieke geldjongens", de financiële magnaten en

158.

monopolisten die zich in de kapitalistische wereld voor almachtig houden. In haar voorbijgaan aan de objectieve feiten voedt de idealistische filosofie van het pragmatisme avontuurlijke; agressieve tendenties in het politieke denken en vormt een theoretische basis voor de „politiek van kracht".

Aangezien het pragmatisme het objectieve verschil tussen waarheid en leugen niet erkent en waarheid met nut identificeert, werkt het principeloosheid in de hand en stelt het de heersende klasse in staat, iedere voor haar nuttige leugen en misdadige handeling te rechtvaardigen. De rechtvaardiging van agressiviteit, geweld en bedrog, die regelrecht uit het wezen van de filosofie van het pragmatisme voortvloeit, komt overeen met de belangen van de reactionairste imperialistische kringen. Kenmerkend in dit verband is dat Mussolini verklaard heeft, veel van James te hebben geleerd en het pragmatisme als een „pijler van het fascisme" te beschouwen.

Het pragmatisme maakt alle praktische en theoretische activiteit ondergeschikt aan het rechtstreekse nut en benadert de problemen van het leven daardoor subjectivistisch, bijzonder bekrompen en opportunistisch. Ten aanzien van de arbeidersbeweging betekent pragmatisme het naar voren schuiven van de kleine dingen, „strijd voor een dubbeltje" verlies aan perspectief en verraad aan de klassenbelangen van het proletariaat.

De filosofie van het pragmatisme staat lijnrecht tegenover de progressieve wetenschappelijke wereldbeschouwing en is met haar onverenigbaar.

5. Noodzakelijkheid en vrijheid

De grote betekenis van de marxistische filosofie bestaat daarin, dat zij de werkers uitrust met kennis omtrent de wetten van ontwikkeling en omvorming van de objectieve wereld. Zij is een machtig wapen in de strijd voor de bevrijding van de werkers van alle vormen van onderdrukking, voor de opbouw van een nieuw, vrij leven.

Maar kan er vrijheid van de mens bestaan? Is de mens in staat heer en meester van zijn eigen lot te worden? Dit zijn vragen

159.

die de mensen sedert de vroegste tijden hebben beziggehouden, maar niemand was in staat deze vragen overtuigend te beantwoorden.

De filosofen die zich met het probleem van de vrijheid hebben beziggehouden, kwamen tot verschillende conclusies, die echter alle fout waren.

Sommigen gingen uit van het fatalisme, dat de vrijheid volledig ontkent. Het fatalisme neemt een voorbeschikt zijn van alle handelingen van de mensen aan. Religieus fatalisme (in zijn Mohammedaanse vorm en in het Calvinisme) gaat ervan uit dat de wil van de mens door God

is voorbeschikt. De oude, metafysische materialisten (bijv. Holbach) gingen uit van een natuurlijke noodzakelijkheid, die de mens volkomen bindt en hem geen vrijheid van handelen toestaat.

Vele idealistische richtingen ontkennen het bestaan van een natuurlijke noodzakelijkheid, daar zij de gehele wereld uit het bewustzijn, uit de wil van de mensen afleiden. Zij gaan uit van de volledige vrijheid van de mens en erkennen zelfs absolute willekeur. Deze filosofische theorieën betreffende de vrijheid zijn varianten van indeterminisme; de hiervóór al behandelde existentiële filosofie is er een voorbeeld van.

Van de filosofen vóór Marx heeft Hegel de diepzinnigste oplossing van het vraagstuk van vrijheid en noodzakelijkheid gegeven, al ontwikkelde hij haar net als heel zijn leer op idealistische grondslag. Hegel probeerde vrijheid en noodzakelijkheid met elkaar te verbinden, door de vrijheid als een erkenning van de noodzakelijkheid te definiëren. Maar onder noodzakelijkheid verstond hij de noodzakelijke ontwikkeling van de absolute idee, en de vrijheid ontvouwt zich in zijn leer uitsluitend in de geest.

De hoofdfout van de leer van Hegel en alle idealisten bestaat hierin, dat zij de vrijheid uitsluitend als vrijheid in de geest, in het bewustzijn opvatten, en de werkelijke levensomstandigheden van de mensen volkomen buiten beschouwing laten. Daarbij komt dat zij altijd spreken van de vrijheid van het individu en niet ingaan op het probleem van de bevrijding van de massa's. Het dialectisch materialisme heeft het vraagstuk van de verhouding tussen vrijheid en noodzakelijkheid wetenschappelijk opgelost. De materialistische dialectiek beschouwt de noodzakelijkheid

als fundamenteel, maar erkent tegelijkertijd de mogelijkheid van de vrijheid van de mens. De werkelijke vrijheid van de mens bestaat niet in zijn ingebeelde onafhankelijkheid van de wetten van natuur en maatschappij (een dergelijke onafhankelijkheid bestaat niet) maar in de kennis van deze wetten en het daarop berustende handelen.

De mens is geen bovennatuurlijk wezen; hij kan evenzomin over de grenzen van de natuurwetten heengaan als hij zou kunnen leven zonder adem te halen. Bovendien leven de mensen in de maatschappij en zij kunnen zich aan de wetten van het maatschappelijke leven niet onttrekken. Zij kunnen noch de bestaande wetten van de maatschappelijke ontwikkeling willekeurig buitenwerking stellen, noch willekeurig nieuwe invoeren.

Maar de mensen kunnen de wetten van natuur en maatschappij leren kennen en wanneer zij het karakter van deze wetten en de richting waarin zij werken hebben onderkend, kunnen zij deze wetten gebruiken en aan hun belangen dienstbaar maken. Dat het mogelijk is de wetten van de natuur te gebruiken en ze te dwingen de mensen te dienen, bewijst de gehele moderne techniek, die niet berust op het negeren van de natuurwetten, maar op hun doelmatig gebruik. Veel moeilijker is het voor de mensen, de wetten van het maatschappelijke leven te begrijpen, die eeuwen lang als een vreemde, vijandige kracht hebben geheerst. De werkende mens was zowel aan de wetten van het economische leven als aan de macht van de heersende uitbuitersklassen onderworpen.

De bevrijding van de mensen van de sociale slavernij is een lang en gecompliceerd historisch proces. Pas in onze dagen gaat dit proces sneller en wordt het gedragen door vele miljoenen die door de leer van het marxisme-leninisme tot de strijd voor het communisme worden geïnspireerd. De opbouw van de communistische maatschappij is de sprong van de mensheid uit het rijk van de noodzakelijkheid in het rijk van de vrijheid.

In de loop van een eeuwenlange ontwikkeling van de mensenmaatschappij hebben de mensen de spontane krachten van de natuur steeds meer aan zich onderworpen en de voorwaarden voor hun sociale bevrijding geschapen, doordat zij zich ondergeschikt maakten aan de objectieve, van hun wil onafhankelijke

noodzakelijkheid. Dit historische proces is aan speciale, sociale wetten onderworpen, die van de natuurwetten afwijken. Met de bestudering van de wetten die de ontwikkeling van de mensenmaatschappij bepalen, houdt zich een speciaal onderdeel van de marxistisch-leninistische leer bezig: het historisch materialisme.

Voetnoten:

De filosofische grondslagen van de Marxistisch-Leninistische wereldbeschouwing.

- 1) W. I. Lenin, „Materialismus und Empiriokritizismus“, Dietz 1958, blz. 59.
- 2) W. I. Lenin, „Materialismus und Empiriokritizismus“, Dietz 1958, blz. 250/251.
- 3) F. Engels, „De heer Eugen Dührings omwenteling in de wetenschap“, Moskou, Nederlandse uitgave 1957, blz. 57.
- 4) F. Engels, „De heer Eugen Dührings omwenteling in de wetenschap“, Moskou, Nederlandse uitgave 1957, blz. 78.
- 5) I.P. Pawlov, „Het probleem van de slaap“. In: Verzamelde werken, bd.III/2, Berlijn 1953. Blz. 620. Duitse ed.
- 6) W.I. Lenin, „Materialismus und Empiriokritizismus“, Dietz 1958, blz. 234.
- 7) G.W.F. Hegel, „System der Philosophie“, deel 1 Die Logik, Band 8 (Sämtliche Werke). Stuttgart 1940, blz. 361.
- 8) W. I. Lenin, „Materialismus und Empiriokritizismus“, blz. 216.
- 9) Het woord „metafysica” wordt in de filosofie in tweeledige betekenis gebruikt. In de eerste plaats verstaat men onder metafysica de anti-dialectische wereldbeschouwing. In de tweede plaats verstaat men onder dit begrip de van iedere wetenschappelijke grondslag verstoken scholastische speculaties over de „ware”, bovenzinnelijke aard van het zijn. In „De materialistische dialectiek” (blz. 72 e.v.) wordt over de metafysica uitvoeriger gesproken.
- 10) W. I. Lenin, „Materialismus und Empiriokritizismus“, Dietz 1958, blz. 216.
- 11) Gnoseologie (van het Griekse gnosis = kennis, inzicht en logos = wetenschap, theorie, leer) is de wetenschap van de kennis, de kennisleer.
- 12) Semantiek: Leer van de betekenis der woorden.
- 13) Werner Heisenberg, „Filosofische problemen van de atoomfysica“, Moskou 1953, blz. 49, Russ. ed.
- 14) James Jeans, „Physics and Philosophy“, 1948, blz. 216.
- 15) Pascual Jordan, „Die Physik des 20. Jahrhunderts“, Braunschweig 1943, blz. 133.
- 16) W. I. Lenin, „Materialismus und Empiriokritizismus“, Dietz 1958, blz. 349.
- 17) Arnold J. Toynbee, „Civilisation on Trial“, New York 1948, blz. 94.
- 18) John E. Russel, „Science and Modern Life“, London 1955, blz. 101.

- 19) W. I. Lenin, „ Das rückständige Europa und das fortgeschrittene Asien”. In Ausgewählte Werke in zwei Bänden, Bd. I, Dietz Verlag, Berlin 1960. Blz. 613.
- 20) Pius XII, Het bewijs voor het bestaan van God in het licht van de moderne natuurwetenschap, Berlijn 1951, blz. 15. Duitse ed.
- 21) Voor het „ Instrumentalisme” of pragmatisme, zie „ De kennistheorie” onder 4.
- 22) Barrow Dunham, „ Een reus in ketenen”, Moskou 1958, blz. 12, 21, 201. Russ. ed. (Amerik. editie: „ Giant in Chains”, Little Brown & Company. Boston 1953).
- 23) Zie Yanagida Kenjuro, „ De ontwikkeling van mijn wereldbeschouwing”, Moskou 1957, blz.161. Russ. ed.
- 24) W.I. Lenin, „ Materialismus und Empiriokritizismus”, Dietz 1958, blz. 304.
De materialistische dialectiek.
- 25) Karl Marx, „ Das Kapital”, 1^e deel, Dietz Verlag, Berlin 1959, blz. 18.
- 26) Ludwig Wittgenstein, „Traetatus Logico-Philosophicus”, Milano-Roma 1954, blz. 224.
- 27) Fr. Engels, „Dialektik der Natur”, Dietz Verlag, Berlin 1 959, blz. 244.
- 28) W. I. Lenin, „Aus dem philosophischen Nachlasz”, Dietz Verlag, Berlin 1958, blz. 80.
- 29) W. I. Lenin, „Materialismus und Empiriokritizismus”, blz. 145.
- 30) W. I. Lenin, „Zur Frage der Dialektik”. In: W. I. Lenin, Aus dem philosophischen Nachlass, blz. 286.
- 31) Idem, blz. 285.
- 32) Fr. Engels, „Anti-Dühring, blz. 431.
- 33) W. I. Lenin, „Zur Frage der Dialektik”. In: W. I. Lenin, „Aus dem Philosophischen Nachlasz”, blz. 286.
- 34) W. I. Lenin, „Zur Frage der Dialektik’*. In: Ws I. Lenin, „Aus dem Philosophischen Nachlasz, blz. 286.
- 35) N. S. Chroesjtsjow, „40 Jahre Grosze Sozialistische Oktoberrevolution”, Dietz 1957, blz. 40.
- 36) K. Marx, „Die moralisierende Kritik und die kritisierende Moral”. Karl Marx/Fr. Engels, Werke, Bd. 4. Dietz Verlag, Berlin 1959, blz. 336.
- 37) Fr. Engels, „Anti-Dühring”. Nederl. uitg. Moskou 1957, blz. 184.
- 38) W. I. Lenin, „Aus dem philosophischen Nachlass”, blz. 150.
- 39) Fr. Engels, „Anti-Dühring”. Nederl. uitgave. Moskou 1957, blz. 176/177.
- 40) W. I. Lenin, „Marx-Engels Marxisme”, Nederl. uitg. Moskou 1958, blzr 16/17.
- 41) W. I. Lenin, „Zur Frage der Dialektik”. In: W. I. Lenin: „Aug dem Philosophischen Nachlasz”, blz. 288.
De kennistheorie.

- 42) W. I. Lenin, „Materialismus und Empiriekritizismus", Dietz, blz. 131.
- 43) W. I. Lenin, „Aus dem philosophischen Nachlasz", blz. 134.
- 44) N. S. Chruschtschow, „Für den Sieg im friedlichen Wettkampf mit dem Kapitalismus", Dietz 1960, blz 323.
- 45) Fr. Engels, „De ontwikkeling van het Socialisme van Utopie tot Wetenschap", Pegasus 1946, blz. 14.
- 46) W. I. Lenin, „Aus dem philosophischen Nachlasz", blz. 89.
- 47) W. I. Lenin, „Materialismus und Empiriekritizismus", blz. 168.
- 48) Idem, blz. 108.
- 49) Idem, blz. 122.
- 50) W. I. Lenin, „Aus dem philosophischen Nachlasz", blz. 89.
- 51) Fr. Engels, „Anti-Dühring", blz. 112, Moskou 1957, Nederl. uitgave.
- 52) W. I. Lenin, „Aus dem philosophischen Nachlasz", blz. 115.
- 53) W. I. Lenin, „Materialismus und Empiriekritizismus", blz. 126.
- 54) Idem, blz. 122.
- 55) Idem, blz. 124.
- 56) W. I. Lenin: „Unser Programm" in „Werke", Band 4, blz. 205/206.
- 57) W. I. Lenin, „Über den Staat", Dietz 1959, blz. 23.
- 58) Karl Marx: „Thesen über Feuerbach" in Marx/Engels: Werke, Bd. 3, Dietz 1959, blz. 7
- 59) William James: „Das pluralistische Universum", Leipzig 1914, blz. 199.